

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

132. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2019. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Illésfalvi Péter, osztályvezető (HM HIM Katonai Emlékezet és Hadisírgondozó Igazgatóság); *Krámlí Mihály*, PhD, kutató (HM HIM Hadtörténeti Intézet); *Maróty Katalin*, PhD, építészmérnök, műemléki szakmérnök, egyetemi adjunktus (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék); *Mohácsi Zoltán*, könyvtár-informatikus (HM HIM Hadtörténeti Könyvtár); *Réti Balázs*, PhD, középiskolai tanár (Lovassy László Gimnázium, Veszprém); *Sallay Gergely Pál*, PhD, történész, numizmata, osztályvezető (HM HIM Hadtörténeti Múzeum)

A rezümétet és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, M. Szabó Miklós, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc, Úrbán Aladár

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: kincsesbene@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06). További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

MARÓTTY KATALIN

A LAKTANYAÉPÍTÉSEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A DUALIZMUS KORÁBAN – ÉPÍTÉSZETI PÁLYÁZATOK*

Bevezetés

Építészeti pályázatokat a történelem során jellemzően akkor hirdettek meg, ha az épület rangja, vagy a technikai nehézségek szükségessé tették a látványos és újszerű megoldásokat. A XIX. század folyamán azonban a pályáztatás – mint a szabad verseny polgári felfogás egyik megtestesítője – rohamosan elterjedt nem csak Európában és a tengerentúlon, de Magyarországon is,¹ a század végére szinte minden jelentős középület tervezésére így keresték az építést. A dualizmus korából csak az építészeti szaksajtó említései alapján mintegy 1200 pályázatról van tudomásunk. Az eljárások és beadványtervek vizsgálata sok érdekes adatot és új nézőpontot rejt, többet tudhatunk meg a korszakról, mint csupán a megépült épületek egyenkénti tanulmányozásával.² Noha maga az építészeti pályázat alapvetően egy polgári, demokratikus módszer volt a legjobb megoldás kiválasztására, a hadsereg pedig természetéből fakadóan nagyon erősen központosított, hierarchikus rendszer, kis számban, de feltűnnek a pályázati hirdetményekben laktanyák is. A dualizmus kori, magyar nyelvű, országos építészeti szaksajtóban³ mintegy kétszáz új építésű katonai objektumot említenek. Legtöbbször az „árlejtések”⁴ felsorolásánál találkozunk velük, de a hírek között is többször van szó különböző kaszárnyaépítésekről, közülük néhány tervezésére pályázatot hirdettek.

Laktanya építkezések a dualizmus korában

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejét a közös hadsereg és mellette 1868-tól a magyar királyi Honvédség és az osztrák örökös tartományok császári és királyi Landwehrje jelentette.⁵ A közös hadsereg fegyver- és csapatnemei a gyalogság, lovaság, tábori- és vartüzérség, műszaki hadtáp szállító és egészségügyi alakulat voltak. A két honvédség eredetileg gyalogos és lovas alakulatokból állt, amit 1908-tól géppuskás osztagok és később tüzérség felállításával korszerűsítettek.⁶ A fegyveresek létszáma az

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Székely – Maróty 2018a.

² Németh – Maróty 2013.

³ Az *Építési Ipar/Építőművészet*, a *Vállalkozók Lapja*, az *Építészeti Szemle* című lapokban.

⁴ A korabeli terminológiában ez a kivitelezés vállalkozójának kiválasztására szolgáló eljárás.

⁵ Az első véderőtörvényt előkészítő munkáról: Papp 1968.

⁶ Balla 2014. 629. o.

általános hadkötelezettség⁷ bevezetésével folyamatosan emelkedett,⁸ a korszerű hadrend-szer fejlődésének iránya a tömegesség és mozgékonyság volt.⁹ E mellett az újoncok állomáshelye az 1880-as évektől a honvédségnél lakóhelyükhöz közelebb került, a területi elv alapján megszervezett kiegészítéssel, a tartalékosok gyorsabb behívását is lehetővé téve.¹⁰

Az elhelyezés hagyományos módja, a beszállásolás az oszmánok ellen kialakult védelmi rendszer eredményeképpen az állandó helyőrséggel ellátott városok esetén béke-időben a XVI. századtól terjedt el és a XVII. századtól vált általánossá.¹¹ A katonákat lakóházakban, néha külön katonaszoba kialakításával,¹² vagy az udvarukba épült ideiglenes, gyakran faszerkezetű drabant- vagy darabonházakba helyezték el az állandó lakatanyák megépültéig.¹³ A hadiépítéset elméletében a XVII. században jelent meg a lakatanyaeépítés gondolata, például Joseph Furtténbach munkáiban.¹⁴ Magyarországon azonban erre sokáig nem volt elegendő forrás, és noha a XIX. század közepéig több lakatanya is épült,¹⁵ illetve alkalmanként különböző épületeket béreltek a katonák elhelyezésére,¹⁶ az alapvető helyzet sokáig nem változott meg.¹⁷ A beszállásolás-kérdés fontosságára utal a katonai felmérések épületeket bemutató részletezettsége is.¹⁸ A második katonai felmérés kéziratos szelvényeinek „Copie” változatainál a külső kereten az alkalmas épületek – lakóházak, istállók – és a bennük elszállásolható katonák és lovaik száma is szerepel.¹⁹ A beszállásolás a civil lakosság és a katonaság közti feszültségekkel járt,²⁰ és a XIX. század végére a lassan polgárosuló Magyarországon civil és honvédelmi szempontból is korszerűtlennek számított.²¹

Noha a véderő költségvetése a vizsgált korszakban az állami költségvetés mintegy húsz százalékát tette ki,²² ez nem volt elég a szükséges mennyiségű lakatanyaeépítésére,²³

⁷ 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről.

⁸ Az általános hadkötelezettség nem jelentette minden hadköteles behívását, a behívottak számát az ellátási feltételek határozták meg, de a békelétszám fokozatosan növekedett. *Hajdu* 2003.; *Mojzer* 1928c.

⁹ *Papp* 1967. 302., 303. o.

¹⁰ *Papp* 1967. 302., 324. o.; *Balla* 2000. 114. o.

¹¹ Korábban magát a harcoló haderőt az ideiglenesen hadra kelt nemesség és a jobbágytelkek szerint számított portális katonaság, esetleg zsoldosseregek jelentették, állandó haderő nem volt. *Rákóczy* 1992. 109. o. A katonaság helyi eltartása pedig a hadiadó fizetésének egyik formáját is jelentette. *Rákóczy* 1992. 107. o.

¹² *Megyeri-Pálffy* 2017. 464. o.

¹³ *H. Németh* 2009.

¹⁴ *Furtténbach* 1635. 1–3. o. A figyelmet H. Németh István hívta fel rá. *H. Németh* 2009. 308. o.

¹⁵ Ezek közül a legismertebbek a Neugebäude, az Üllői úti (1892-től Mária Terézia-) és a Nádor-lakatanya. Utóbbiak történetéről részletesen: *Sisa* 1981.; *Sisa* 2008. A korszakból megemlíthető még az Invalidus-ház, ami 1783-tól Károly-kaszárnyaként lakatanya volt.

¹⁶ Megszűnt gyárakat, majorokat és raktárakat a honvédség legénysége részére alakítottak át, lakásokat, lakóházakat pedig a tisztek számára. *Berkó* 1928. 215–216. o.; *Pilkhofer* 2003. 140. o.

¹⁷ 1869-ben a lovasságnál egyedül Jászberényben volt olyan lakatanya, ahol a helyőrség minden készletével együtt elfért. *Balla* 2000. 115. o.

¹⁸ *Jankó* 2007. 26., 66–67., 97–98. o.; *Csendes* 1975. 350., 353., 355. o. A harmadik katonai felmérésen – amikor már igen sok lakatanya felépült – jól látszik, hogy ez a szempont már kevésbé volt fontos.

¹⁹ *Jankó* 2001. 118. o.

²⁰ Ahogy egy tolnai plébános fogalmazott: „A katonának a családoknál való elszállásolása igen sok házviszály szülője volt.” *Pécsy* 1896. 51. o.

²¹ Berkó István szerint ez a módszer a kiképzésre és a fegyelemre is rossz hatással volt. *Berkó* 1928. 216. o.

²² *Diószegi* 1988. 295. o.

²³ Korszakunk elején a honvédség felállítását, majd a készletek időnkénti megújítása vitte el a katonai költségvetés oroszlanrészét, majd az 1889-es véderő reform a békelétszám növelésével újabb felszerelés-bővítést igényelt. Kevés új lakatanyára maradt forrás, hiszen a meglévőket is bővíteni, korszerűsíteni kellett például az ismétlőpuskák bevezetése után lőterekkel. *Mojzer* 1928c.

így a városok bevonására határozta el magát a kormányzat. Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk 33. paragrafusa szerint, ha egy város, vagy vármegye saját erejéből – a megfelelő előírások szerint²⁴ – laktanyát épít vagy felújít, akkor azt az állam garantáltan berbeveszi huszonöt, illetve tizenöt évre.²⁵ Ez a pénzügyi konstrukció, a lakosság megkímélése a katonák beszállásolásától és egy-egy laktanya presztízsértéke vonzó volt a városok és vármegyék számára, ezért megindultak az építkezések.²⁶ A korabeli építészeti szak-sajtó és a levéltári adatok alapján²⁷ a honvédség laktanyaépítésének fénykora az 1890-es évek elején kezdődött. 1905-ig voltak nagyobb számban új beruházások, 1900-tól megnőtt az átalakítások, korszerűsítések száma.²⁸ A beruházóra az esetek felénél van adatlunk, túlnyomó többségben a városok, kisebb részben a vármegyék voltak az építtetők, a Hadügyminisztérium ehhez képest elenyésző számban tűnik fel.²⁹ Polgári beruházások esetén pedig már nem annyira meglepő, hogy pályázat kiírásával keresték a megfelelő tervezőt. Az eddig előkerült adatok alapján az építkezés súlypontjai – legalábbis az új objektumok száma szempontjából – Arad, Győr, Kassa, Sopron, Szombathely, Székesfehérvár, az árvíz után újjáépülő Szeged és természetesen a főváros, Budapest volt. Elsősorban gyalogsági és lovassági laktanyák épültek a magyar királyi Honvédség számára, más fegyvernem és a közös hadsereg ritkábban fordul elő a korabeli hírekben.

A katonaság helyigénye – elsősorban a létszámnövekedés, de a technikai fejlődés miatt is – megnőtt, a XIX. század utolsó harmadában a többfunkciós létesítmények korszerű telepítési módja már a pavilonos rendszer volt. Ilyen nagy objektumok már nem fértek el a települések sűrűn beépített központjaiban – és a telek ára sem volt lényegtelen a helykiválasztásnál –, az új laktanyák jellegzetesen a városiasan beépített területek határára kerültek,³⁰ gyakran ipari beruházásokkal párhuzamosan. Így a gyalogsági kaszárnyáknál elfért az alakulótér, huszár laktanyáknál pedig ki lehetett elégíteni a korszerű lótartási igényeket is: elkülönített tiszti- és legénységi lovaknak épült istállóval, gyanús

²⁴ Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról mellékletei rögzítették az alapvető elvárásokat a különböző funkciókra. A törvény indoklásában a laktanyák iránt támasztandó igények meghatározására tervrajz-mintákkal illusztrált „útmutatás” elkészítését helyezték kilátásba, ezt – noha rajzmelléklet nélkül – még azon évben ki is adták, 1896-ban frissítették, az első kiadás az osztrák változattal párhuzamosan készült. Útmutatás, 1879.; Anleitung 1879.; RK, 22. (1895) 27. sz. 171. o.; Utmutatás, 1896.

²⁵ Ennek az építészeti fontosságára Tempfli M. Szilárd mutatott rá. Tempfli 2014a. Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk a – nem laktanyai – beszállásolás feltételeit és finanszírozását is rögzíti.

²⁶ Közben háborús időkben a beszállásolás rendszere nagyon sokáig fennmaradt, de hadgyakorlatok alatt – amikor a csapatokat hadilétszámról töltötték fel – is alkalmazták az 1890-es évek közepéig, amikortól erre a funkcióra nagyobb számban elindultak a barakk-tábor építkezések. Az első sátoztábor 1874-ben Marosvásárhelyen épült, ezt követte 1875-ben a kassai, 1877-ben a lugosi, 1879-ben a pécsi, majd 1884-ben a nyitrai. Berkó 1928. 218. o.; Balla 2000. 115. o.; Tempfli 2015.

²⁷ HL VII.244.

²⁸ Ez a véderőreformmal, a lovasság 1894-es és a gyalogság 1896-os békelétszám növelésével szoros összefüggést mutat, az 1912-es nagyarányú átszervezés építészeti hatása már nem bontakozhatott ki. Berkó 1928. 219–220. o.

²⁹ Mivel igen sok építkezésre vonatkozóan egyelőre nem került elő ilyen adat, könnyen lehet, hogy a felvázolt megoszlást egy későbbi kutatás módosítja majd, de a törvényi háttér azt sejteti, hogy a valóságot fedhetik ezek az arányok. A szükséges oktatási épületeket, kórházakat és raktárakat jellemzően hosszú lejáratú kölcsönök bevonásával a kincstár építette. Mojzer 1928c. 191. o.

³⁰ A korábban említett katonai felmérések sorozatán ez a folyamat remekül követhető, mára természetesen a települések körbenőtték a valamikori kútelkekre került kaszárnyákat, amik jellemzően a XX. században is használatban maradtak. Suba 2007.

ló és beteg ló istállóval, fedett lovardával és külön patkolókovács-műhellyel is.³¹ Az építészeti tervek áttekintése alapján látszik, hogy az általában elegendően szellősen tervezett telepítés kényelmes lehetőséget biztosított a bővítésre is a későbbiekben. Ahol a telekvízszo nyok nem tették lehetővé a pavilonos rendszert, keretes vagy utcavonalra szervezett beépítést alkalmaztak továbbra is. A belvárosi helyszínek elhagyása talán a főváros³² településszerkezetére volt a legnagyobb hatással, a Károly-kaszárnya és az Újépület³³ helyzetének megoldására került a Városháza a volt Invalidus-házba és alakult ki – a Neugebäude területének részbeni beépítésével – a Szabadság tér. A katonaság reprezentatív intézményeit továbbra is a városközpontokba telepítették, ilyenek voltak a hadtestparancsnokságok, katonai iskolák,³⁴ a fővárosban a Hauszmann Alajos által tervezett királyi testőrség épülete,³⁵ a Honvédfőparancsnokság³⁶ és a Hadügyminisztérium, utóbbiak Kallina Mór munkái.³⁷

A dualizmuskori magyarországi laktanyaépítés-történet feltárása még a kezdeteknél tart,³⁸ jelen tanulmányban csak a pályázatokkal kapcsolatosan levonható tanulságok ismertetésére szorítkozunk. A másfél tucatnyi pályázat³⁹ forrásanyaga egyenként mozaikos, összességében azonban megkísérélhető az eljárások lebonyolításának feltárása és néhány jellemző eset bemutatása. A beruházásokat⁴⁰ részben a törvényhatóságok, részben a Honvédelmi Minisztérium kezdeményezte, minden bizonnyal a hivatalos lépéseket tapogatózó tárgyalások előzték meg. A helyzet feltérképezésére – hogy a meglévő épületállomány mire alkalmas – Szende Béla miniszter 1879-ben körrendeletet adott ki.⁴¹ A szükséges új építkezéseknél a miniszter utasítása szerint felálló „vegyesbizottságok” – melyekbe a katonaság és a polgári hatóságok delegálták a tagokat – kezdték meg a munkát, az „építési tervezet” (Bauprogramm) elkészítésével.⁴² Ez egyrészt egy mai értelemben vett építési programot jelentett – a szükséges funkciók felsorolásával, szerkezeti, gépészeti követelmények meghatározásával –, másrészt ez tartalmazta a helykijelölést. A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint ekkor a bizottságok orvos tagjai kiemelt szerepet

³¹ Az egyéb, külterületi szükséges objektumok – gyakorlótér, lőtér, fürdőhely, lóúszató stb. – biztosításáról a 1879. évi XXXVI. törvénycikk rendelkezett.

³² A fővárosban 40 új építkezés zajlott a korszakban, elsősorban a '90-es évek közepén.

³³ Az épület rövid története és a kiköltöző egységek új helye: *Építési Ipar*, 21. (1898) 39. o.

³⁴ Közülük kiemelendő az Alpár Ignác által tervezett soproni főreáliskola. *Vállalkozók Lapja*, 18. (1897) 8. sz. 4. o.

³⁵ BFL XV.17. d. 330-0005, Az épület korabeli ismertetése: *Építési Ipar*, 27. (1903) 233. o.

³⁶ BFL XV.17. d. 329-6462, fol. 19–29.

³⁷ BFL XV.17. d. 329-6462, fol. 1–7, 30–94. A minisztérium-telepítés kérdéseiről: *Székel – Marótyz* 2018b. Itt kell megjegyezzük, hogy a bécsi közös hadügyminisztériumi épület tervezésére kiírt pályázaton Komor Marcell és Jakab Dezső terve III. díjat nyert. *Művészet*, 5. (1908) 271. o.

³⁸ Néhány laktanya történetének tudományos feldolgozása már megtörtént, de még számos objektum kutatása hátra van, az összefoglaló szemléletű munkák is folytatásra várnak. *Megyeri – Pálffy* 2017.; *Pilkhoffer* 2003.; *Simon* 1985.; *Tempfli* 2014a.; *Tempfli* 2014b.; *Tempfli* 2014c.

³⁹ Az építészeti pályázatokban érintett települések: Arad, Békéscsaba, (Békes)Gyula, Budapest, Csáktornya, Esztergom, Fehértéplom, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagykanizsa, Nagyszében, Rózsahely, Sopron, Székesfehérvár, Szolnok, Tolna, Versec, Zombor.

⁴⁰ Bár a finanszírozás módjára eddig kevés adat került elő, van példa saját forrásból és hitelből fizetett építkezésre is. *Építési Ipar*, 8. (1885) 112. o.; MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886.

⁴¹ 4938. sz. RK, 5. (1879) 28. sz. 146. o.

⁴² Utasítás a közös hadsereg (haditengerészet) és honvédség beszállásolásáról szóló 1879-ik évi XXXVI. törvénycikk végrehajtása tárgyában. RK, 5. (1879) 20. sz. I–III. o.

kaptak az egészséges víz vizsgálatában, ebben a fázisban fordítottak figyelmet az altalaj minőségére és a közlekedésre is.

Az építészeti tervezés – dokumentumokon is végigkövethető⁴³ lépései – a „vonalrajz” (Linear Skizze), „tervvázlat” (Plan Skizze) és az árazott költségvetéssel kiegészített „terv” (Plan) voltak. A „vonalrajz” egy lépték nélkül készült, alkalmanként néhány fő méretet feltüntető funkció-séma volt, melyen rögzítették a helyiségkapcsolatokat és a belső közlekedési rendszert. A „tervvázlat” sorozat az épületek 1:100 léptékű alaprajzait tartalmazta, míg a „terv” jellemzően 1:50 léptékű teljes dokumentációt jelentett, az alaprajzokon és metszeteken a jellemző szerkezeti részletek megoldásával. A terveket a Honvédelmi Minisztérium és alkalmanként a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal is felülvizsgálta, a kivitelezésnek a miniszteri engedély megérkezéssel kezdtek neki.⁴⁴

A „terv” és a költségvetés szolgált az „árlejtés” – kivitelezők tendereztetése – és a palértervek alapjául, ezeket a nyertes vállalkozó készítette el munka közben. A versenyeztetés zárt vagy nyitott „árlejtéssel” zajlott, a korszakban középítkezések esetén általánosan elterjedt eljárás szerint, a szaklapok hetente külön rovatban adtak hírt az országszerte kiírt tenderekről. Az árazott költségvetésben meghatározott összeghez képest – zárt eljárás esetén levélben, nyílt eljárásban tárgyalás során – engedmény tételével versenyeztek a kivitelezők.

Eseteinkben a kivitelezést a városok által felállított építési bizottságok felügyelték, a műszaki ellenőrzést – a mai gyakorlathoz nagyon hasonló módon – egy-egy városi mérnök végezte. Az épületek elkészültekor a „vegyesbizottság” részvételével zajlott le az igen szigorú és minden részletre kiterjedő átadás-átvétel, a hibák javítása után a katonaság megszállta az épületet. Az eljárás kiemelten fontos része volt a standardizált⁴⁵ helyiségkimutatás⁴⁶ felvétele, ez szolgált alapjául a városoknak fizetendő bérleti díj számításához és a laktanya besorolásához, így nem meglepő, hogy rendszeresen felülvizsgálták.

Az átadott laktanyák térhasználatát a mindenkori szolgálati szabályzat határozta meg, az évek múlásával szükségessé váló átalakítási rajzokat, közműterveket az eredeti „tervvázlatok”⁴⁷ segítségével készítették.⁴⁸ Az üzemeltetés során a mindennapos javítások a katonaságra hárultak, a karbantartás a bérbeadó törvényhatóságot terhelte, ettől a kötelezettségtől azonban több város is szívesen megszabadult volna.⁴⁹

⁴³ HL VII.244. (Az érintett települések anyagában.)

⁴⁴ A minisztériumi beleegyezés megszerzése nemegyszer éveket vett igénybe, mint Esztergom és Kolozsvár esetében. *Vállalkozók Lapja*, 11. (1890) 7. sz. 2. o.; HL VII.244. 136. d. Kolozsvár.

⁴⁵ Utasítás a közös hadsereg (haditengerészet) és honvédség beszállásolásáról szóló 1879-ik évi XXXVI. törvénycikk végrehajtása tárgyában. I. melléklet szerint. *RK*, 5. (1879) 20. sz. XIII. o.

⁴⁶ A nyomtatványokra készült dokumentumok jellemző címei: Ubications Uebersicht, Verlagzeichnis über die Belag und Ubications Übersichten, Belags- und Ubications Übersicht, Férhely kimutatás, Kimutatás a férőhely és helyiségnézet alapján fizetendő törvény és bérlakás-szerű, valamint egyezség szerint fizetendő díjakról.

⁴⁷ A folyamatos használat miatt ezekből jellemzően számos másolati példány maradt fenn. A tolnai új lovassági laktanya esetében az 1892-es rajz folyamatos másolása és újrarajzolása 1936-ig végigkövethető, a kecskeméti régi huszárlaktanyánál 1935-ig, az aradi huszárlaktanyánál 1912-ig, a soproni tüzérlaktanyánál 1921-ig tapasztalhatók az eredeti tervek ilyen használatának nyomai. HL VII.244. 4., 114., 210., 256. d.

⁴⁸ Az átalakítási terveken jellemzően a K.u.K. Militär Bauabtheilung és a M. Kir. Államépítészeti Hivatal szerepel.

⁴⁹ Például Rózsahegy és Kiskunfélegyháza. HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza, 270. d. Rózsahegy.

Pályázatok

Építészeti pályázatra ebben a folyamatban természetesen az „építési tervezet” elkészülte után kerülhetett sor, ahogy a példák majd mutatják, elsősorban olyan helyszíneken, ahol szakemberhiány volt. A tervezők kezét az előírások nagyon megkötötték,⁵⁰ néhány esetben az építészeti szaklapokban közzétett pályázati kiírások szerint a minisztériumi előkészítésű „vonalrajz” már rendelkezésre állt.⁵¹ A dualizmus kori, legtöbbször meglehetősen hasonló laktanyákon végigtekintve felvethető, hogy esetleg típustervek is segítettek a tervezői munkát, mint a megelőző időszakokban.⁵² A típusterveket őrző levéltári egységek korábbi,⁵³ vagy jellemzően két világháború közötti anyagot tartalmaznak,⁵⁴ mindösszesen két lap utal arra, hogy ilyenek a dualizmus időszakában is léteztek.⁵⁵ Az előírások⁵⁶ azonban annyira részletesek voltak, hogy közzétett alaprajzok nélkül is vezették a tervező kezét.⁵⁷ A telepítés tekintetében a beépítés módjáról – pavilon-rendszer esetén – épület-távolságokról és az alakulótér méreteiről is rendelkeztek. Az egyes épületek tekintetében nem csak minimális méreteket – személyenkénti alaprajzi terület és légköbméter, belmagasság, szélesség – adtak meg a különböző helyiségekhez, de rögzítették a helyiségkapcsolatok jellegét, a javasolt tájolást is. Sőt, az alapvető alaprajzi alakra és konfigurációra is erőteljes ajánlásokat fogalmaztak meg. Így nem feltétlenül típusterveknek, hanem a kötelező útmutatásnak köszönhetjük, hogy a korszakban épült laktanyák téglalap, vagy U alaprajzúak, oldalfolyosós, legfeljebb kéttiraktsos rendszerben készültek úgy, hogy a jellemzően rizalitba helyezett lépcső mellé kerültek a klozetek. A katonaság részéről a szabályok betartatását, a műszaki előkészítést és a szakmai felügyeletet a Minisztérium munkatársai látták el. A számos laktanya létrehozásában névtelen tervezőként részt vevő építésszek a hadbiztonsági tisztviselőkar⁵⁸ mérnökei voltak,⁵⁹ akik a hadtesteknél, a Honvéd Építési Igazgatóságon és a Honvédelmi Minisztériumban – 1907-től önálló műszaki osztályon – dolgoztak.⁶⁰ A városok által finanszírozott munkákban a terv-

⁵⁰ Útmutatás, 1879.

⁵¹ A pályázati hirdetmények alapján Sopron (1884), Arad (1885), Esztergom (1888) és Rózsahegy (1899) esetében biztosan. *Vállalkozók Lapja*, 4. (1884) 51. sz. 7. o.; *Építési Ipar*, 8. (1885) 112. o.; *Vállalkozók Lapja*, 5. (1885) 11. sz. 2. o.; *Vállalkozók Lapja*, 8. (1888) 48. sz. 8. o.; *Építészeti Szemle*, 7. (1889) 206. o.

⁵² Korábbi típustervekről: *Komárik* 1978. 53. o.

⁵³ MNL OL T 18. No. 33/1–21 (1842); No. 21/1–18 (1842); MNL OL T 73 No. 292/1–8. (1855).

⁵⁴ HL VII.244. 293. d. Különféle katonai létesítmények típustervei.

⁵⁵ Istálló átnézeti és részlettervei, nyomtatott lapok a K.u.K. Technischen Militärkomitee kiadásában, 1912. Uo.

⁵⁶ Útmutatás, 1879.

⁵⁷ Mindeközben természetesen nem zárható ki a korabeli hadiépítészeti-szakirodalom ábráinak típusterv-jellegű használata sem. A kor építészeti tudását enciklopedikusan összegző *Handbuch der Architektur* és Franz Gruber példagyűjteményének néhány rajza mindenestre szoros rokonságot mutat a magyar laktanyaépítészeti alkotásaival. *Richter* 1887.; *Gruber* 1880.

⁵⁸ A honvéd közigazgatás felépítéséről, a műszaki részleg kialakulásáról és személyzeti állományáról: *Mojzer* 1928a.; *Mojzer* 1928b.

⁵⁹ A mérnökkari tisztokról egyelőre keveset tudunk, annyi valószínűnek tűnik, hogy hadi szakirányú képzettségüket – magyar képzés híján – Bécsben szereztek. Szilágyi Ákos főhadnagy másodéves rajzai 1906-ból, a bécsi képzésről fenn is maradtak. A tervrajzok a szokványos építészeti megoldásokat mutatják. HL VII.244. 293. d. Különféle katonai létesítmények típus tervei. Az építészeti tisztviselők számára külön egyenruhát is rendszerezítettek. *Mojzer* 1928b. (színes tábla).

⁶⁰ *Mojzer* 1928c.; *Spáczay* 1970.

anyag alapján a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal szakemberei is részt vettek tervezőként és a „vegyesbizottságok” szakértő tagjaiként már a dualizmus időszaka alatt is.⁶¹

A törvényhatóságok részéről kétféle pályázat kiírására került sor, a szokványos építészeti tervpályázaton kívül – amikor a tervekkel versenyeztek az építések – kiírtak árpályázatokat⁶² is, ekkor egyszerűen a tervezési díj megadásával versenyeztek egymással. Nyilvánvalóan a városok célja a legolcsóbb megoldás kiválasztása volt. A pályáztatás indoka a takarékoság mellett vélhetően a helyi szakemberek hiánya volt, de ahol ismerjük a tervezők nevét, ott⁶³ – jellemzően távoli, leggyakrabban fővárosi – építészekkel találkozunk.⁶⁴

Az építések érdekképviselőt ellátó Magyar Mérnök- és Építészegylet az építészeti pályázatok kapcsán folyamatosan hallatta hangját, a laktanyák ügyében először 1882-ben kifogásolták, hogy Székesfehérvár és Szolnok túl rövid határidővel kért volna terveket.⁶⁵ 1893-ban a soproni gyalogsági kaszárnya árpályázata kapcsán pedig hosszasan kifejtették, hogy ilyen eljárással a minőség nem biztosítható, és ha közpénz elköltése a tét, akkor a megbízó nem választhat csak úgy kedvére tervezőt.⁶⁶ A szakértársak többször követelték nyilvános tervezési pályázat kiírását,⁶⁷ felhívták a figyelmet az építészeti minőségre is: „Persze a katonáék azt mondják, hogy a kaszárnya, kaszárnya; ennél senki sem kíván építést. Pedig nem így van! Lehet a kaszárnyának is építészeti helyes, tetszetős modort adni a nélkül, hogy az többbe kerülne, mint a szabók által épített otromba épületek.”⁶⁸ A nyílt versenyt nem csak a tervezésnél, de a kivitelezésnél is követelték,⁶⁹ mikor a közvetlen megbízások megszorodtak, egyenesen panamát kiáltottak.⁷⁰ De hiábavaló volt a folyamatok tiltakozás, a laktanya építkezések számához képest a tervezési pályázatok aránya a korszakban nagyon alacsony maradt, de így is érdemes néhány példát alaposabban körüljárni.

Kiskunfélegyháza – 1887

Ahogy más városokban, Kiskunfélegyházán is gondot jelentett a katonák elszállásolása, így a városi tanács laktanya kialakítása mellett döntött; az előkészületek már 1874-ben megindultak, azonban a volt Kiskun Kerületi Székház átalakítását a kérdés megoldására a Honvédelmi Minisztérium 1882-ben elutasította.⁷¹ Az építési telek kiválasztása után 1887-ben építészeti pályázatot hirdettek új laktanya építésére, 200 forintos díjjal.

⁶¹ A Horthy-korszakban a körletparancsnokságok, majd az Államépítészeti Hivatal hatáskörébe kerültek a honvédelmi építési munkák. *Spáczay* 1979. 476. o.

⁶² Árpályázatot Arad, Csáktornya, Esztergom, Fehértemplom, Kecskemét, Marosvásárhely, Nagykanizsa, Rózsahegy, Sopron, Székesfehérvár és Zombor írt ki.

⁶³ A fennmaradt tervek túlnyomó része szignó nélküli, a „terv”-sorozatot ugyan aláírta a „vegyes bizottság” minden tagja és a vállalkozó, de az építész nem feltétlenül.

⁶⁴ Gyulán még az egészen apró beruházások tervezéséhez is fővárosi tervezőket kellett megbízni; istálló – Weisz Zsigmond (1889), régi laktanya kisebb átalakítása – Macsegő Béla (1894), patkolókovács műhely – Haviár Lajos (1896). HL VII.244. 99. d. Gyula.

⁶⁵ *Építési Ipar*, 5. (1882) 41. o.

⁶⁶ *e. i.*: A soproni gyalogsági kaszárnya pályázata. *Építési Ipar*, 8. (1885) 12–13. o.

⁶⁷ *Építészeti Szemle*, 1. (1893) 342. o.; *Építési Ipar*, 12. (1889) 353. o.; *Építészeti Szemle*, 7. (1900) 67. o.

⁶⁸ *x*: A hivatalos építészeti tervezés. *Építészeti Szemle*, 5. (1898) 75–76. o.

⁶⁹ *Építészeti Szemle*, 8. (1901) 254. o.

⁷⁰ *Építészeti Szemle*, 9. (1902) 23–24. o.

⁷¹ *Urbán* 2005. 32. o.

A minisztériumi utasítások szerinti terv kidolgozásán túl költségvetést is kellett készíteni, a második díjat 150 forintra irányozták elő. A szokványos pályázati kiírásoktól eltérően a kivitelezésre is ajánlatot kellett adni, azzal a kikötéssel, hogy a város – ha úgy tartja jónak – a tervek felhasználásával tarthat versenytárgyalást is az építési munkákra, sőt leszögezték, hogy ha a pályadíj nyertese lesz a kivitelező, akkor a díjat a vállalási összegbe számítják be.⁷² A beérkezett tervek egyike sem nyerte el a Minisztérium tetszését, azonban a „Honvéd” jeliségű munka szerzője jelentkezett, hogy a kifogásokat figyelembe véve elkészítette a módosításokat, a dokumentációt elküldték a városba, 120-140 000 forintos költségelőiránnyal.⁷³

A terveket Fliegauf Károly⁷⁴ és Léderer Gusztáv⁷⁵ fővárosi műépítészek készítették,⁷⁶ de a Minisztérium és az Államépítészeti Hivatal is komoly változtatásokat kért, utóbbi pusztán vázlatnak minősítette a dokumentációt.⁷⁷ Így a tervezőkkel elégedetlen városi Laktanyaépítési Bizottság elnöke, Zámbo Géza polgármester felkérte – a szintén 48-as függetlenségi párthoz tartozó, a város érdekében vele hatékonyan együttműködő⁷⁸ – Holló Lajos képviselőt, hogy a fővárosban gyakran járva „egy megbízható tervezőt” keressen.⁷⁹ Léderer később több alkalommal próbálta követelni tervezési díját, leveleiben utalt rá, hogy az ő munkáját folytatták mások, perrel is fenyegetőzött,⁸⁰ de a tervek átdolgozását a város a budapesti Gregersen G. és Fiai cégtől⁸¹ megrendelte, kérve, hogy lehetőség szerint az épület legyen minél olcsóbb.⁸² Több módosítás után végül a Minisztérium jóvá is hagyta az építkezést,⁸³ és 1889. június 16-i határidővel zárt ajánlati versenytárgyalást hirdetett.⁸⁴ Még abban az évben el is kezdődött a kivitelezés az úgynevezett Solymosy-féle telken, a vasútvonal mellett, a Vásár utcán.⁸⁵ A kőművesmunkákat a Jiraszek Nándor és Krausz Lipót társas vállalkozás végezte, az asztalos a szegedi Rainer Károly volt.⁸⁶ A helybéli Tóth Imre és Harmath László végezték az ácsmunkákat, Menczel Lajos és

⁷² *Vállalkozók Lapja*, 18. (1887) 31. sz. 8. o.

⁷³ *Vállalkozók Lapja*, 9. (1888) 11. sz. 3. o.

⁷⁴ Fliegauf Károly (†1904) fővárosi építész, Budapesten kisebb építkezéseket ismerünk tőle, tervei szerint épült a temesvári főreáliskola, kivitelezésében készült a Budai Irgalmasrendi Kórház. *Ország Világ*, 23. (1903) 784. o.; *Budapesti Hírlap*, 11. (1904) 123. sz. 10. o.

⁷⁵ Léderer Gusztáv (1853–1915) fővárosi építész, legismertebb munkái a fővárosi Gutenberg tér 3. alatti sarokbérház, amit a Bálint&Jámor építészpárossal tervezett és a mára már jelentősen átépített Deák Ferenc utca 10 alatti Kunz-üzletház. *Éber – Győző* 1935. 18. o. Nem azonos a fehérterrorral kapcsolatba hozott, az 1925-ös Kodelka-gyilkosság kapcsán elhíresült Léderer Gusztáv főhadnaggyal.

⁷⁶ A többi pályázó közül Kolár János neve ismert. MNL BKML V.175 b.I. 1354/1886. Iratjegyzék.

⁷⁷ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

⁷⁸ *Bánki Horváth* 1999. 72. o.

⁷⁹ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I. Léderer később több alkalommal próbálta követelni tervezési díját, leveleiben utalt rá, hogy az ő munkáját folytatták mások.

⁸⁰ A levelezés érdekes momentum, hogy a tervező a Magyar Mérnök- és Építészegylet díjszabására hivatkozott. MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886.

⁸¹ A norvég származású Gregersen Guilbrand alapította 1865-ben, elsősorban vasút- és hídépítéssel foglalkozott. *Nyáry* 2017.

⁸² MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

⁸³ Uo.

⁸⁴ A zárt ajánlati versenytárgyalás azt jelentette, hogy adott határidőre zárt borítékban kellett benyújtani az ajánlatokat és a kísérődokumentumokat. *Vállalkozók Lapja*, 10. (1889) 23. sz. 8. o.

⁸⁵ Ez a város első kikövezett útja volt, ma Kossuth Lajos utca. *Rosta* 1999. 240. o.

⁸⁶ Ajánlatot tettek még a szegedi Erdélyi Mihály építész, a fővárosi Wellisch Sándor és Gyula építészek, valamint a Gregersen és Fischer Építési Vállalat. MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

Ede a bádогоzást.⁸⁷ A helyszíni munkát az Államépítészeti Hivatal megbízásából, de Kiskunfélegyháza költségén Kolbenheyer Viktor építész és a város részéről Mihálovics Jenő mérnök felügyelte.⁸⁸ A tervek még kivitelezés közben is változtak, a mérnök szerint eredetileg az emeleti ablakok „szemet sértőleg” voltak elhelyezve, így ezeket a földszintiekhez igazították.⁸⁹ Az átadási eljárás következő év júliusában megkezdődött, majd a hibák javítása után augusztusban fejeződött be, a Minisztérium és Kiskunfélegyháza között 1889-ben megkötött szerződés értelmében a katonaság birtokba vette az épületet.⁹⁰ A költségek fedezésére a város 106 778 forint kölcsönt vett fel a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól, az építkezésre elszámolt végösszeg 82 776 forint volt,⁹¹ de a tervezési díjak, a kútfúrás és a két barakképület létesítése miatt a kölcsön nem volt elég. A polgármester kénytelen volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez fordulni, hivatkozva az 1879. évi XXXVII. törvénycikk 3. paragrafusára,⁹² meg is kapták a törvényhatóság 15 000 forintos kamatmentes hitelét.⁹³

A saroktelken lévő, kétszintes laktanyaépület puritán megjelenésű, a téglaburkolatot a főhomlokzaton csak a horizontális párkányok, az ablakáthidalók kiemelő téglaszegmensívek és a nyílások vállmagasságánál kissé lejjebb helyezett téglasávok díszítették. A bejáratot is csak az áthidaló emelte ki, eredetileg nemzeti színűre festett,⁹⁴ a mainál mivesebb fa kapuja volt.⁹⁵ A kéttraktusos, eredetileg U alaprajzú épület⁹⁶ belső oldalán folyosó futott végig, az udvaron kétszintes, alul szegmensíves tornác alakult ki. A kapuát-hajtótól balra nyíló fölépcsőház falaira egyszerű, architektonikus stukkódíszítés készült. A telek hátsó határára került a két falpilléres barakk és később a mosókonyha, oldalt kocsiszín volt. A Ferenc József, majd Horthy Miklós nevét viselő laktanya a XX. század végén már csak honvédségi közraktárként üzemelt, ma különféle bérlők használják.⁹⁷

A városon kívül 1895-ben elkészült a lőtérlantos István vállalkozó munkájaként, és pár év elteltével 1897-ben megépítették az átadási jegyzőkönyvben javasolt zuhanyfürdőt is, igaz, csak 1899-ben ért el hozzá a vízvezeték a fővárosi Zellerin cég munkájaként.⁹⁸ Kiskunfélegyháza esetében fennmaradt a város és a minisztérium közötti szerződés is, ami a karbantartás kérdéseit rögzítette 1893-ban; a nagyobb felújítások a városra hárultak, az üzemeltetéssel kapcsolatos kisebb munkák pedig a katonaságra.⁹⁹

Noha a tervezési folyamat nem zajlott egyszerűen, az építkezésnek sikeres lehetett a visszhangja; 1895-ben Péntek Farkas, a szintén laktanya építkezésre készülő Zilah polgármestere levélben érdeklődött a munka részleteiről és még a terveket is elkérte betekintésre. Zámbo Gyula kiskunfélegyházi polgármester a terveket hivatalosan ugyan nem

⁸⁷ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza.

⁸⁸ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I–IV.

⁸⁹ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

⁹⁰ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza; MNL BKML V.175.b.I. 1/888.

⁹¹ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza.

⁹² MNL BKML V.171.b.III. 6/1889.

⁹³ *Urbán* 2005. 33. o.

⁹⁴ *Borovszky* 1911. 391. o.

⁹⁵ Ez 1891-ben Ujházi János asztalos terve szerint készült. MNL BKML V.175.b.I. 1/888.

⁹⁶ A rövid udvari szárnyakat már elbontották.

⁹⁷ *Rosta* 1999. 243. o.

⁹⁸ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza.

⁹⁹ Uo.

adta át, de levélben részletesen tájékoztatta kollégáját.¹⁰⁰ Zilahon a főlegyházira meglehetősen emlékeztető formában és hasonló költséggel 1896-tól kezdték el építeni a honvéd gyalogsági laktanyát.¹⁰¹

Tolna – 1892

Tolna, hogy a beszállások terhétől megkímélje lakosságát, 1870-ben megvásárolta és laktanyává alakította az egykori ferences kolostor épületét a település központjában.¹⁰² A helyi hagyomány szerint a beköltözés után három hónappal a katonák felgyújtották az épületet,¹⁰³ hogy visszakerülhessenek a családokhoz, de 1875-ben helyreállították a károkat.¹⁰⁴

1880-ban a Honvédelmi Minisztérium további huszár egységek elhelyezéséről értesítette a megyét, a közgyűlés 1885-ben Szekszárd és Tolna közül utóbbit választotta helyszíneként.¹⁰⁵ 1888-ban a vármegye és a Honvédelmi Minisztérium képviselőiből felállt „vegyesbizottság” megegyezett a telekről, ami a település akkor beépített területének északi határán volt, továbbá lefektették az építendő épületek legfontosabb jellemzőit.¹⁰⁶ 1892-ben hirdették meg a tervezési pályázatot új laktanya tervezésére és egyben a régi átalakítására, melyen a díjazás mértékét – a szokásoktól eltérően – a bekerülési összeg $\frac{3}{4}$ százalékában állapították meg.¹⁰⁷ Az *Építészeti Szemle* hamarosan hírt adott a nyertesről: a tervezéssel Soukup Adolfot¹⁰⁸ bízták meg, aki 421 000 forintos költségvetést készített.¹⁰⁹ A pályatervek részbeni módosítására még 1892-ben sor került a telepítés tekintetében: „...a tiszti laképület is olyan elhelyezést nyert, hogy az Tolna község fő utcájának tengelyébe esik, mi szépészeti és építészeti szempontból mellőzhetetlen volt” – tájékoztatta az építész az alispánt és felhívta a figyelmet, hogy így még olcsóbban oldható meg a szükséges kisajátítás.¹¹⁰ A Minisztérium az ellenőrzésre beadott tervekben a következő változtatásokat kérte: kis fedett lovaglóliskola legyen a nagy helyett, külön tiszti lóistálló készüljön. A módosítások után sor kerülhetett az „árlejtésre”, melyre az ország távoli pontjairól is érkeztek vállalkozók,¹¹¹ végül a Jiraszek és Krausz vállalkozás nyert.¹¹² Az építési napló¹¹³ szerint különösebb probléma nélkül zajlott a kivitelezés, a helyszíni felügyeletet Benedicty József királyi mérnök látta el, de az építész is rend-

¹⁰⁰ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886.

¹⁰¹ *Építési Ipar*, 19. (1896) 231. o.

¹⁰² *Gál* 1992. 354. o.

¹⁰³ *Pécsy* 1896. 52. o.

¹⁰⁴ A későbbiekben régi laktanyának nevezett épület fiók-laktanyaként üzemelt, rendszeresen korszerűsítették. HL VII.244. 255. d. Tolna Régi lovassági laktanya.

¹⁰⁵ *Lajtai* 1994. 6. o.

¹⁰⁶ Ezek a megadott jellemzők a szerkezeti és alaprajzi kialakításra a szakásosnál részletesebben kitértek, például „Fernstergesinde aus Bruchstein”, „Gänge mit Wölbung”, „nicht mehr als zwei Rheien Wohnlokalationen”. HL VII.244. 255. d. Tolna.

¹⁰⁷ *Építési Ipar*, 15. (1892) 159. o.

¹⁰⁸ Soukup Adolf: kassai építész, városi mérnök. Czímár, 1895. 10. o.

¹⁰⁹ *Építészeti Szemle*, 1. (1892) 98. o.

¹¹⁰ MNL TML V.780.c 375/a. d.

¹¹¹ A négy fővárosi vállalkozás mellett például Párkányból, Nagykanizsáról is, ami arra utal, hogy az építkezés volumene országos szinten is jelentős volt. MNL TML V.780.c 375/a. d.

¹¹² *Tolnavármegye*, 1. (1892) 48. sz. 7. o.

¹¹³ MNL TML V.780.c 375/a. d.

szeresen megfordult a helyszínen, még arra is gondja volt, hogy a bokréta-ünnep előtt figyelmeztesse az alispánt a kivételesen jól dolgozó munkások ilyenkor szokásos megjutalmazására,¹¹⁴ a finanszírozás alapja egyébként egy 518 000 forintos kölcsön volt.¹¹⁵ A berendezés 1894-ben elkészült,¹¹⁶ az átadásra így – a tervezett ütemezés szerint¹¹⁷ – az év júliusában sor kerülhetett, a „vegyesbizottság” utána a Fehérlő vendéglőben ünnepelt.¹¹⁸ Az alispáni beszámoló szerint a laktanya „kétségtől egyikeül tekinthető az ország legizlésesebb és legcélszerűbb berendezésű laktanya-telepeinek”.¹¹⁹

A település északi határában álló telken az épületeket szimmetrikus rendben, pavilonos rendszerben telepítették. Középtengelyben a város felé természetesen a főépület volt a tiszti lakhelyekkel, ettől balra a fedett lovarda, jobbra az altiszti épület kapott helyet. A markotányos-, konyha- és legénységi épületek sávja mögött volt a négy nagyobb istálló – külön a tisztek lovainak –, körülvéve az alakulóteret. A telek hátsó oldalán voltak a gyanús lovak istállói, a trágya- és szeméttárolók és tűzbiztonsági okokból elkülönítve a patkolókovács-műhely. A beépített telektől északra lévő földeket gyakorlóterként (Exercierplatz) használták, az elemi lőtér (Elementar Schiessplatz) a várostól északra, messzebb helyezkedett el. Az együttest az Öreg-Dunára helyezett úszóiskola egészítette ki,¹²⁰ amivel valóban egy ideális laktanya-együttes alakult ki.

A pavilonos rendszerben elhelyezett épületek közül természetesen a középtengelyben lévő tiszti épület volt a legdíszesebb. A téglaburkolatú homlokzat sarkai és a rizalitok armírozást kaptak, a szintválasztó párkányra ablakkötényükkel csatlakoztak a szemöldökpárkányos ablakok. A robosztusabb földszinten a nyílások kereteiben gyémántkváderek jelennek meg, a rizalitokat dekoratív oromzatok koronázzák. Az alárendeltebb épületeken ugyanezek az elemek jelennek meg visszafogottabb kialakítással. A fedett lovarda falpilléres szerkezettel és fém rácsostartós tetővel készült, a maga korában igen korszerű megoldással.¹²¹ Hasonlóan újszerű volt, hogy tözegrendszerű úrszékeket alkalmaztak,¹²² a hagyományos falazott szerkezetek mellett a lovardák porosz-süveg födémét öntöttvas oszlopok tartották.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy Soukup Adolf szerepe mennyi lehetett a tervezésben. A laktanya iratanyagában fennmaradt 1889-es – így még bizonyosan a tervpályázat előtti – és 1894-es „vonrajz” sorozatot Soukup ellátta pecsétjével, a terveken felíratként a KuK Militär Bauabteilung Budapest szerepel.¹²³ Mindez arra utal, hogy ebben az esetben ezen rajzok felhasználásával a funkcionális sémát a Minisztérium építési osztálya határozta meg. Az építészeti megformálás azonban minden bizonnyal Soukup Adolf

¹¹⁴ *Lajtai* 1994. 92. o.

¹¹⁵ *Tolnamegyei Közlöny*, 17. (1892) 42. sz. 4. o.

¹¹⁶ *Pesti Napló*, 42. (1894) 55. sz. 10. o.

¹¹⁷ MNL TML V.780.c 375/a. d.

¹¹⁸ *Tolnavármegye*, 2. (1894) 31. sz. 3. o.; HL VII.244. 255. d. Tolna.

¹¹⁹ Az elkövetkező évtizedekben nem is kellett jelentős átalakítást végezni. Funkcionálisan új elemként 1927-ben falkatelep épület készült, nagyobb átalakítások csak a XX. század második felében történtek. HL VII.244. 256. d. Tolna. Új lovassági laktanya.

¹²⁰ HL I.G I h 671/28. Situations-Plan von Tolna.

¹²¹ A komplexum kibővített tiszti főépülete ma gimnáziumként, nyugati legénységi épülete könyvtárként, lovardája közösségi házként és tornateremként működik. Az eredeti pavilonos beépítés déli elemei jó állapotban, felújítva állnak.

¹²² *Tolnavármegye*, 19. (1894) 35. sz. 2. o.

¹²³ HL VII.244. 255. d. Tolna.

munkája. Nevével a laktanya építkezések kapcsán többször találkozhatunk, az *Építészeti Szemle* „Kassán lakó katonai mérnök ás laktanya tervezetek fabrikánsa”-ként emlegeti,¹²⁴ a tolnai laktanya tervein látható pecsétjén „mérnök – laktanya építési tervező”-ként határozta meg magát, mondhatjuk, hogy az épülettípus specialistája volt. Tervei szerint épült a tolnain kívül az észéki utászlaktanya,¹²⁵ az ungvári kaszánya¹²⁶ a nyíregyházi¹²⁷ és szabadkai huszárlaktanyák¹²⁸ 1893-ban a katonai laktanyák létesítésében végzett kiváló munkájáért megkapta a Ferenc József Rend lovagkeresztjét.¹²⁹ Kassán a város tisztikarában főmérnökként dolgozott¹³⁰ és természetesen tagja volt a Magyar Mérnök és Építészegyletnek.¹³¹ A tolnai laktanya esetében önálló építész tevékenységének tekintetjük a szerkezeti- és homlokzatalakítást, utóbbit a nyíregyházi huszárlaktanyával mutatott szoros formai rokonsága miatt is, az alaprajzi konfiguráció azonban a minisztériumi „vonalrajz” követése alapján készült.¹³²

Rózsahegy – 1899

Rózsahegy egy honvéd zászlóalj elhelyezésére szolgáló laktanya tervezésére¹³³ 1899-ben „árpályázatot” írt ki, oly módon, hogy a „térzsükséglet, vázrajz és a térkiszámításra vonatkozó kimutatásokat” a jelentkezők rendelkezésére bocsátották csekély másolási díj fejében. Építési tervek készítésére és költségvetés készítésére kerestek vállalkozó mérnököket, akiknek csak az ár megadásával kellett pályázniuk, a nagyközség terveket nem kért, de 500 forintnyi pályadíjat tűzött ki.¹³⁴ Az eljárás – mint az ilyesfajta pályázatok esetében máskor is – heves elégedetlenséget váltott ki az építésszek körében, a Magyar Mérnök és Építészegylet Mű- és Középítési Szakosztályának ülésén Sándy Gyula emelt szót, a vitát az elnöklő Czigler Győző keserűen avval zárta, hogy „az építettő csalódik, ha azt hiszi, ha az utolsó (legalacsonyabb árat ígérő) pályázó valóban a legolcsóbb.”¹³⁵

A terveket a fióklaktanya építéséhez Stark Mór¹³⁶ készítette, és ebben az esetben szerencsésen rendelkezésre áll a két tervsorozaton kívül a tervbírálat jegyzőkönyve is.¹³⁷ A diszpozíció és szükséges további telek-kisajátítások tárgyalása után a résztvevők a terveket tekintették át igen részletesen, épületenként. Kérték az „általános terv”-től való eltérést a lépcső méretében, az „általános symmetriára”, tehát esztétikai indokra hivatkozva.

¹²⁴ *Építészeti Szemle*, 8. (1900) 122. o.; *Vállalkozók Lapja*, 29. (1900) 1. sz. 31. o.

¹²⁵ *Építészeti Szemle*, 8. (1900) 122. o.

¹²⁶ *Vállalkozók Lapja*, 22. (1901) 4. sz. 2. o.

¹²⁷ *Építészeti Szemle*, 9. (1901) 110. o.

¹²⁸ *Építési Ipar*, 20. (1897) 277. o.; *Vállalkozók Lapja*, 21. (1900) 12. sz. 12. o.

¹²⁹ Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek, 1893. 03. 22. In: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. Magyar Országos Levéltár, Arcanum, Budapest, 2011. CD-ROM.

¹³⁰ Borovszky 1896. 97. o.

¹³¹ *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*, 27. (1894) 449. o.; *Építési Ipar*, 15. (1892) 321. o.

¹³² Az építészeti pályázatokkal érintett objektumok közül kolozsvári Ferenc József laktanya legénységi épülete, és a kecskeméti huszárlaktanya rokonítható hozzá.

¹³³ A honvédség elhelyezésére szolgáló korábbi épület más célú hasznosítását a város már 1898-ban igyekezett megoldani. *Felvidéki Ujság*, 5. (1898) 2. sz. 3. o.

¹³⁴ *Építészeti Szemle*, 7. (1899) 130. o.

¹³⁵ *Építési Ipar*, 12. (1899) 353. o.

¹³⁶ Stark Mór: lipótszentmiklósi építőmester, a Magyar Mérnök- és Építészegylet tagja volt. *Jekelfalussy* 1892. 883. o.

¹³⁷ HL VII.244. 270. d. Rózsahegy.

Alaposan átnézték a közlekedési rendszert, a menekülési útvonalakat és helyenként más térkapcsolatot, szélesebb nyílást és folyosót kértek. Funkcionális átrendezést javasoltak a raktár- és szálláshelységeknél, az épületszerkezeti megoldások közül a zuhanyt kifogásolták;¹³⁸ a kért változtatásokat az építőmester végre is hajtotta.¹³⁹ 1900 tavaszán József főherceg – mint a honvédség főfelügyelője – felvidéki szemlekorútján Rózsahegy is meglátogatta, és a telek megtekintése után a 240 000 forintos költségű építkezés megkezdését sürgette.¹⁴⁰ Az építkezést a homokszállító fuvarosok halálos balesete ugyan beárnyékolta,¹⁴¹ de 1901-ben sor került az átadásra.

Az átadás-átvételi jegyzőkönyv a szokásosnál hosszabb bevezetővel indul: „A műszaki kivitelre nézve felemlítetük, hogy az épület és annak egyes részei, a mennyiben az kész épületnél megállapítható jó anyaghasználata mellett nem csak kellő szakszerűséggel készültek találatnak, hanem a szilárdság és célirányossággal a külső és belső csínt, valamint tetszetőséget is egyesítve, a bizottság egy kitűnő műveletet lát átvehetni, mely a műszaki vezetésnek nem különben a vállalkozó munkájának elismerésére méltó kifogástalanságáról árulkodik. A helyi vegyes bizottság különös kellemes kötelességének ismeri kiemelni, hogy sok részben a kötelezettséget túlhaladó befektetésre való készség által Rózsahegy nagyközség közönsége – a honvédség intézménye iránti hazafias jó indulatának és lelkesedésének fényes bizonyítékát szolgáltatva... A bizottság kiemelendőnek tartja, hogy különösen a Tisztikak épület oly csínnak lőn felépítve, hogy az I-ső osztályú laktanyákra néző követelményeknek minden tekintetben megfelel.”¹⁴² Mindezek után a javítandó tételek listájában hosszasan és részletesen sorolták az elvégzendő pótmunkákat. Az eset érdekessége, hogy Rózsahegy már az átadáskor jelezte, hogy szokásostól eltérően képzei a fenntartás finanszírozását és további építkezésre is vállalkozott. A község felajánlotta, hogy a laktanyaért kapott bér 8%-át visszafizeti a Kincstárnak, hogy a karbantartás alól mentesüljön – csak a fedélszék-javítást és a póce-tisztítást vállalták volna –, ezt úgy képzelték, hogy a bérlet 25 éve után elszámolva a költségeket, esetleg még visszakapnának az évi 8%-ból. A hadgyakorlatok alatti beszállásolástól pedig egy 200 fős fűthető barakk építésével szerettek volna mentesülni és már 1901 őszére átadták volna.¹⁴³

A rózsahegy József királyi herceg gyalogsági laktanya központi épülete – az eddig bemutatottaktól eltérően – egy kétszintes, hosszan elnyúló legénységi épület volt, két oldalán az altiszt és tiszt pavilonnal. A szállásépületek mögötti telek nagy része alakulótérként szolgált, a kerítés mentén álltak a raktárak és a kocsiszín. A „felcserélt” telepítés eredményeként a három épület hasonlóan reprezentatív, a tiszt épületeknél ezt az armírozás és a gazdagabb nyíláskeretezés, a legénységénél a rizalitok és a középtengely hangsúlyozása jelentette a méret mellett.

¹³⁸ HL VII.244. 270. d. Rózsahegy.

¹³⁹ Az új tervsorozat érdekes módon már szígnó nélküli.

¹⁴⁰ *Magyar Nemzet*, 11. (1900) 147. sz. 8. o.

¹⁴¹ *Magyar Nemzet*, 12. (1901) 143. sz. 6. o.

¹⁴² HL VII.244. 270. d. Rózsahegy.

¹⁴³ Uo.

1911-ben elkészült az elemi lőtér,¹⁴⁴ 1912-ben még korszerűsítették az árnyékszékeket, a trianoni békeszerződés után Stefanikove kasarny néven használták tovább az együttest laktanyaként,¹⁴⁵ ma már nem áll.

Összegzés

A rövid esettanulmányokban is bemutatott körülmények közepette – amikor a szigorú előírások és folyamatos minisztériumi kontroll mellett az építetők elemi érdeke volt a költségcsökkentés, amit a tervezéstől a kivitelezésen át az üzemeltetésig igyekeztek érvényesíteni –, mégis határozott reprezentativitást mutatnak a laktanyák. A kecskeméti Rudolf-laktanya,¹⁴⁶ a szombathelyi¹⁴⁷ és horvátverőcei¹⁴⁸ huszárlaktanya mellett, melyeket nagynevű építésszek terveztek, a többi is a városok büszkesége volt, amit mi sem bizonyít jobban, mint a korabeli, laktanyákat ábrázoló képeslapok tömege. A sokszor falusias karakterű kisvárosokban már méretükkel is erőt sugároztak a laktanyák, építészeti kialakításuk – noha a korabeli fővárosi épületekhez képest ma puritánnak tűnnek – reprezentatív volt.

Miközben a kiegyezéstől az első világháborúig tartó időszakban a magyar építészet stílustörténete a stílus-tiszta historizmustól a stíluskeverő historizmuson keresztül a századfordulós mozgalmakig ível, a laktanya építkezések formálása nyugodtabb és bizonyos értelemben letisztultabb világot mutat. Tömegformájuk jellegzetesen egyszerű, csak rizalitok és az ezeket követő nyugodt tetőformák adnak némi tagolást, miközben a késő historizmus időszakától kezdve az első világháborúig a polgári építészetben bontott tetőformákat, gazdagon megformált tetőfelépítményeket látunk. A laktanyák homlokzatain díszítést csak az architektonikus elemek adnak; jellegzetesek a magyar építészetben a klasszicizmus óta elterjedt szemöldökpárkányos ablakkeretezések és a historizáló sarokarmírozás. Utóbbi az az elem, mely korábbi történeti-formai szerepét – a védelem, erősség kifejezését – a laktanya építészetben megtartja, miközben a polgári építészetben jelentését veszített, pusztán formai elemként tűnik fel. A nyílások ritmusa egyenletes, az axisok általában egyformák. A homlokzatokat tagoló párkányok a kaszárnnyakon egyszerűek, a téglahomlokzatokon kifejezetten absztraháltak, ornamentális fríz, figurális díszítés nem fordul elő. Az épületek középtengelyét alkalmanként tömör attika – ahol az épület neve, esetleg címer kaphatott helyet – vagy kisebb oromzat emeli ki, a változó stílustrendekhez köthető díszítmények hiányoznak. Áttekintve az emlékeket, azt látjuk, hogy a stílus-divatok követése helyett a laktanyák az antik alaktanra épülő, jellegében neoreneszánsz historizálás puritán vonalát követik, mellyel a korszak építészeti formavilágának lakonikus összegzését adják.

¹⁴⁴ *Pesti Napló*, 60. (1912) 64. sz. 21. o.

¹⁴⁵ A valka.cz adatbázisa szerint. <https://forum.valka.cz/topic/view/191314/Ruzomberok-Stefanikove-kasarny-1900-1933> (A letöltés időpontja: 2018. május 23.)

¹⁴⁶ Pártos Gyula, Lechner Jenő. *Simon* 1985.

¹⁴⁷ Hauszmann Alajos, majd Pártos Gyula. *Vállalkozók Lapja*, 18. (1897) 10. sz. 6. o.

¹⁴⁸ Alpár Ignác. *Merényi* 1955. 258. o.

Honvédtisztviselők 1896-ban. Balról az első egy építész tisztviselő¹⁴⁹

¹⁴⁹ Forrás: Berko 1928. 133. o.

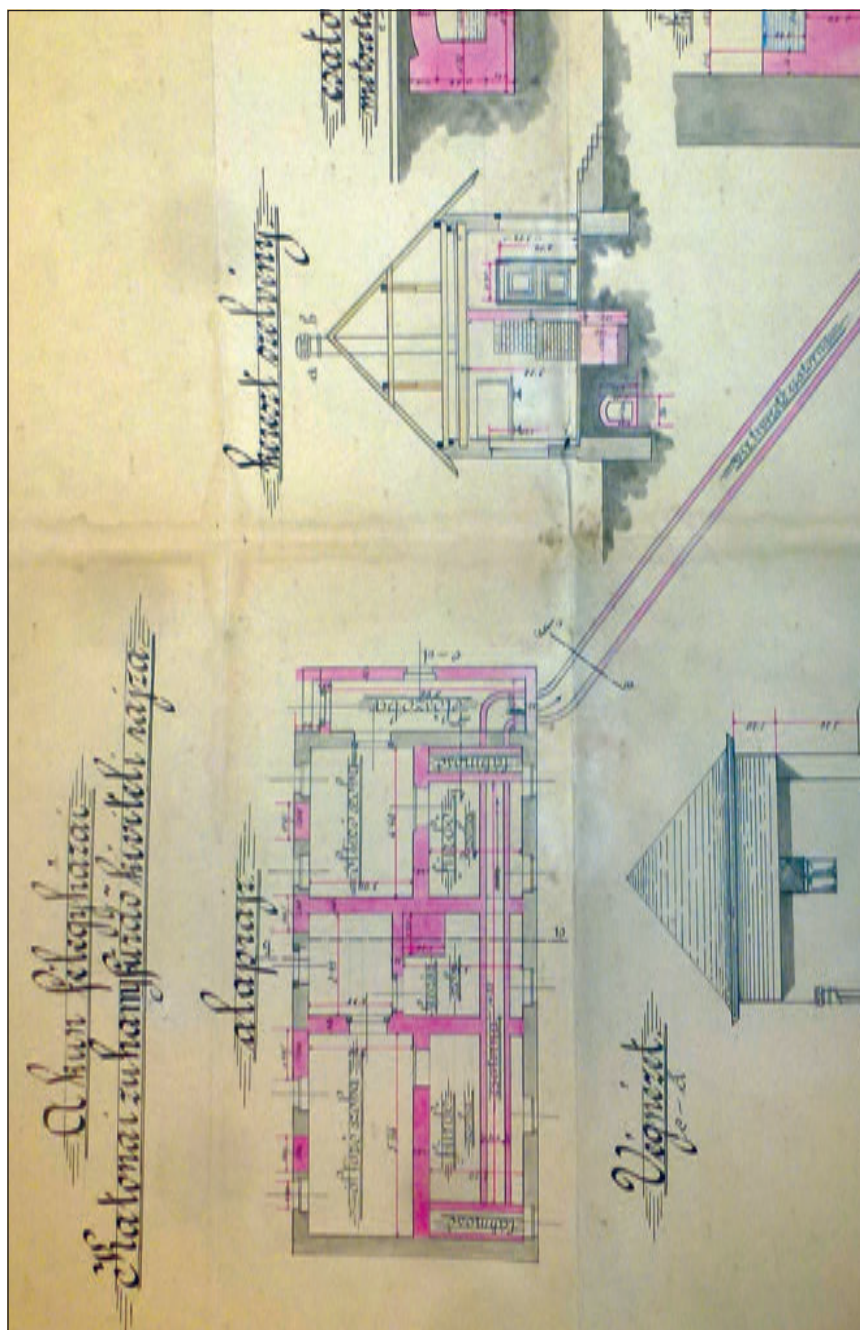
A kiskunfélegyházi laktanya régi képeslapon a XX. század elejéről¹⁵⁰

A kiskunfélegyházi laktanya egy 1912-es képeslapon¹⁵¹

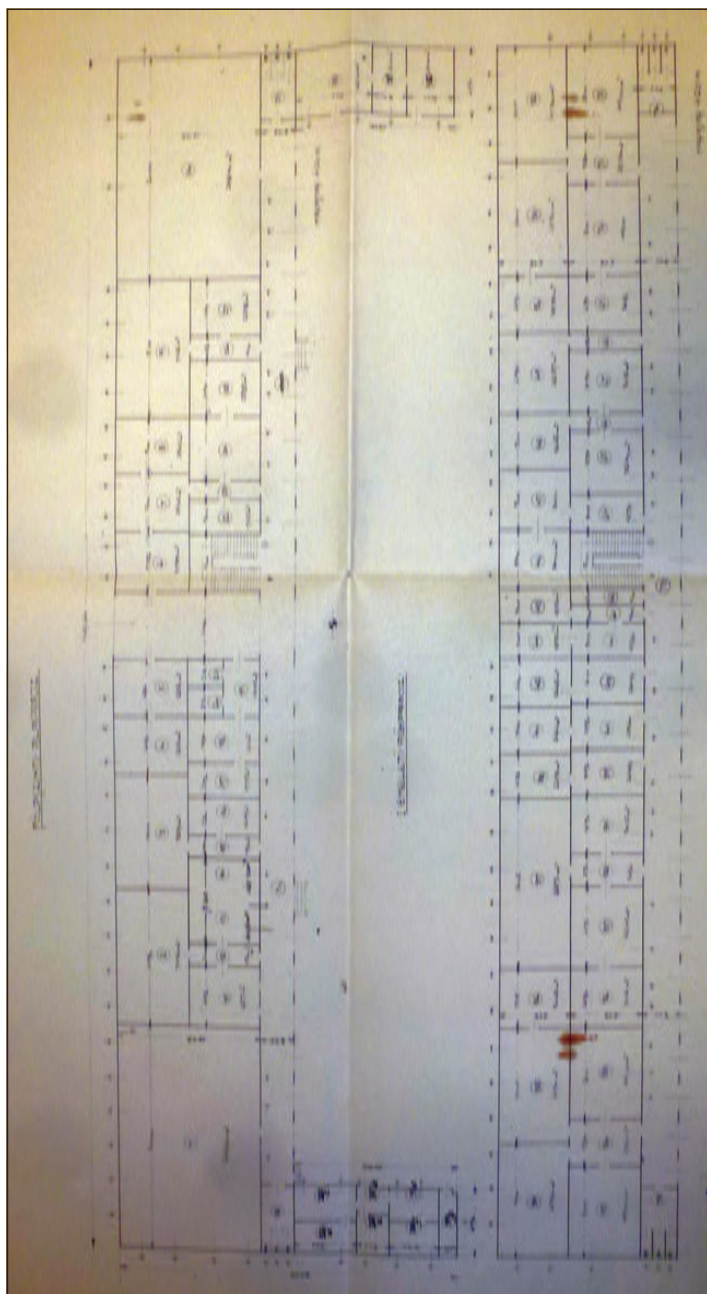
¹⁵⁰ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok, leltári száma: 0 150 668.

¹⁵¹ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok leltári száma: 0 150 667.

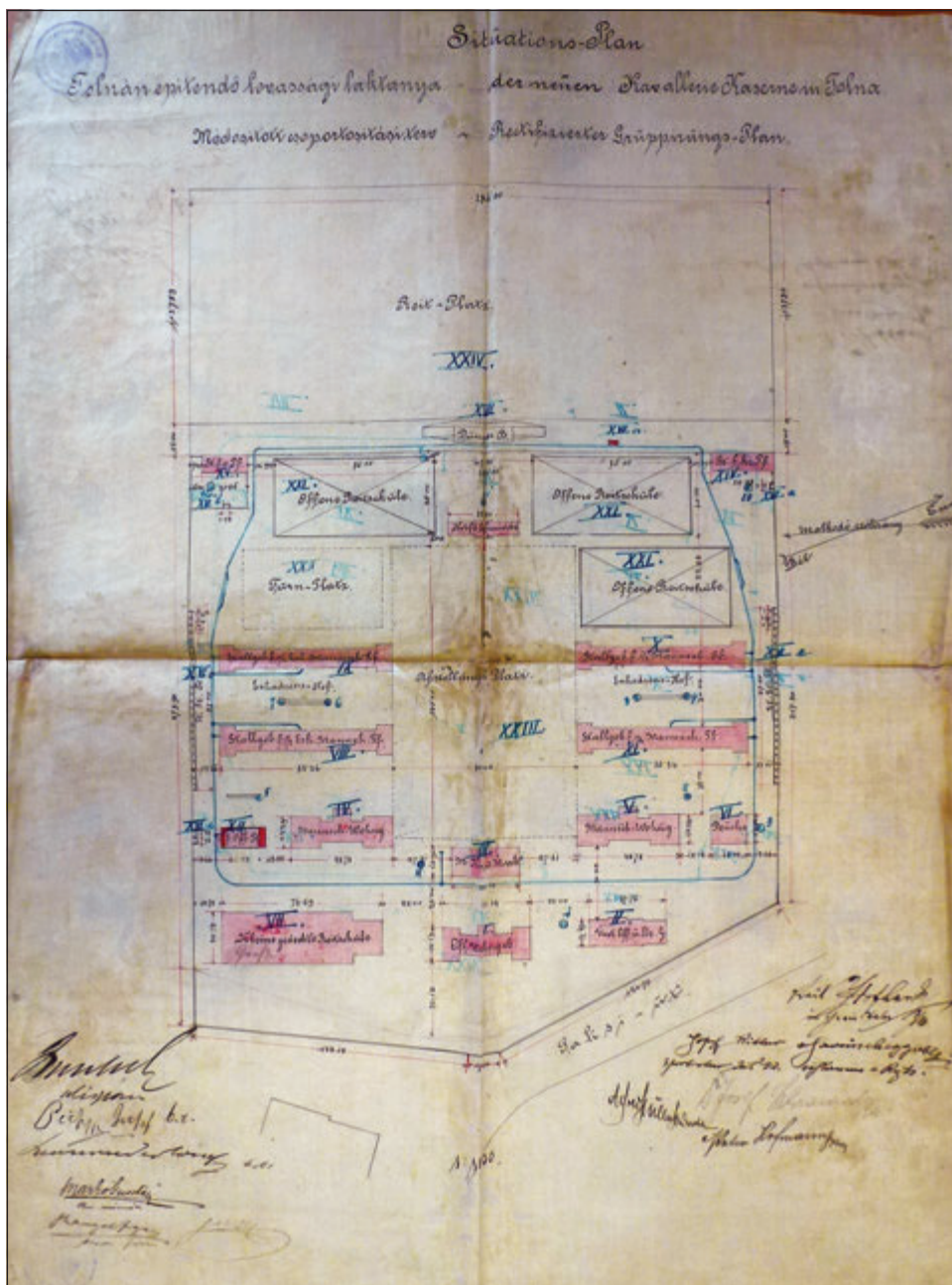
A kiskunfélegyházi laktanya zuhanyfürdőjének kiviteli terve, 1897¹⁵²

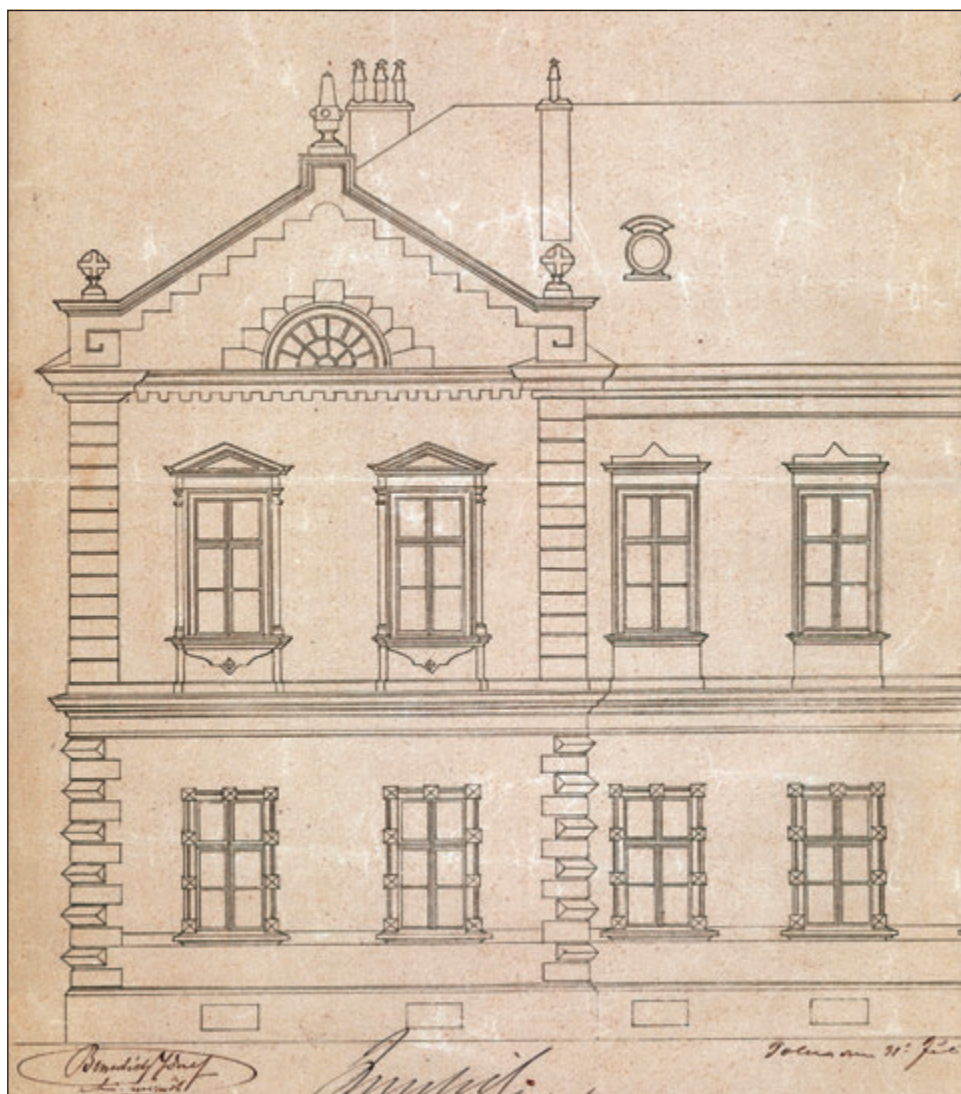
¹⁵² Forrás: HM HIM HL VII.244. 133. doboz: Kiskunfélegyháza.

A kiskunfélegyházi laktanya főépületének egyik 1927-es átalakítási terve vonalrajz formában¹⁵³

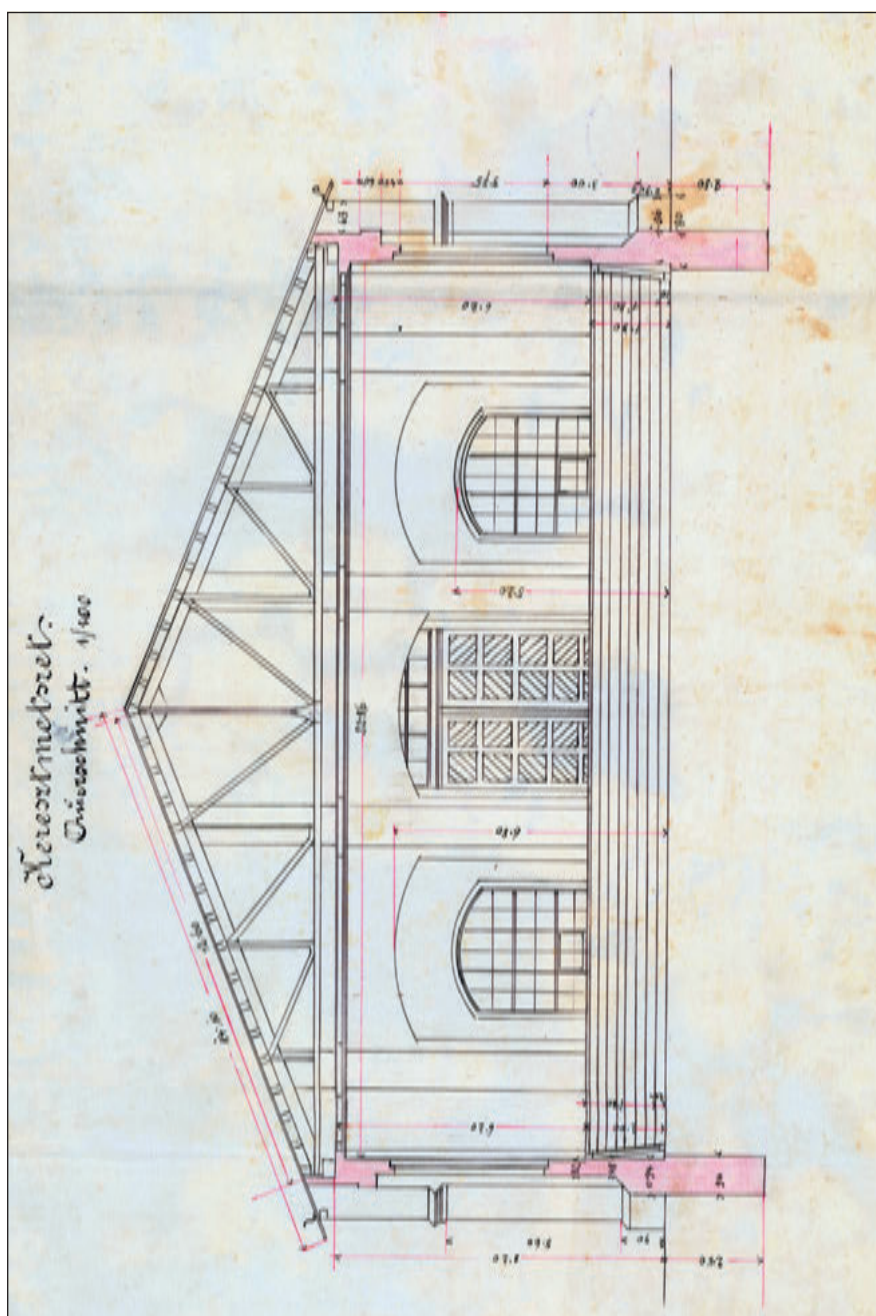
¹⁵³ Forrás: HM HIM HL VII.244. 133. doboz: Kiskunfélegyháza.

A tolnai lovassági laktanya tiszti épületének homlokzatrészlete, 1892¹⁵⁵

¹⁵⁵ Forrás: HM HIM HL VII.244. 256. doboz: Tolna. Új lovassági laktanya.

A tolnai nagy fedett lovaglőiskola metszete, 1892¹⁵⁶

¹⁵⁶ Forrás: HM HIM HL VII.244. 256. doboz: Tolna. Új lovassági laktanya.

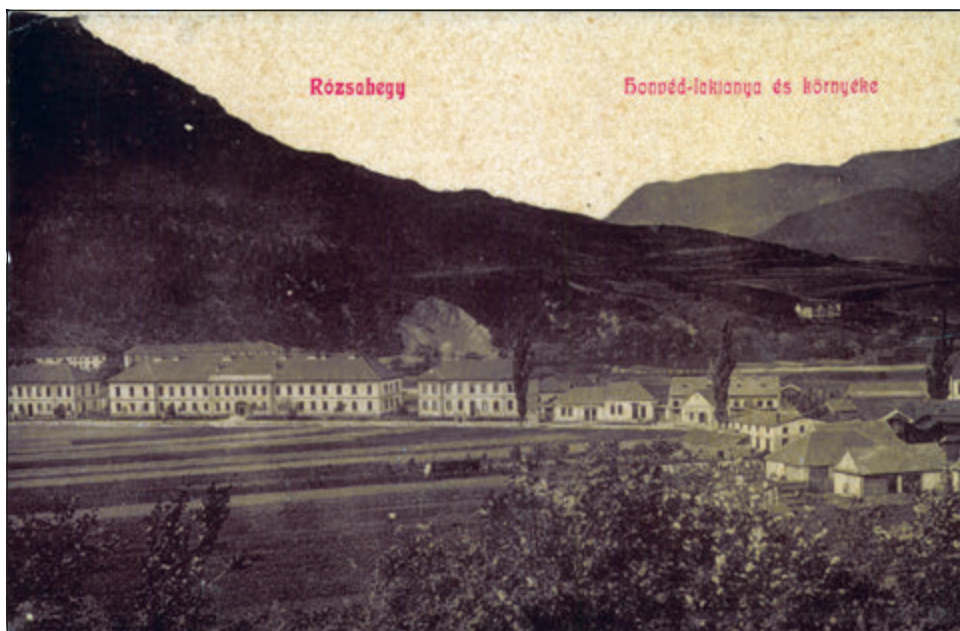
A tolnai lovassági laktanya 1933-ban¹⁵⁷

A rózsahégyi laktanya egy 1913-as képeslapon¹⁵⁸

¹⁵⁷ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok, leltári száma: 0 196 434.

¹⁵⁸ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok leltári száma: 0 174 602.

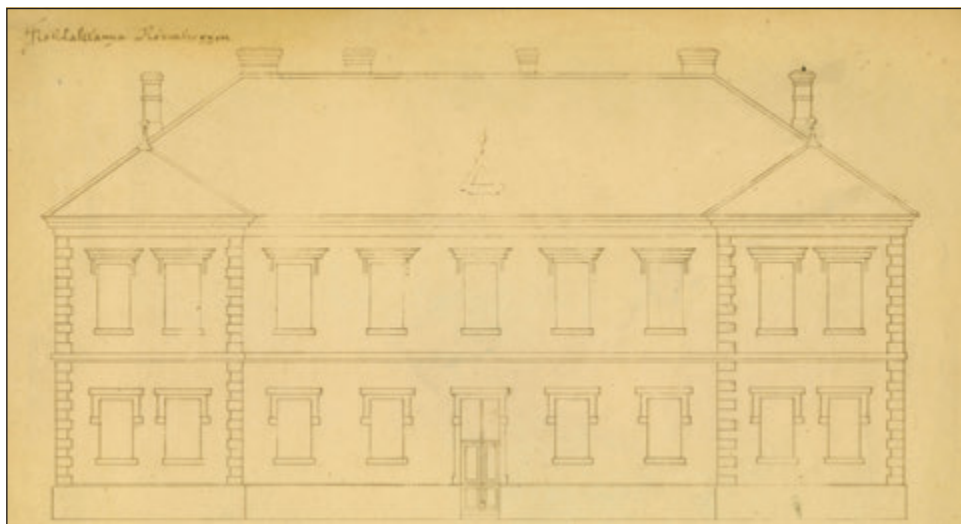
A rózsahégyi laktanya egy régi képeslapon a XX. század elejéről¹⁵⁹

A rózsahégyi laktanya udvarának egyik 1945 előtt készült fényképe¹⁶⁰

¹⁵⁹ Magántulajdonban.

¹⁶⁰ Uo.

*A rózsasági tiszti- altiszti pavilon homlokzata*¹⁶¹

*A rózsasági tiszti- altiszti pavilon homlokzata, keresztmetszet*¹⁶²

¹⁶¹ Forrás: HM HIM HL VII.244. 270. doboz: Rózsasági.

¹⁶² Forrás: uo.

BIBLIOGRÁFIA

- Anleitung* 1879. *Anleitung für die Anlage von neu zu erbauenden Casernen.* Wien, 1879.
- Balla* 2000 *Balla Tibor: A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914.* Budapest, 2000.
- Balla* 2014. *Balla Tibor: A militarista birodalom mítosza. – Az osztrák-magyar haderő az első világháború előestéjén. Hadtörténelmi Közlemények, 127. (2014) 3. sz. 628–645. o.*
- Bánki Horváth* 1999. *Bánki Horváth Mihály: A századforduló. In: Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet. Kiskunfélegyháza, 1999. 70–73. o.*
- Berkó* 1928. *Berkó István: A honvédség elhelyezése. A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. Berkó István. Budapest, 1928. 215–220. o.*
- Borovszky* 1896. *Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1896.*
- Borovszky* 1911. *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye. II. k. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1911.*
- Czintár* 1895. *Kassai Kalauz czintár. Kassa, 1895.*
- Csendes* 1975. *Csendes László: Az I. katonai felméréshez készült országleírás katonaföldrajzi és történelmi forrásértéke. Hadtörténelmi Közlemények, 12. (1975) 2. sz. 349–371. o.*
- Diószegi* 1988. *Diószegi István: A véderő problémái a közös minisztertanács előtt 1883–1895. Hadtörténelmi Közlemények, 88. (1988) 2. sz. 295–335. o.*
- Éber – Győző* 1935. *Művészeti Lexikon. II. k. Szerk. Éber László – Győző Andor. Budapest, 1935.*
- Furttenbach* 1635. *Furttenbach, Joseph: Architectura universalis. Ulm, 1635.*
- Gál* 1992. *Gál Zsuzsanna: Tolna a polgári korszakban 1867–1918. In: Tolna mezőváros monográfiája. Szerk. Glósz József, V. Kápolnás Mária. Tolna, 1992. 339–406. o.*
- Gruber* 1880. *Gruber, Franz: Beispiele für die Anlagen von Kasernen, Marodenhäusern und Truppenspitäler. Wien, 1880.*
- H. Németh* 2009. *H. Németh István: A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban. Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 2. sz. 281–320. o.*
- Hajdu* 2003. *Hajdu Tibor: A hadkötelezettség és a haza védelmének eszménye a soknemzetiségű Monarchiában. Hadtörténelmi Közlemények, 116. (2003) 1. sz. 32–45. o.*

- Jekelfalussy* 1892. Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. Szerk. *Jekelfalussy József*. Budapest, 1892.
- Jankó* 2001. *Jankó Annamária*: A második katonai felmérés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 1. sz. 103–127. o.
- Jankó* 2007. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. Budapest, 2007.
- Komárik* 1978. *Komárik Dénes*: A romantika korának építőgyakorlata. *Ars Hungarica*, 5. (1978) 1. sz. 31–58. o.
- Lajtai* 1994. A tolnai lovassági laktanya története 1867–1994. Összállította *Lajtai Zoltán*, munkatársak: *Práger Mária*, *B. Keresztes Éva*, *Lo vas Ferenc*. Tolna, 1994. (Kézirat.)
- Megyeri-Pálffy* 2017. *Megyeri-Pálffy Zoltán*: Kaszárnyától a Capusig – A Kassai úti laktanya rövid története. *Debreceni Szemle*, 25. (2017) 4. sz. 464–479. o.
- Merényi* 1955. *Merényi Ferenc*: Épületfajták Magyarországon 1890–1918. II. k. Budapest, 1955. Kézirat.
- Mojzer* 1928a. *Mojzer László*: A honvéd gazdaszat-közigazgatás. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 175–181. o.
- Mojzer* 1928b. *Mojzer László*: A hadbiztossági tisztviselőkar. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 182–185. o.
- Mojzer* 1928c. *Mojzer László*: A honvédség költségvetése. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 190–192. o.
- Németh – Marótyz* 2013. *Németh Nóra – Marótyz Katalin*: Stíluskérdések a századfordulón – Két építészeti pályázat háttere. *Építés – Építészettudomány*, 41. (2013) 3–4. sz. 253–270. o.
- Nyáry* 2017. *Nyáry Krisztián*: A norvég ács, aki új hazát választott. *BBC History*, 7. (2017) 3. sz. 74–77. o.
- Papp* 1967. *Papp Tibor*: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után. 1868–1890. I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 80. (1967) 2. sz. 302–338. o.
- Papp* 1968. *Papp Tibor* (közreadó): Az Osztrák–Magyar Monarchia első véd-erőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 81. (1968) 4. sz. 688–724. o.
- Pécsy* 1896. *Pécsy József*: Emlék-lapok Tolna mezőváros múltjából és jelenéből. Tolna, 1896.
- Pilkhofffer* 2003. *Pilkhofffer Mónika*: A Krajczáros és a Frigyes laktanyák építés-története. In: Tanulmányok Pécs történetéből 15. Szerk. *Font Márta*, *Vargha Dezső*. Pécs, 2003. 139–156. o.

- Rákóczy* 1992. *Rákóczy Rozália*: Bihar vármegye katonatartási rendelete 1804. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 2. sz. 106–123. o.
- Richter* 1887. *Richter, Friedrich*: Gebäude für militärische Zwecke. Handbuch der Architektur. IV. Theil. 7. Halb-Band. Edit. *Durm, Josef*. Darmstadt, 1887. 464–589. o.
- Rosta* 1999. *Rosta Ferenc*: Kiskunfélegyháza a XIX. század végén. In: Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. Szerk. *Bánkiné Molnár Erzsébet*. Kiskunfélegyháza, 1999. 239–260. o.
- Simon* 1985. *Simon Magdolna*: Pártos Gyula és Lechner Ödön: a Rudolf lovasági laktanya tervei (1886–1887). *Művészettörténeti Értesítő*, 33. (1985) 3–4. sz. 190–192. o.
- Sisa* 1981. *Sisa József*: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (volt Nádorlaktanya) építésének története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 94. (1981) 2. sz. 254–259. o.
- Sisa* 2008. *Sisa József*: Az Üllői úti laktanya és a „várszerű” stílus. In: Hild József építészete. Szerk. *Maróty Katalin*. Budapest, 2008. 43–54. o.
- Suba* 2007. *Suba János*: Nagyobb honvédségi építkezések helyzete 1943. január 31-én. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 1. sz. 315–327. o.
- Spáczay* 1970. *Spáczay Hedvig*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete és hatásköre, 1867–1918. *Levéltári Szemle*, 19. (1970) 2. sz. 273–309. o.
- Spáczay* 1979. *Spáczay Hedvig*: A hadianyaggyártás hadbiztossága és a honvédség építési vonatkozású iratai (fondjai) a Hadtörténelmi Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 28. (1979) 3. sz. 475–482. o.
- Székely – Maróty* 2018a. *Székely Márton – Maróty Katalin*: A pályázat, mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés – Építészettudomány*, 46. (2018) 1. sz. 93–116. o.
- Székely – Maróty* 2018b. *Székely Márton – Maróty Katalin*: Magyar közigazgatási épületek pályázatai a dualizmus korában – Stílusirányzatok a Földművelésügyi Minisztérium 1907-es átépítési tervpályázatán. *Építés – Építészettudomány*, 46. (2018) 1–2. sz. 103–133. o.
- Tempfli* 2014a. *Tempfli M. Szilárd*: Erdély katonai építésze 1867–1945 között. In: XVIII. Nemzetközi Építéstudományi Konferencia. Szerk. *Köllő Gábor*. Kolozsvár, 2014. 304–307. o.
- Tempfli* 2014b. *Tempfli M. Szilárd*: Laktanyatervezés szemléletének változása 1867–1945 között. In: A hadtudomány és a 21. század. Szerk. *Kiss Petra*. Budapest, 2014. 177–190. o.
- Tempfli* 2014c. *Tempfli M. Szilárd*: A Királyi Magyar Honvédség huszár laktanyáinak tervezésmélete 1867–1945 között. Elhangzott: Szentkirályi konferencia, 2014. február 6–7. (Kézirat.)

- Tempfli* 2015. *Tempfli M. Szilárd: A katonai barakkok építéstechnológiái. Elhangzott: VIII. Tudomány- és Technikatörténeti Konferencia, 2015. június 18–21. (Kézirat.)*
- Urbán* 2005. *Urbán Miklósné: Nevezetes szobrok, emléktáblák, emlékművek és egyéb építmények Kiskunfélegyházán. Kiskunfélegyháza, 2005.*
- Útmutatás 1896. Útmutatás az ujonnan építendő laktanyák tervezésére. Budapest, 1896.
- Útmutatás 1879. Útmutatás az ujonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbírálásának elveire vonatkozó függelékkel együtt. Budapest, 1879.

RÖVIDÍTÉSEK

- BFL XV.17 Budapest Főváros Levéltára, Tervtár, Budapest (székes) főváros tervei
- HL Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Budapest
- I.G. Cs. kir. főhadparancsnokság (K. k. General Commando) iratai
- VII.244. Gyűjtemények, Katonai objektumok építésére vonatkozó iratok
- MNL Magyar Nemzeti Levéltár
- BKML V.175. Bács Kiskun Megyei Levéltár, Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai
- OL T Országos Levéltár, Tervtár
- TML V.780.c Megyei Levéltár, Tolna nagyközség iratai
- RK Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára

Katalin Marótyz

SOME ISSUES ABOUT THE BUILDING OF GARRISONS IN THE AGE OF DUALISM – ARCHITECTURAL DESIGN APPLICATIONS

(Abstract)

Architectural design applications – the embodiment of the bourgeois view of free competition – become widespread very quickly not only in Europe and oversea, but also in Hungary during the 19th century. By the end of the century the architect was being searched for the design of nearly all public buildings, and the development was nearly unbroken until World War I. From the age of the Dualism, based on only the professional press of architecture, we know about 1200 applications. Although the application itself was a bourgeois and democratic method to select the best solution, the military, by its nature, was a strongly centralized, hierarchic system, but military garrisons also appeared in such advertisements in a small number. The goal of the research was to find the reasons why the military applied such a democratic method to find the appropriate

architect, and to explore the process itself. We also complete the general conclusions with three case studies. The examination of the building history of the military garrisons and the objects themselves of Kismunkácsy, Tolna and Rózsahegy may give a new interpretation of historicism.

Katalin Maróty

EINIGE FRAGEN DES KASERNENBAUS IN DER ZEIT DER DOPPELMONARCHIE –
ARCHITEKTURAUSSCHREIBUNGEN

(Resümee)

Im Laufe des 19. Jahrhunderts verbreiteten sich Architekturausschreibungen – als Manifestationen der bürgerlichen Auffassung vom freien Wettbewerb – mit rasanter Geschwindigkeit, nicht nur in Europa und Übersee, sondern auch in Ungarn. Bis zum Ende des Jahrhunderts wurden für den Entwurf fast aller bedeutenden öffentlichen Gebäude auf diese Weise Architekten gesucht. Die Entwicklung war bis zum Ersten Weltkrieg auch in dieser Hinsicht beinahe ungebrochen. Aus der Zeit der Doppelmonarchie haben wir nur aufgrund der Erwähnungen der Fachpresse Kenntnis von etwa 1200 Ausschreibungen. Die Architekturausschreibungen an sich waren grundsätzlich eine bürgerliche, demokratische Methode zur Auswahl der besten Lösung, die Armee dagegen stellt kraft ihrer Natur ein stark zentriertes, hierarchisches System dar. Trotzdem erscheinen in den Ausschreibungen in geringer Zahl auch Kasernen. Ziel der Forschung war es, die Gründe dafür zu finden, warum im Militärwesen eine grundsätzlich demokratische Methode zur Auswahl der Architekten gewählt wurde, und die Vorgehensweise aufzudecken. Die Vorstellung der allgemeinen Lehren wird durch drei Fallbeispiele ergänzt: Die Baugeschichte der Kasernen von Kismunkácsy (Feulegäß), Tolna (Tolnau) und Rózsahegy (Rosenberg), das Studieren der Objekte gewährt eine neue Interpretation zur Deutung des Historismus.

Katalin Maróty

QUELQUES QUESTIONS DE LA CONSTRUCTION DE CASERNES À L'ÉPOQUE DU
DUALISME – LES CONCOURS D'ARCHITECTURE

(Résumé)

Dans l'esprit de la libre concurrence, les concours d'architecture se sont généralisés non seulement en Europe et en Amérique, mais également en Hongrie dans le courant du 19e siècle. À la fin du siècle, presque tous les bâtiments publics importants ont été conçus par le gagnant d'un concours d'architecture, et cette tendance n'a fait que se renforcer jusqu'à la Première Guerre mondiale. La presse spécialisée en architecture a fait état de quelque 1200 concours à l'époque. Certes, le concours d'architecture était fondamentalement un moyen bourgeois et démocratique pour sélectionner la meilleure solution, mais on trouve tout de même aussi quelques casernes dans les avis de concours. Le but de notre recherche était de découvrir pourquoi l'armée, par définition hiérarchique et centralisée, a

opté pour une méthode démocratique pour choisir ses architectes. Nous avons également souhaité connaître les procédures de sélection. L'étude présente les résultats généraux de cette recherche qui sont complétés de trois études de cas sur l'histoire de la construction de la caserne de Kiskunfélegyháza, Tolna et Rózsáhegy. L'étude de ces bâtiments permet de réinterpréter l'historicisme.

Каталин Мароцки

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОСТРОЕК КАЗАРМ В ЭПОХЕ ДУАЛИЗМА –
АРХИТЕКТУРНЫЕ КОНКУРСЫ

(Резюме)

В течение XIX-ого века архитектурные конкурсы, олицетворяющие собой, гражданское понятие свободной конкуренции стремительно распространялись не только в Европе и за рубежом, но также и в Венгрии. К концу века на проектирование почти каждого значительного общественного здания таким образом искали архитектора, развитие и в этом отношении было практически не преклонным до Первой мировой войны. Из эпохи дуализма только на основе упоминаний архитектурной спецпрессы нам известно почти 1200 конкурсов. Несмотря на то, что архитектурный конкурс был в основном гражданским, демократическим методом для выбора наилучшего решения, а армия по своей природе являлась очень сильно централизованной, иерархической системой; в небольших количествах, но в конкурсных объявлениях также появляются и казармы. Цель исследования заключалась в том, чтобы найти те причины, почему в военном деле выбрали один принципиально демократический метод для выбора архитектора и чтобы выяснить порядок процесса. Изложение общих выводов мы дополнили тремя тематическими исследованиями. История строительства казарм Кишкунфеледьхаза, Толна и Рожакхедь, изучение объектов дает новую интерпретацию для истолкования историзма.

GIBRALTÁR ÉS A FELIX-HADMŰVELET

A második világháború történetének egyik kevésbé ismert epizódja a német vezérkar által kidolgozott Felix fedőnevű hadművelet, amelynek célja Gibraltár elfoglalása volt. A részletesen kidolgozott terv sikeres végrehajtása esetén a földközi-tengeri háború alapvetően más fordulatot vehetett volna. Külön érdekesség, hogy 1940 és 1941 folyamán a madridi és lisszaboni magyar királyi követségek vezetőit is erősen foglalkoztatta a stratégiai szempontból nagy értékű brit koronagyarmat sorsa. A felfokozott érdeklődés értetető, mivel a brit támaszpont birtoklása döntően meghatározta a szövetséges Olaszország, valamint a barátnak tekintett Spanyolország és Portugália további sorsát.

Gibraltár, ez az alig 6,5 négyzetkilométeres földdarab hosszú időn át Nagy-Britannia nagyhatalmi állását és tengerek feletti uralmát jelképezte. Az európai kontinensen fekvő egyetlen angol felségterület biztosította a királyi haditengerészet számára, hogy hatékonyan ellenőrizze mind a Földközi-tenger nyugati bejáratát, mind a Pireneusi-félsziget és Marokkó partjai előtt húzódó Latin-Amerikába és Dél-Afrikába vezető forgalmas atlanti hajózási útvonalakat. Nem meglepő, hogy a stratégiaileg fontos Gibraltári-szoros szilárd uralma 1704 óta egyik központi elemét képezte az angol külpolitikai törekvéseknek.

A spanyol örökösödési háborúban megszerzett, az 1713-as utrechti békében hivatalosan is brit birtoknak elismert Gibraltár a londoni admirálisok stratégiai terveinek középontjába került. E központi szerepet a britek által csak „Sziklának” becézett koronagyarmat a XX. század első felében is megtartotta. 1783 után a meggyengülő Spanyolország már nem tudta érdemben megkérdőjelezni Gibraltár angol uralmát, a kis félsziget a Royal Navy globális támaszpontrendszerének egyik legfontosabb elemévé vált.¹

Az első világháborút követően azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a haditechnika fejlődésével a gibraltári erődítményrendszer fokozatosan elavult. A Szikla modern háborúban betöltött jelentőségét a húszas-harmincas években számos szakértő megkérdőjelezte. Különösen a légierők fejlődése tette kérdésessé Gibraltár korábban oly sokat hangoztatott bevehetetlenségét. A támaszpont hatékonyabb védelmét csak nagy nehézségek és komoly anyagi áldozatok árán lehetett megoldani. A hadiflotta jobb ellátására fokozatosan bővítették a kikötőt, a tenger feltöltésével számos új szárazdokkot építettek. A XX. század elejére már öt korszerű dokk állt készen, hogy a Royal Navy akkori leghatalmasabb egységeit is befogadhasa.² A növekvő háborús feszültség hatására az 1936-os évben a gibraltári dokkok kiszélesítésére, további modernizálására 400 000 fontot szavazott meg az angol parlament.³

A korszerű repülőgépek számára is használható kifutópályát a helyhiány miatt a Spanyolországgal összeköttetést biztosító földnyelven, részben a tenger feltöltésével tudták csak kialakítani. A feltöltéshez szükséges anyagot a Sziklában létrehozott alagút-

¹ Gibraltár stratégiai jelentőségéről írt néhány elemzés: Hermann 1936.; Garratt 1939.; Lawson 1969.

² Israel 1980. 186–187. o.

³ PDHC 1936. május 28. 2239. o.

rendszer kiépítése során nyerték.⁴ Az új leszállópálya azonban teljesen védtelen volt egy északról érkező esetleges támadástól, ráadásul a helyhiány erősen korlátozta az itt elhelyezhető repülőszázadok számát. A második világháború alatt már 80 kilométer hosszúságú, bombabiztosnak tekintett járatrendszer hálózta be a Sziklát.⁵ Folyamatosan növelték a koronagyarmat védelmét szolgáló nehéztüzérséget, és légvédelmi ágyúkat helyeztek el a legfontosabb stratégiai pontokon. A tüzérség elhelyezése során azonban elsődleges szempont egy tenger felőli támadás kivédése volt, illetve képessé akarták tenni a gibraltári helyőrséget arra, hogy ágyútűzzel zárja le a tengersizorost.⁶ A Spanyolország felőli északi oldal jóval kevesebb figyelmet kapott, a brit tervezők egészen az 1930-as évek végéig nem számoltak komolyabban egy innen érkező támadással.

Az 1936 és 1939 között zajló spanyol polgárháború során azonban előtérbe került a támaszpont stratégiai szerepének átértékelése.⁷ A köztársasági és nemzeti erők között a támaszpont küzdelem megingatta a flottatámaszpont addigi szilárdnak tartott biztonságát. Felmerült Gibraltárnak az afrikai parton lévő spanyol Ceutára való kicserélésének gondolata is.⁸ Brit szempontból a tengersizoros déli, afrikai partján fekvő Ceuta ugyan sokkal védettebb és tágasabb kikötőhelyet biztosíthatott a flottának, azonban a csere első sorban presztízsokokból, valamint az átköltözéssel járó hatalmas költségek miatt soha nem valósult meg.⁹

Az 1939 szeptemberében kitörő világháborúban Spanyolország és Olaszország a semlegesség álláspontjára helyezkedett. A hadműveletek ekkor még nem terjedtek ki a mediterrán térségre, ezért a britek a gibraltári kikötőt első sorban az ellenséges Németországnak szánt csempész „dugárú” (contraband) ellenőrző bázisaként használták. A semleges kereskedelmi hajókat ide kísérték, itt kutatták át őket, és itt döntöttek arról, hogy folytatják-e az útjukat vagy a brit hatóságok lefoglalják a szállítmányt.¹⁰

A helyzet gyökeresen megváltozott Itália 1940. június 10-ei hadüzenetével.¹¹ Franciaország gyors összeomlása nyomán teljesen átalakultak az erőviszonyok a mediterrán térségben, a tengerészeti bázis jelentősége megnövekedett, ezt tükrözte egy új brit flotta kötelék felállítása. A gibraltári támaszpontú H-kötél (Force H) létrehozása szemléletesen jelezte a Szikla óriási stratégiai értékét. Az innen operáló angol flotta hatékonyan tudta lezárni a Földközi-tenger nyugati bejáratát, aktívan támogathatta a Málta ellátását szolgáló konvojokat, alkalmas volt az olasz anyaország elleni offenzív hadműveletekhez, biztosíthatta a Nyugat-Afrika és a Pireneusi-félsziget atlanti partjai előtt elhaladó szövetséges hajókaravánokat és bármikor segítséget nyújthatott a honi flottának az atlanti csatában.¹² A H-kötél lezárhatta a tekintélyes méretű olasz hadiflotta elől az Atlanti-óceánt, így Mussolini tengeri ereje nem tudott segítséget nyújtani a szigetország elleni invázióhoz. Az 1940. június 28-án létrehozott brit flottaerő eredetileg az ARK ROYAL repülő-

⁴ Churchill 1950. I. 609. o.

⁵ Israel 1980. 183. o.

⁶ Fa – Finlayson 2006. 45–52. o.

⁷ Gibraltár szerepéről a spanyol polgárháborúban: Réti 2004. 28–34. o.

⁸ K 63. 274. cs. 1935. 29/41. Madrid, 1935. november 6.

⁹ Edwards 1938. 318–319. o.,

¹⁰ Playfair 1954. 44–45. o.

¹¹ Ekkor Gibraltárnál a következő brit flottaerők állomásoztak: RESOLUTION csatahajó, az ARGUS repülőgép-hordozó, az ARETHUSA könnyűcirkáló és 9 romboló. Rohwer – Hummelchen 1972. 35. o.

¹² Roskill 1966. 83. o.

gép-hordozóból, a RESOLUTION és VALIANT csatahajóból, a HOOD csatacirkálóból, az ARETHUSA és ENTERPRISE cirkálókból, valamint 15 rombolóból állt. Parancsnoka James Somerville (1882–1949) altengernagy volt, irányítása alatt a Gibraltárból operáló kötelék 1943-ig meghatározó szerepet játszott a földközi-tengeri hadműveletekben.¹³

Somerville első akciója azonnal nagy feltűnést keltett világszerte. Az algériai Mers-el-Kebirben horgonyzó, a Vichy-kormánynak engedelmeskedő francia flotta elleni támadást a Gibraltárból kiinduló brit kötelék hajtotta végre. A Katapult-hadműveletben súlyos csapást mértek a francia hadihajókra, összesen 1253 francia lelte halálát az összezsapásban.¹⁴ Az egykori szövetséges elleni akció azonnal kihatott Gibraltárra, az észak-afrikai Vichy-francia légierő megtorló támadásokat hajtott végre a Szikla ellen. Az első ilyen bevetésre 1940. július 5-én került sor, az éjszakai támadás alig okozott károkat, mivel a bombák többsége a tengerbe hullott.¹⁵ A Vichy-légierő legnagyobb bevetésére 1940. szeptember 25-én került sor, amikor a brit flotta Dakar elleni támadását igyekeztek megtorolni. Ez alkalommal 81 gépet vetettek be, és 60 tonna bombát szórtak a támaszpontra, csak minimális veszteségeket okozva.¹⁶

Franciaország összeomlása után jelent meg egyre gyakrabban Gibraltár neve a magyar királyi külképviseletek jelentéseiben. Andorka Rudolf (1891–1961) 1939 májusától 1941 júniusáig látta el a madridi követség vezetését, őt már Teleki Pál miniszterelnök nevezte ki, aki kulcsfontosságúnak tartotta a polgárháború befejezése után a spanyolországi külképviseletet.¹⁷ Andorka első alkalommal 1940. augusztus 6-án írt a brit koronagyarmatról, amikor elemezte Franco híressé vált július 18-ai beszédét. A madridi követ szerint a Caudillo nyilvános beszéde Gibraltár visszaköveteléséről nem annyira az angoloknak szólt, hanem inkább Olaszországnak. Spanyolország ugyanis egyedül nem tudja elvenni az angoloktól, viszont azt sem engedheti meg, hogy német és olasz erőkre bízza Gibraltár elfoglalását. Andorka úgy vélte, hogy Franco jogosan tart attól, hogy a tengelyhatalmak erői tartósan ott kívánnának maradni.¹⁸

A magyar követi jelentésekből is kiderül, hogy a háborúba lépő fasiszta Olaszország számára Gibraltár különösen fontossá vált. A britek uralta Szikla gyakorlatilag lehetetlenné tette a Regia Marina számára az Atlanti-óceánra történő kijutást. Mussolini a háború elején szemléletesen fogalmazta meg Itália legfőbb háborús céljait: „szabad tengereket és kijáratot az óceánra. Olaszország nem lesz addig független nemzet, míg nem számol le Korzikával, Máltával, Gibraltárral és Szuezzel. Ezek az ország börtönfalai és rácsai.”¹⁹ Nem véletlen, hogy az olasz légierő kezdettől fogva fontos célpontnak tekintette a Sziklát. A briteket meglepte az 1940. július 17-én éjszaka bekövetkezett legelső támadás, amikor Szardínia szigetéről felszállt távolsági bombázók csaptak le a kikötőre. Az angol hírszerzés nem tudott arról, hogy Olaszország rendelkezik ilyen nagy hatótávolságú olasz repülőgépekkel, a gibraltári támaszpontú éjszakai vadászgépek pedig nem tudták meg-

¹³ A H-kötélék hadműveleteiről részletesen: *Dannreuther* 2005.

¹⁴ A BRETAGNE csatahajó felrobbant, súlyosan megsérült a DUNKERQUE és a PROVENCE csatahajó, csak a STRASBOURG-nak és 5 rombolónak sikerült kitörnie és eljutnia Toulonba. A Katapult-hadműveletről bővebben: *Antal* 2010. 17–22. o.

¹⁵ *Strohn* 2016. 54. o.

¹⁶ *Rohwer – Hummelchen* 1972. 56. o.

¹⁷ Andorka Rudolf tevékenységéről bővebben: *Andorka* 1978.

¹⁸ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. augusztus 6.

¹⁹ *Katona* 2005. 52. o.

akadályozni a váratlan támadást. Az olasz légierő ezen a nyáron még többször kísérletezett Gibraltárnál, de komolyabb sikert ők sem értek el az éjszakai támadásokkal.²⁰

A bombázások kis hatékonyságát látva az olasz haditengerészet egy új eszközzel kísérlete meg a gibraltári támaszpont kiiktatását. A titokban megépített, 533 milliméteres hagyományos torpedóból kialakított jármű átlagosan 2,3 csomóval (4,3 km/h) tudott haladni, hossza 6,7 méter, hatótávolsága 28 kilométer, maximális merülési mélysége 25-30 méter volt. A két búvár által irányított, mini tengeralattjárónak is tekinthető „emberi torpedó” orr-részében helyezkedett el a 300 kilogrammos leválasztható robbanótöltet, amelyet maximum háromórás időzítéssel az ellenséges hajó törzse alá lehetett rögzíteni.²¹

A szövetséges hajókkal túlsúlyolt gibraltári kikötő megtámadására kijelölt speciális búvárcsoport kiképzéséért Junio Valerio Borghese herceg (1906–1974) volt felelős, aki a SCIRÉ tengeralattjáró kapitányaként tevékenykedett. 1940 szeptemberében az első bevetés során a SCIRÉ kudarcot vallott, mivel éppen akkor érkezett Gibraltárhoz, amikor távozott a brit flotta, így dolgvégezetlenül kénytelen volt visszatérni La Speziába. 1940 októberében a SCIRÉ újra próbálkozott Gibraltárnál, be is hatoltak a kikötőbe, de a speciális járművek és a búvárok légzőkészülékei sorra felmondták a szolgálatot. Hasonló sikertelenséggel zárult az 1941 májusában végrehajtott újabb akció Gibraltárnál.²²

A sorozatos kudarcok nem szegték kedvét Borghese hercegnek és az elszánt búvároknak, törekvéseiket negyedik próbálkozásra végre siker koronázta Gibraltár kikötőjében.²³ 1941. szeptember 20-án Borghese hat harci búvárt juttatott be a SCIRÉ tengeralattjáróról a kereskedelmi kikötőbe, akik sikeresen elsüllyesztették a FIONA Shell (2444 tonna) és a DURHAM (10 893 tonna) teherhajókat, valamint a DENBYDALE (8145 tonna) tankhajót.²⁴ 1940 és 1943 között összesen hét hasonló támadást hajtottak végre a különleges olasz búváregységek Gibraltár ellen, amelyeknek köszönhetően 73 000 tonnányi szövetséges hajótér süllyedt el, miközben az olaszok három halottat és három foglyot veszítettek.²⁵

Összességében sem az olasz, sem a Vichy-francia támadások nem tudták komolyabban megakadályozni Gibraltár hatékony működését, a támaszpontot továbbra is szabadon használhatta a Royal Navy. A légitámadások hatására azonban szükségessé vált a civil lakosság kitelepítése. A gibraltáriakat először a marokkói Casablancába, majd a portugál Madeirára, illetve Londonba szállították. Csak a támaszpont működtetéséhez nélkülözhetetlen férfi munkaerő maradhatott az otthonában.²⁶ Gibraltár katonai bázissá alakult át, ahol 1940 nyarán már 12 500 brit katona állomásozott. A háború teljes időtartama alatt zajlott a Szikla megerősítése, új alagutak kialakítása, a kifutópálya bővítése, a partvédelmi tüzérségi állások kiépítése. A madridi magyar követ szerint már 1940 végére befejeződött Gibraltár erősítéseinek kiépítése, és elméletileg minden bombázás ellen védve

²⁰ Tamaro berni olasz követ a valóságtól kissé elrugaskodva igen eredményesnek ítélte az olasz repülők Gibraltár elleni támadásait. K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Bern, 1940. augusztus 9.

²¹ Fraccaroli 1974. 187. o.

²² McRaven 1993. 127–132. o.

²³ Playfair 1956. 272. o.

²⁴ O'Hara-Cernuschi 2015. 123–124. o.

²⁵ McRaven 1993. 129. o.

²⁶ A civil lakosság 1944 tavaszától költöztetett vissza, amikor már nem kellett újabb légitámadásoktól tartani.

voltak a Sziklába rejtett létesítmények. Andorka Rudolf úgy látta, hogy Gibraltárnak köszönhetően a háború ezen időszakában a brit konvojok háborítatlanul és szabadon használhatták a földközi-tengeri útvonalat.²⁷

Nehezítette a támaszpont helyzetét Spanyolország egyre fokozódó ellenséges magatartása. Gibraltár brit birtoklása mindig is fájó seb volt a spanyol nacionalisták számára, viszszerzésére a világháború most új esélyt teremtett.²⁸ A háború kitörésekor semlegességét hangoztató Franco tábornok 1940 júniusában a franciaországi német sikereken felbuzdulva bejelentette, hogy a nem hadviselő államok közé lép. Ettől kezdve Spanyolország folyamatosan támogatta a tengelyhatalmakat, nagymértékben eltávolodva a tényleges semlegességtől. Nagy-Britanniát érthetően aggasztotta a spanyolok gazdasági kooperációja a németekkel, mindenekelőtt a stratégiai jelentőségű vasérc és wolfram szállítások. Az Admirális számára riasztó volt, hogy a német tengeralattjárók 1940 januárjától kezdve egyre gyakrabban használták a spanyol kikötőket, az első ilyen esetre 1940. január 3-án került sor, amikor az U-25-ös tengeralattjáró befutott Cádizba. A háború folyamán a németek rendszeresen használták üzemanyag-feltevő állomásként Vigo, El Ferrol, Las Palmas és Cartagena kikötőjét.²⁹ A további spanyol kollaborációhoz tartozott a német hírszerző szervekkel történő teljes együttműködés, amelynek keretében a német katonai hírszerzés (Abwehr) spanyol közreműködéssel egy hajóforgalmat lehallgató hálózatot épített ki a Gibraltári-szorosban.³⁰ Az ideológiai közösségvállalás jegyében történt meg 1941 nyaratól a Kék Hadosztály szovjet frontra küldése, a normandiai partraszállás után az elszigetelt német atlanti kikötők utánpótlással történő ellátása, vagy a háború végén a náci menekültek tömeges befogadása.³¹

1940. június 14-én (Párizs elestének a napján) 3000 spanyol katona szállta meg a tengerszoros túloldalán lévő, 1923 óta nemzetközi igazgatás alatt álló Tangert.³² Andorka jelentése szerint a spanyolok ekkor még nem kívánták megváltoztatni a város nemzetközi státusát, csak a terület semlegességét kívánták biztosítani az okkupációval. Tangert azonban novemberben hivatalosan is bekebelezték Spanyol Marokkóba.³³ Ez a lépés nyilvánvalóan tovább rontotta Gibraltár védelmének esélyeit, a britek azonban az adott nehéz háborús helyzetben kénytelenek voltak az egyoldalú lépést eltűrni.

1940 nyarán a spanyol magatartás egyre ellenségesebb lett Nagy-Britanniával szemben. Franco és a közvélemény nyíltan követelte Gibraltár visszaadását, egész Francia Marokkóra és Algéria Orán körüli területeire is bejelentették az igényüket.³⁴ Spanyolország nemzeti megalázásnak tekintette, hogy immár több mint 230 éve a Union Jack lobogott a Szikla felett. Jellemző, hogy alig ért véget az országnak óriási szenvedést és anyagi károkat okozó polgárháború, a Franco tábornok vezette nemzeti kormány figyelme szinte azonnal Gibraltár felé fordult. 1939 augusztusában titkos tervek készültek a gyarmat visszaszerzésére. Franco szerint egy szárazföld felőli tüzérségi támadás-

²⁷ K 63. 15. cs. 1941. 2/5. Madrid, 1941. január 3.

²⁸ A gibraltári spanyol igényekről: *Alberca* 2016. 124–132. o.

²⁹ *Fodor* 1982. 79. o.

³⁰ A spanyol partokon 9, a marokkói oldalon 5 megfigyelő állomást állítottak fel, a rendszer 1941. április 15-én kezdte meg a működését. *Katona* 2005. 120. o.

³¹ A spanyol „semlegesség” kérdéséről bővebben: *Marquina* 1998.

³² *Fodor* 1982. 79. o.

³³ K 63. 279. cs. 1940. 29/43. Madrid, 1940. november 6.

³⁴ *Katona* 2005. 62–64. o.

sal kombinált tengeri blokád megadásra kényszeríthette a brit helyőrséget. A spanyol Nemzetvédelmi Junta 1939. október 31-ei ülésén döntés született a Gibraltár mellett lévő védelmi zóna megerősítéséről, valamint az itteni spanyol tüzérség olyan mértékű megerősítéséről, hogy az képes legyen támadó hadműveletekre az ekkor még viszonylag gyenge védősereg ellen. További hosszas vezérkari munka során készült el az offenzív akciótervezet, amely a „C-hadművelet” fedőnevet kapta. A három fázisban kivitelezni kívánt támadást kizárólag spanyol erőkkal akarták végrehajtani, a részletes terveket 1940 októberében véglegesítették.³⁵

A spanyol nacionalista körök igyekeztek kihasználni a francia katonai összeomlás után kialakult páratlan lehetőséget, hogy a Vichy-kormány és a magukra maradt britek rovására terjessze ki az ország gyarmatterületeit. A tényleges hadba lépésnek azonban komoly akadályai voltak. Nem régen ért véget a polgárháború, ami gazdasági összeomlást okozott, a spanyolok egynegyede szó szerint éhezett. Az újjáépítés éppen csak elkezdődött, a hadsereg pedig alig rendelkezett modern fegyverekkel. A magyar madridi követ jól érzékelte, hogy Spanyolország még Anglia nehézségei közepette sem elég erős ahhoz, hogy önerőből megszerezze Gibraltárt.³⁶ Andorka reálisan elemezte az erőviszonyokat, amikor arra a következtetésre jutott, hogy „Spanyolország... józanul nem gondolhat hosszabb ideig tartó háborús erőfeszítésre. Ha Anglia végleg összeomlana és egy katonai sétáról volna szó Gibraltár (és esetleg Francia Marokkó ellen), ezt a feladatot Spanyolország vállalhatná, ezen túl menni azonban nem tud.” A magyar követ megállapította, hogy Anglia még egyáltalán nem áll az összeomlás szélén, makacsul kitart, a világtengereket zavartalanul uralja, így a háború hosszú lesz, és végső kimenetele teljesen bizonytalan. Ugyanakkor Spanyolország gazdasága teljes mértékben rá volt utalva az angolszász hatalmak élelmiszer- és nyersanyag-szállítmányaira, valamint erősen függött az olajszállításoktól. Nem meglepő, hogy amikor London és Washington olajblokádát rendelt el a tengelyhatalmakhoz húzó országgal szemben, a spanyol kormány hangneme azonnal megváltozott. Egy csapásra eltűnt Gibraltár követelése a helyi sajtóból, az 1940 nyarán oly jellemző brit-ellenes utcai tüntetések megszűntek.³⁷

Nagy-Britannia ügyesen kihasználta a spanyol gazdasági gyengeséget, és hitelekkel, valamint megfelelően adagolt gabona- és üzemanyag-szállítási kvótákkal sikerült Francót elriasztani egy meggondolatlan katonai lépéstől. Anglia tengeri erejét nem sikerült megtörnie a tengelyhatalmaknak, így a megfelelő tanker-kapacitással nem rendelkező spanyolok kénytelenek voltak együttműködni Londonnal. Andorka jelezte, hogy a britek alaposan kihasználták a spanyolok függését az olajszállításoktól, és mennyire könnyen zsarolhatók e téren: „Anglia hajlandó a havi általános szükséglet – kb. 50 000 tonna – behozatálát megengedni, de azért kezét továbbra is Spanyolország torkán tartja a tankhajók révén. Spanyolorzágnak magának nincs elég tankhajója, ezért ezen a téren rászorul Anglia jóindulatára. Ennek a havonta engedélyezendő jóindulatnak az ára pedig Spanyolország józan magatartása.” A háború további részében Madrid a két ellenséges szövetségi rendszer között őrlődött, bár a tengelyhatalmakhoz kötődő szimpátiája mindvégig erősebb volt. Andorka Juan Beigbeder (1888–1957) spanyol külügyminiszter szavaival ecsetelte

³⁵ Katona 2005. 89. o.

³⁶ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. augusztus 6.

³⁷ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. szeptember 10.

az ország nehéz helyzetét: „Mindennap legalább egy szemrehányást tesz zsebre. Ha a Kanári-szigetéről egy paradicsommal vagy banánnal megrakott hajó indul Anglia felé, azonnal protestál a német követ. Ha Bilbaóból néhány wagon vasérc indul németországi rendeltetéssel, azonnal megjelenik az angol követ.”³⁸

Gibraltár stratégiai jelentősége a német hadvezetőség számára is azonnal világossá vált. Amikor 1940. június 27-én a német hadsereg elérte a spanyol határt, Heinz Guderian (1888–1954) tábornok nyomban át akart kelni a Pireneusokon, hogy megtámadhassa Gibraltárt.³⁹ Miután Hitler nem tudta rávenni Angliát a békekötésre, a sziget-ország elleni Seelöwe-hadművelet támogatásának céljából felértékelődött a támaszpont szerepe. Berlinben mindhárom haderőnem vezetője gyorsan felismerte, milyen fontos lehet Gibraltár megszerzése a brit tengeri hatalom megtörésében. A német haditengerészet parancsnoka, Erich Raeder (1876–1960) admirális már 1940. július 5-én javasolta az azonnali támadást a brit koronagyarmat ellen. Herman Göring (1893–1946), a Luftwaffe vezetője szintén határozottan támogatta az akciót.

Hitler Wilhelm Canaris (1887–1945) tengernagyot, a német hírszerzés irányítóját küldte július végén Madridba, hogy próbálja meg rávenni Francót a Gibraltár elleni támadásban való együttműködésre.⁴⁰ A tárgyalások során a Caudillo rendkívül óvatosnak bizonyult, és kifejtette aggályait a spanyol hadba lépéssel kapcsolatban. A diktátor véleménye szerint új erősítések érkeztek Gibraltárba, az angol gazdasági blokádnak pedig nagyon sérülékennyé tette Spanyolországot. Franco úgy vélte, hogy a spanyol belépésre reagálva az angolok azonnal elfoglalják a Kanári-szigeteket és Portugáliát. A félelmek nem voltak alaptalanok, mivel Churchill az ellenséges spanyol fellépésre készülve valóban tervezett ellenakciót a Kanári-szigetek ellen. A Puma-hadműveleti terv keretében 5-8000 brit katonát tartottak állandó készenlétben, hogy spanyol támadás esetén azonnal megszállják a Kanári-szigeteket, illetve szükség esetén a portugál atlanti szigeteket, Madeirát és az Azori-szigeteket is.⁴¹ Churchill az emlékirataiban kitért arra, hogy mennyire aggasztotta ekkor egy Gibraltár elleni spanyol fellépés: „Spanyolország kezében volt a kulcs, amelylyel bármikor bezárhatta előttünk a Földközi-tenger kapuját; de ezt a kulcsot még a legsötétebb időkben sem használta ellenünk. Oly nagy volt a veszély, hogy csaknem két éven át állandóan több mint ötezer fős haderőt tartottunk a hajóinkon, hogy bármikor elfoglalhassuk a Kanári-szigeteket, hogy onnan a levegőben és a tengeren állandóan ellenőrizhessük a német tengeralattjárókat, valamint az Afrika körül Ausztráliába vezető tengeri útvonalakat, ha a spanyolok netán elzárnák előlünk a gibraltári kikötőt.”⁴²

Franco gyakorlatilag már ekkor elutasította a szorosabb katonai együttműködést a Gibraltár ellen tervezett német támadásban. A németek azonban nem mondtak le a tervről, ezért még júliusban felderítőket küldtek ki a Szikla kikémlelésére. A kétnapos akcióról készült jelentésből kiderült, hogy a terep teljesen alkalmatlan ejtőernyős vagy vitorlázó géppel szállított csapatok bevetésére. A jól megerősített támaszpont bevétele nehéznek és csak jelentős veszteségek árán végrehajthatónak minősítették.⁴³ A Gibraltárban állomá-

³⁸ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. szeptember 6.

³⁹ Forczyk 2016. 121. o.

⁴⁰ Cooley 1997. 31. o.

⁴¹ Forczyk 2016. 126. o.

⁴² Churchill 1989. 393. o.

⁴³ Cooley 1997. 30. o.

sozó brit erőket 10 000 főre becsülték, amelyek 18 hónapra elég élelemmel voltak ellátva. A földnyelven kialakított kifutópályánál a Royal Air Force 19 bombázója, 34 vadászgépe és 13 felderítő gépe állomásozott.⁴⁴

Canaris szerint Franco megnyerése túl nagy és felesleges áldozatokat követelt Németországtól, Hitler ennek ellenére augusztusban elfogadta a Gibraltár elleni támadás általános tervét azzal a kikötéssel, hogy Spanyolországot mindenképpen be kell vonni a hadműveletbe. 1940 végéig a német diplomácia minden eszközt megmozgatott, hogy sikerüljön rávenni a Caudillót a belépésre. A német kancellár szeptember 18-án levelet írt Francónak, amelyben hangsúlyozta Gibraltár elfoglalásának fontosságát, mivel ezután Anglia rövid időn belül feladná a harcot. Hitler a továbbiakban kérte a spanyol vezetőt, hogy adjon át tengeri támaszpontokat a Kanári-szigeteken lévő Las Palmasban, valamint Spanyol-Marokkóban.⁴⁵

Hitler még arra is hajlandó volt, hogy leutazzon a francia határon lévő Hendayebe, és személyesen próbálja meggyőzni a spanyol diktátort a katonai együttműködés fontosságáról. A legendássá vált találkózón azonban Franco újra csak a kifogásait ismételte, hogy miért nem aktuális az Anglia elleni támadás. Egyértelműen kiderült, hogy Spanyolország csak akkor lépne hadba, ha már tényleg küszöbön állna Nagy-Britannia teljes összeomlása és sikerre vezetne a német invázió. Andorka szerint a német diktátor még Portugáliát is felajánlotta Francónak a Gibraltár elleni katonai együttműködés érdekében.⁴⁶ Franco ezt elutasította, és egy hosszú, főleg gazdasági követeléseket tartalmazó listát nyújtott be Hitlernek, egyben megerősítette igényét a Vichy-Franciaország afrikai gyarmati birtokaira, Francia–Katalóniára és Gibraltárra. Hitler ekkor még bízott a franciák megnyerésében, ezért nem ígérhette oda Marokkót és az algériai területeket, ráadásul ezeket a gyarmatokat részben Olaszország is meg kívánta magának szerezni. Olaszország támaszpontot remélt a marokkói Casablancában, Gibraltárt pedig egy olasz-spanyol kondomínium keretében képzelte el igazgatni. Róma és Madrid gyarmati terjeszkedési igényei tehát keresztezték egymást. Berlin nem támogatta egyértelműen a spanyol gyarmati igényeket, emellett a német támaszpont-szerzési kérések is határozottan óvatosságra intették Francót. A tagadhatatlan gazdasági nehézségek, a brit blokád fenyegető réme mellett a szeptemberben megkötött amerikai–angol támaszpont-romboló egyezmény szintén elriasztotta a spanyol vezetőt.⁴⁷ Franco egyre inkább úgy érezte, hogy az Egyesült Államok hamarosan belép Nagy-Britannia oldalán a háborúba. Nem hatott Madridra bátorítólag sem az angliai légi csata kimenetele, sem Olaszország érthetetlennek tűnő passzivitása a földközi-tengeri és afrikai hadműveletekben.

A hendaye-i találkozó kudarca ellenére tovább folytak a német és spanyol diplomáciai tárgyalások a belépésről. Az új spanyol külügyminiszter, Serrano Suñer (1901–2003) határozottan tengelybarát politikát képviselt, de még ő sem volt hajlandó elkötelezni magát a belépés mellett, inkább újabb gazdasági feltételeket szabott. Andorka szerint a külügyminiszter okosan követi majd az eddigi semlegességi irányt, és nem fogja Spanyolországot

⁴⁴ Cooley 1997. 35–36. o.

⁴⁵ Katona 2005. 75. o.

⁴⁶ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. november 10.

⁴⁷ Roosevelt elnök 1940. szeptember 2-án 50 darab első világháborúban épített amerikai rombolót adott át Angliának hat karib-tengeri és guyanai brit támaszpont 99 éves bérletéért cserébe. Halmosy 1983. 509. o.

háborúba vinni.⁴⁸ Wodianer Andor (1890–1964)⁴⁹ lisszaboni magyar követ a spanyol katonai attaséval folytatott beszélgetése során újabb érvet hallott, hogy miért nem kíván részt venni Madrid a Gibraltár elleni támadásban. Almina ezredes szerint: „...egy Gibraltár elleni spanyol akciónak csak akkor volna értelme, ha az egyidejűleg következne be a Földközi-tenger keleti bejáratának elfoglalásával vagy legalábbis veszélyeztetésével. Mert csak így lehetne az angol flottát a Földközi-tenger elhagyására kényszeríteni... a spanyolok csak akkor fogják a Gibraltár elleni támadást megindítani, amikor már az olaszok, illetőleg a németek a Suez-csatornát tényleg veszélyeztetni fogják.”⁵⁰

Az egyre erősödő spanyol vonakodás ellenére a német hadvezetőség kidolgozta a Gibraltár elleni támadás részleteit. Raeder admirális minden követ megmozgatott, hogy rávegye Hitlert a terv végrehajtására. A Kriegsmarine vezetője több alkalommal hangsúlyozta Gibraltár rendkívüli jelentőségét a háború további kimenetele szempontjából. Véleménye szerint megszerzésével könnyebben kontroll alatt tartható Spanyolország, az észak- és nyugat-afrikai francia gyarmatok kisebb eséllyel szakadnának el Vichytől, a brit flottától meg lehetne tisztítani a Földközi-tenger nyugati medencéjét. További előnyt jelentene, hogy megerősödne Olaszország mediterrán pozíciója, könnyebben lehetne utánpótlást szállítani a líbiai hadszíntérre, és így végül az olajban gazdag Közel-Kelet is a tengelyhatalmak uralma alá kerülhetne. Gibraltár megszerzésével Málta és Alexandria ellátása is megnehezülne, emellett a brit atlanti konvojrendszer talán legfontosabb támaszpontja kerülne német kézbe.⁵¹

Hitler teljességgel tisztában volt Gibraltár stratégiai értékével, ezért 1940. november 12-én kiadta a 18. számú direktíváját, amelyben utasítást adott a Felix-hadművelet (Unternehmen Felix) részleteinek kidolgozására.⁵² Az akció tervezése során továbbra is Spanyolország bevonásával számoltak, de nem kívánták a spanyol katonai erők tényleges részvételét. Ludwig Kübler (1889–1947) tábornokot nevezték ki a támadás parancsnokává, ő irányította a 49. hegyi hadtestet, amely a Harmadik Birodalom válogatott csapataiból állt. Köztük ott volt a 98. hegyivadász ezred, a Grossdeutschland gránátos ezred, a 79. hegyi tüzezezred, a Brandenburg ezred 150 fős speciális különítménye. A rohamhadosztály teljes létszáma 16 000 közkatona és 400 tiszt volt.⁵³ A Brandenburgi ezred különleges elit alakulatainak kellett felszámolni a gibraltári földnyelven lévő drótkadályokat, a védők hátába jutva pedig célul tűzték ki a támaszpont repülőterének, üzemanyagtárolásainak, erőműveinek és vízdesztilláló berendezéseinek elpusztítását.⁵⁴

Hubert Lanz (1896–1982) ezredes feladata volt megfelelően felkészíteni a kiválogatott egységeket a Szikla elfoglalására, e célból november és december folyamán a francia Jura-hegységben kezdtek neki a gyakorlatozáshoz. A gondosan összeválogatott rohamhadosztályon kívül a Rudolf Schmidt (1886–1957) tábornok vezette 39. gépesített hadtest is felvonult. E hadtest feladata volt biztosítani a Gibraltárhoz előre törő csapatok után-

⁴⁸ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. november 10.

⁴⁹ Wodianer Andor 1939 májusa és 1944 márciusa között állt a portugáliai külképviselet élén, állásáról Magyarország német megszállása után lemondott. *Harsányi – Sáringer* 2004. 182. o.

⁵⁰ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Lisszabon, 1940. november 10.

⁵¹ *Cooley* 1997. 61–68. o.

⁵² A Felix-hadművelet részleteiről: *Lanz* 1960.

⁵³ *Lanz* 1960. 488–489. o.

⁵⁴ *Cooley* 1997. 58. o.

pótlási vonalait a Portugáliában esetleg partraszálló brit erőkkel szemben. A hadtestből a 16. gépesített hadosztály Valladolidot, a 16. páncélos hadosztály Cácerest, míg a 3. SS páncélos hadosztály pedig Sevillát foglalta volna el. A Felix-hadművelet végrehajtásához összesen 65 383 katona bevonására, 13 179 tonna lőszerre, 9000 tonna üzemanyagra és naponta 136 tonna élelmiszerre volt szükség.⁵⁵ Ezekbe az adatokba nem számolták be a Luftwaffe 800 repülőgépét és több ezernyi földi kiszolgáló-személyzetét. A szárazföldi támadással egy időben a Kriegsmarine tengeralattjárói felvonultak a Gibraltári-szoros lezárására.

A terv négy fázissal számolt. Az elsőben civil ruhába öltözött felderítő osztagok naprakész információkat szereznek a védelmi létesítményekről. A második szakaszban a Luftwaffe franciaországi támaszpontokról kiindulva meglepetésszerű légitámadásokkal megsemmisíti a brit repülőgépeket, és távozásra kényszeríti a Royal Navy kikötőben állomásozó egységeit. A harmadik fázisban a rohamcsapatok elfoglalják a Sziklát, majd a negyedikben lezárják a tengerszorosot a szövetséges hajózás előtt. Gibraltár sikeres elfoglalása után tervbe vették egy páncélos és egy gépesített hadosztály átszállítását Spanyolországba, majd további német erők megszállták volna a spanyol és portugál atlanti szigeteket is.⁵⁶

Mindhárom német fegyvernem vezetője (Raeder, Göring, Brauchitsch) támogatta a vállalkozást, mivel a Seelöwe-hadműveletnél jóval kisebb kockázattal járt. 1940. december 5-én Hitler jóváhagyta a Felix-hadművelet menetrendjét is. Eszerint a német csapatok 1941. január 10-én lépték volna át a spanyol határt, miközben a Luftwaffe megindítja a Gibraltár elleni légi csapásokat. A szárazföldi német erőknek legalább 25 nap kellett a Spanyolországon történő átvonuláshoz, így február 4-én vagy 5-én foglalták volna el a brit koronagyarmatot. Két nappal később Hitler utasítást adott az első fázis megkezdésére, vagyis kiküldték a felderítő csapatokat. 1940. december 8. és 10. között azonban végleg eldőlt, hogy Franco nem kíván belépni a háborúba. Az utóbbi napon Canaris tengernagy távirat útján megerősítette, hogy a spanyolok elhatárolódnak a német csapatok beengedésétől. Franco makacs ellenállását látva Hitler december 11-én leállított minden további előkészületet a Felix-hadművelet kivitelezésével kapcsolatban.⁵⁷

A leállítás mögött természetesen nemcsak a csökönő spanyol magatartás húzódott meg. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy Mussolini „párhuzamos háborúja” teljes csődöt mondott. 1940. október 28-án Olaszország megtámadta Görögországot, az olasz haderő látványos vereséget szenvedett. November 11-én a Royal Navy sikeres támadást hajtott végre az olasz flotta tarantói támaszpontja ellen, decemberben pedig megindult a britek offenzívája Egyiptomban, amely újabb nagy vereségeket hozott a felkészületlen olasz hadsereg számára. Hitler figyelme a Földközi-tenger keleti medencéje és az észak-afrikai hadszíntér felé fordult. Berlin nem hagyhatta, hogy Róma további csapásokat szenvedjen a mediterrán hadszíntéren. Nem kedvezett a Felix-hadműveletnek az sem, hogy a Führer egyre inkább a Barbarossa végrehajtására kezdett koncentrálni.

A madridi magyar követ november 10-én, vagyis jóval a német akció lefújása előtt úgy értékelte a helyzetet, hogy a spanyolok számára nincs más út, mint a semlegesség min-

⁵⁵ Fodor 1982. 82. o.

⁵⁶ Cooley 1997. 60. o.

⁵⁷ *Playfair* 1954. 240. o.

den áron való fenntartása. Ezt az álláspontot erősítette, hogy Franco nem akart osztozni Gibraltáron Olaszországgal. Andorka szerint Róma és Madrid között erős érdekellentét alakult ki, és nem csak a francia észak-afrikai gyarmatok sorsa körül: „...az érdekek erősen ütköznek, s kérdéses, hogy a háború befejeztéig lehetséges lesz-e még megegyezésre jutni. Ennek előfeltétele, hogy az angol zászló lekerüljön a gibraltári szikláról.”⁵⁸

A Felix felfüggesztése ellenére 1941 folyamán Gibraltár német megtámadásának lehetősége folyamatosan aggasztotta a Spanyolországgal amúgy jó viszonyt ápoló Portugáliát. Wodianer Andor lisszaboni magyar követ arról adott hírt 1941 májusában, hogy a tengelyhatalmak Egyiptomban zajló offenzívájával párhuzamosan Gibraltárt is megpróbálja kiiktatni a berlini hadvezetőség. A lisszaboni politikai körök ekkoriban azt feltételezték, hogy egy Gibraltár elleni akció a britek portugáliai partraszállását fogja majd kiváltani és ez belesodorja az ibériai országot a háborúba.⁵⁹ A helyi német követ igyekezett megnyugtani a portugál vezetést, hogy a Harmadik Birodalom nem szándékozik megszállni az országot egy Gibraltár elleni támadással párhuzamosan. Német csapatok csak abban az esetben érkeztek volna „szövetségesként” Portugáliába, ha az angol, esetleg amerikai erők megszállják az Azori-szigeteket vagy más portugál gyarmatokat.⁶⁰

Wodianer 1941 májusában jelentett Lisszabonból a Felix elhalasztásáról. Portugál forrásokra támaszkodva írt arról, hogy a németek azért napolták el három hónappal a gibraltári támadást, mert Franco meggyőzte őket, hogy Spanyolország katasztrofális élelmezési helyzete német szempontból is veszélyt jelentene. Az új termés betakarítása előtt túl kockázatos bármiféle német hadműveletet kezdeni spanyol területeken.⁶¹

A Felixet 1940 decemberében egyelőre csak elnapolták, a tervet a későbbiek során többször elővették, 1941. március 10. után Felix-Heinrich fedőnéven emlegették. A kezdetben sikeresen folyó szovjet hadjárat alatt még új időpontot is kijelöltek a végrehajtásra, 1941. október 15-ét. A haditerv a moszkvai csata és az Egyesült Államok hadba lépése után végleg lekerült a napirendről.⁶²

Amennyiben a Felixet végrehajtják, valószínűleg elesett volna Gibraltár, és a tengelyhatalmak hatékonyan lezárhatták volna a Földközi-tengert. Az olasz hadiflotta Atlanti-óceánra való kijutásával a Seelöwének is nagyobb esélye lehetett volna. Gibraltár elvesztése természetesen maga után vonhatta a Puma-hadművelet kivitelezését, vagyis a Kanári-szigetek, illetve a portugál atlanti szigetek brit megszállását. Elgondolkodtató, hogy ha Franco hozzájárul a Felixhez, akkor a német hadigépezet dél, és nem kelet felé fordult volna, így talán megtörhették volna a brit tengeri uralmat a Szovjetunió elleni háború előtt.

A Felix-hadművelet lefújásával Gibraltár továbbra is a brit háborús erőfeszítések egyik sarokpontja maradhatott. Használatával sikeresen tudták megoldani a Máltát ellátó konvojok védelmét, rendszeresen tudtak erősítéseket küldeni az Alexandriában állomásozó brit földközi-tengeri flotta számára. A gibraltári H-kötelék 1941 májusában döntő szere-

⁵⁸ K 63. 279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. november 10.

⁵⁹ K 63. 226. cs. 1941. 26/1. Lisszabon, 1941. május 7.

⁶⁰ K 63. 226. cs. 1941. 26/1. Lisszabon, 1941. augusztus 23.

⁶¹ K 63. 226. cs. 1941. 26/1. Lisszabon, 1941. május 7.

⁶² *Burdick* 1968. 50–52.o.

pet játszott az Atlanti-óceánra kitört Bismarck csatahajó megtalálásában, lelassításában és elsüllyesztésében.⁶³

A Szikla legfontosabb második világháborús szerepét kétségtelenül az 1942 novemberében lezajló észak-afrikai partraszállás során játszotta. Dwight D. Eisenhower (1890–1969) tábornok, a hadművelet főparancsnoka nem véletlenül választotta főhadiszállásának Gibraltárt, mivel innen lehetett legkönnyebben irányítani a rendkívül összetett szövetséges konvoj- és flottamozdulatokat. Eisenhower kiemelt szerepet szánt a teljes hosszában éppen elkészült kifutópályának, de még ekkor is komolyan tartott egy spanyol beavatkozástól. Emlékirataiban így írt erről: „Gibraltár sebezhetősége, tartva a spanyol örök esetleges beavatkozásától, nyilvánvaló. Ha a spanyolok közvetlenül a partraszállási hadműveletek megkezdésekor ellenséges akciót hajtanának végre, néhány napig gyakorlatilag lehetetlenné válna szárazföldön állomásozó vadászlégierőt biztosítani Észak-Afrikában... Britannia Gibraltárja tette lehetővé Északnyugat-Afrika előzőnlését. Nélküle Észak-Afrika területén nem tudtuk volna gyorsan kiépíteni a létfontosságú légi támaszpontokat. Az invázió első szakaszában az ottani kis repülőter szolgált szükségrepülőterként és gyülekezési pontként a Nagy-Britanniából az afrikai kontinensre tartó repülőgépeknek.⁶⁴ A Torch (Fáklya)- hadművelet légi biztosításának nagy része a Gibraltárban összezsúfolt 14 repülőszázadra hárult.⁶⁵ A konvojok biztonságos áthaladása, a kikötő és a repülőter folyamatos szabad használata nélkül az első nagyszabású angol-szász partraszállás bizonyosan nagy nehézségek árán valósult volna meg.⁶⁶

A háború későbbi időszakában az olasz légierő további támadásai néhány bombázó repülőgép bevetésével folytatódtek, sőt 1943 után Mussolini fasiszta köztársasági légi ereje is bombázta Gibraltárt. A támaszpont elleni 15 olasz légitámadás során a hazafelé tartó bombázók rendszeresen spanyol repülőtereken tankoltak fel. Az utolsó olasz támadást 1944. június 3-án a Salói Köztársaság bombázói hajtották végre, ez alkalommal azonban Franco internáltatta a spanyol felségterületen leszállt fasiszta pilótákat.⁶⁷ A gibraltári légvédelmi tüzérség, a radarok és a fényszórók együttes használatával a légvédelem egyre hatékonyabbá vált, így az okozott károk minimálisak voltak. Hasonlóan kevés eredményt értek el az 1943-ig több alkalommal megkísérelt olasz bűvárbevetések is.

A támaszpont biztonságát 1941 után a német katonai hírszerzés és elhárítás titkos műveletei is fenyegették. Az Abwehr német és spanyol ügynökei több sikeres szabotázsakciót hajtottak végre a kikötőben horgonyzó szövetséges hajók és a kifutópálya mellett állomásozó harci repülőgépek ellen. A támaszponton dolgozó spanyol munkások szervezésével kivitelezett robbantásos támadások 1941 eleje és 1944 márciusa között legalább 70 000 tonna vízkiszorítású szövetséges hajó elvesztésével jártak. A Gibraltár kiiktatását célzó német és olasz akciók sok kellemetlenséget okoztak ugyan, de nem hozták meg a várt eredményt, és nem sikerült megbénítani a támaszpont működését. A Felix-

⁶³ A Somerville admirális irányította RENOWN csatacirkáló, a SHEFFIELD cirkáló és az ARK ROYAL repülőgép-hordozót bevetették a brit flotta büszkeségét, a HOOD csatacirkálót elsüllyesztő német hadihajó ellen. Az ARK ROYAL-ról felszálló Swordfish repülőgépek érték el azt a végzetes találatot, amitől a BISMARCK lelassult és irányíthatatlanná vált. Churchill 1950. I. 308–320. o.

⁶⁴ Eisenhower 1982. 93., 97. o.

⁶⁵ Churchill 1950. II. 609. o.

⁶⁶ A Torch-hadműveletről bővebben: The Landings in North Africa 1949. 1509–1521. o.; Roskill 1966. 243–250. o.; Eisenhower 1982. 51–115. o.

⁶⁷ Payne 2008. 117. o.

hadművelet lefűjásával, valamint Spanyolország külpolitikájának egyre határozottabban semleges irányú elmozdulásával Gibraltár szilárd brit uralma nem lehetett kétséges.⁶⁸ A magyar követségi jelentésekből egyértelműen kiderül, hogy 1941-től kezdve Madrid fokozatosan visszatért a tényleges semlegességhez, az angolszász-ellenesség egyre inkább gyengült az Egyesült Államok belépése után, és Gibraltár átadásának követelése eltűnt a hivatalos spanyol megnyilatkozásokból.⁶⁹

Gibraltár katonai értékét sokan megkérdőjelezték a második világháborút megelőzően. A Szikla és különösen a kikötő már kétségtelenül nem felelt meg a modern védelmi szempontoknak. Ennek ellenére a haditengerészeti bázis kiemelkedően fontos szerepet játszott Nagy-Britannia háborús erőfeszítéseiben. A támaszpontnak köszönhetően a britek hatékonyan lezárták a Földközi-tenger nyugati kijáratát, sikeresen ellátták Máltát utánpótlással, ellenőrizték a Pireneusi-félszigettől és Marokkótól nyugatra fekvő atlanti térséget, és megvalósíthatták az 1942 novemberi észak-afrikai, majd az 1943 júliusi szicíliai partraszállást. A Felix-hadművelet feladása bizonyosan Hitler egyik nagy háborús tévedései közé tartozik, sikeres kivitelezése komoly fordulatot eredményezhetett volna a Mediterráneumban zajló hadműveletekben. Nem kétséges, hogy Gibraltár szabad használata nélkül a földközi-tengeri háború megnyerésére a szövetségeseknek sokkal nagyobb háborús erőfeszítésekre lett volna szükségük, és Olaszország katonai összeomlása jóval később következett volna be.

⁶⁸ A brit félelmek persze nem múltak el azonnal a támaszpont biztonságával kapcsolatban, ezt mutatja a Tracer-hadművelti terv kidolgozása. Az 1941 végén kialakított elképzelés szerint amennyiben a tengelyhatalmak elfoglalják Gibraltárt, a Sziklába vágott titkos alagútszerben hat önkéntes maradt volna vissza. Ők vállalták, hogy akár évekig is rejtőzködve maradnak a speciálisan kialakított földalatti termekben és folyamatosan jelentenek a tengerszoros ellenséges hajóforgalmáról. *Fa – Finlayson* 2006. 46. o.

⁶⁹ K 63. 280. cs. 1942. 29/1. Madrid, 1942. január 31.

A Felix-hadművelet vázlatos térképe⁷⁰

BIBLIOGRÁFIA

- Alberca* 2016. *Alberca, Julio Ponce*: Gibraltar and the Spanish Civil War, 1936–1939. Local, National and International Perspectives. London, 2015.
- Andorka* 1978. *Andorka Rudolf*: A madridi követségtől Mauthausenig. Budapest, 1978.
- Antal* 2010. *Antal Gábor*: Tengely és tenger közé szorulva: a francia hadiflotta 1940–1942 között. In: Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Szerk. Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina. Budapest, 2010.
- Burdick* 1968. *Burdick, Charles B.*: Germany's Military Strategy and Spain in World War II. Syracuse, 1968.
- Churchill* 1950. I–II. *Churchill, Winston S.*: The Second World War. The Grand Alliance. Bd. I–II. New York, 1950.
- Churchill* 1989. *Churchill, Winston S.*: A második világháború. Budapest, 1989.

⁷⁰ Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Felix#/media/File:Operationfelixmap.svg (A letöltés időpontja: 2019. július 2.)

- Cooley 1997. *Cooley, Leonard S.*: What Next? The German Strategy Crisis during the Summer of 1940. (PhD. Thesis) Louisiana State University, 1997.
- Dannreuther 2005. *Dannreuther, Raymond*: Somerville's Force H. The Royal Navy's Gibraltar-Based Fleet, June 1940 to March 1942. London, 2005.
- Edwards 1938. *Edwards, Kenneth*: The Grey Diplomats. London, 1938.
- Eisenhower 1982. *Eisenhower, Dwight D.*: Keresztes háború Európában. Budapest, 1982.
- Fa – Finlayson 2006. *Fa, Darren – Finlayson, Clive*: The Fortifications of Gibraltar 1068–1945. Oxford, 2006.
- Fodor 1982. *Fodor, Dennis J.*: The Neutrals. World War II. Alexandria, 1982.
- Forczyk 2016. *Forczyk, Robert*: We march against England. Operation Sea Lion, 1940–1941. Oxford, 2016.
- Fraccaroli 1974. *Fraccaroli, Aldo*: Italian Warships of World War II. London, 1974.
- Garratt 1939. *Garratt, Geoffrey Theodore*: Gibraltar and the Mediterranean. London, 1939.
- Halmosy 1983. *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések, 1918–1945. Budapest, 1983.
- Harsányi – Sáringer 2004. *Harsányi Iván – Sáringer János*: A spanyol kormány 1943-as békeközvetítése a magyar diplomáciai iratokban. *Aetas*, 19. (2004) 3–4. sz. 172–189. o.
- Hermann 1936. *Hermann, Gerhard*: Gibraltar die Pforte Mittelmeers. Bern, 1936.
- Israel 1980. *Israel, Ulrich*: Gibraltar-Festung, Stützpunkt, Pulverfaß. In: *Marinekalender der DDR*, 1980. 178–191. o.
- Katona 2005. *Katona Eszter*: Spanyol–olasz kapcsolatok a második világháború alatt. (PhD-értekezés.) Szeged, 2005.
- Lanz 1960. *Lanz, Hubert*: Gebirgstruppen im Kampf um Festungen. Die deutschen Planung zum beabsichtigen Angriff auf Gibraltar. *Allgemeine schweizerische Militärzeitschrift*, 126. (1960) 483–501. o.
- Lawson 1969. *Lawson, D.*: The Lion and the Rock. The Story of the Rock of Gibraltar. London, 1969.
- Marquina 1998. *Marquina, Antonio*: The Spanish Neutrality during the Second World War. *American University International Law Review*, 14. (1998) 1. sz. 171–184. o.
- McRaven 1993. *McRaven, William H.*: The Theory of Special Operations. Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, California, 1993.
- O'Hara – Cernuschi 2015. *O'Hara, Vincent P. – Cernuschi, Enrico*: Frogmen against a Fleet. The Italian Attack on Alexandria 18/19 December 1941. *Naval War College Review*, 68. (2015) 3. sz. 119–137. o.

- PDHC Parliamentary Debates. House of Commons. Vol. 312. London, 1936.
- Payne 2008. *Payne, Stanley G.*: Franco and Hitler. Spain, Germany, and World War II. New Haven–London, 2008.
- Playfair 1954. *Playfair, I. S. O.*: The Mediterranean and the Middle East. Volume I. The Early Successes Against Italy, to May 1941. London, 1954.
- Playfair 1956. *Playfair, I. S. O.*: The Mediterranean and Middle East. Vol. II. "The Germans come to the Help of their Ally". 1941. London, 1956.
- Réti 2004. *Réti Balázs*: Gibraltár és a spanyol polgárháború, 1936–1939. In: Harmadik Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Az integrálódó Európa politikai földrajza. Szerk. Reményi Péter. Pécs, 2004. 28–34. o.
- Rohwer – Hummelchen 1972. *Rohwer, Jürgen – Hummelchen, Gerhard*: Chronology of the War at Sea, 1939–1945. Vol. I: 1939–1942. London, 1972.
- Roskill 1966. *Roskill, S. W.*: White Ensign: The British Navy at War, 1939–1945. Annapolis, 1960.
- Strohn 2016. *Strohn, Matthias*: The Royal Gibraltar Regiment. Nulli Expugnabilis Hosti. Oxford, 2016.
- The Landings in North Africa 1949. The Landings in North Africa 1949. Supplement to The London Gazette, 22 March 1949. London, 1949.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár K 63 (a Külügyminisztérium politikai osztályának iratai):

15. cs. 1941. 2/5. Madrid, 1941. január 3. „Gibraltár. A Földközi-tenger felett való uralom.” Andorka Rudolf jelentése (380/pol.-1941.)
226. cs. 1941. 26/1. Lisszabon, 1941. május 7. „Hangulatjavulás Portugáliában.” Wodianer Andor jelentése (31/pol.-1941)
226. cs. 1941. 26/1. Lisszabon, 1941. augusztus 23. „Inváziós hírek Portugáliában.” Wodianer Andor jelentése (84/pol.-1941)
274. cs. 1935. 29/41. Madrid, 1935. november 6. „A tangeri statutum módosítására irányuló angol terv. Gibraltár becserélése Ceuta ellenében.” Wodianer Andor ideiglenes ügyvivő jelentése (15/pol.-1935.)
279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. augusztus 6. „A spanyol államfő beszéde 1940. július 18-án.” Andorka Rudolf jelentése (70/pol.-1940.)
279. cs. 1940. 29/1. Bern, 1940. augusztus 9. „Tamaro olasz követ közlései Spanyolországra vonatkozólag.” Wettstein János jelentése (76/pol.-1940.)
279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. szeptember 6. „Olajblokád Spanyolország ellen.” Andorka Rudolf jelentése (77/pol.-1940.)
279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. szeptember 10. „A spanyol külpolitika alakulása Franciaország összeomlása után.” Andorka Rudolf jelentése (64/pol.-1940.)

279. cs. 1940. 29/43. Madrid, 1940. november 6. „Tanger esetleges bekebelezése Spanyol-Marokkóba” Andorka Rudolf jelentése (93/pol.-1940.)
279. cs. 1940. 29/1. Madrid, 1940. november 10. „A Hitler–Franco találkozó eredményei. Serrano Suñer külügyminiszter.” Andorka Rudolf jelentése Csáky Istvánnak (103/pol.-1940.)
279. cs. 1940. 29/1. Lisszabon, 1940. november 10. „Spanyol katonai vélemény a Gibraltar elleni támadás célszerűségéről.” Wodianer Andor jelentése (63/pol.-1940.)
280. cs. 1942. 29/1. Madrid, 1942. január 31. „1941. évi összefoglaló jelentés Spanyolország politikai helyzetéről.” Ambró Ferenc összefoglaló jelentése (3/pol.-1942.)

Balázs Réti

GIBRALTAR AND OPERATION FELIX

(Abstract)

Gibraltar played a very significant role in the endeavours of Great Britain in World War II. Due to the military basis, the British efficiently closed then the Western exit of the Mediterranean Sea, successfully provided Malta supply, and they could realize the landings of North Africa in November 1942, and of Sicily in July 1943. The successful realisation of the Operation Felix elaborated by the German general staff to occupy the military base could have resulted in a serious turn in the military operations taking places in the Mediterranean region. At the same time, the leaders of the Hungarian embassies in Madrid and Lisbon were also interested about the fate of the British crown dependency. Their curiosity is understandable, since the possession of the base defined the further fate of the allied Italy and of Spain which was considered to be a friendly state. Finally, Hitler, due to General Franco's objection, did not dare to realise the Operation Felix, and this way he made it easier to the Allies to reach superiority in the Mediterranean Sea, which finally contributed to the quick military breakdown of Italy.

Balázs Réti

GIBRALTAR UND DIE OPERATION FELIX

(Resümee)

Gibraltar spielte eine herausragende Rolle in den Kraftanstrengungen Großbritanniens im Zweiten Weltkrieg. Dank des Stützpunkts verschlossen die Briten effektiv den westlichen Ausgang des Mittelmeeres, versahen Malta erfolgreich mit Nachschub und konnten die Landung in Nordafrika im November 1942 sowie in Sizilien im Juli 1943 erfolgreich verwirklichen. Die erfolgreiche Ausführung der Operation Felix, die vom deutschen Generalstab im Jahr 1940 zur Besetzung des Stützpunkts ausgearbeitet worden war, hätte in Bezug auf die Kriegsoperationen im Mittelmeerraum zu einer bedeutenden Wende geführt. Zur gleichen Zeit beschäftigte das Schicksal der britischen Kronkolonie die Leiter der königlich ungarischen Gesandtschaften in Madrid und Lissabon stark. Das Interesse

ist verständlich, weil der Besitz des Stützpunkts das weitere Schicksal des verbündeten Italiens sowie des als freundschaftlich angesehenen Spaniens und Portugals entscheidend beeinflusste. Hitler wagte es schließlich aufgrund des Zauderns von General Franco nicht, die Operation Felix auszuführen und erleichterte damit die Herausbildung der Übermacht der Alliierten im Mittelmeer. Dies trug im Anschluss daran zum rascheren militärischen Zusammenbruch Italiens bei.

Balázs Réti

GIBRALTAR ET L'OPÉRATION FELIX

(Résumé)

Gibraltar a joué un rôle particulièrement important dans les efforts militaires de la Grande-Bretagne durant la Seconde Guerre mondiale. Grâce à cette base, les Britanniques ont pu fermer la sortie occidentale de la Méditerranée, ravitailler Malte et effectuer un débarquement en Afrique du Nord en novembre 1942 et en Sicile en juillet 1943. La réussite de l'opération Felix conçue par l'état-major allemand pour occuper la base aurait pu être un tournant dans les opérations militaires en Méditerranée. En même temps, les ambassadeurs du Royaume de Hongrie à Madrid et à Lisbonne étaient très préoccupés par le sort de la colonie de la Couronne britannique. On peut comprendre cet intérêt, car la possession de la base était déterminante pour l'Italie, alliée de la Hongrie, ainsi que pour l'Espagne et le Portugal, pays considérés comme amis. En raison de la réticence de Franco, Hitler n'a finalement pas osé mettre en œuvre Felix, ce qui a contribué à la supériorité des Alliés dans la Méditerranée et à l'accélération de l'effondrement militaire de l'Italie.

Балаж Рети

ГИБРАЛТАР И ВОЕННАЯ ОПЕРАЦИЯ ФЕЛИКС

(Резюме)

Гибралтар играл чрезвычайно важную роль в усилиях Великобритании во Второй мировой войне. Благодаря военной базе британцы эффективно закрыли западный выход Средиземного моря, успешно снабжали Мальту припасами и смогли осуществить десант в Северной Африке в ноябре 1942-ого года, а затем в Сицилии в июле 1943-его года. Серьезный крупный поворот, переворот мог бы привести в военных операциях в Средиземноморье (Медитеррауме) успешное развертывание операции «Феликс», разработанной немецким генеральным штабом в 1940-ом году для захвата военной базы. Одновременно с этим руководители венгерских королевских посольств в Мадриде и Лиссабоне были сильно беспокоены судьбой Британской колонии. Интерес понятен, поскольку владение военной базой решающим образом определило дальнейшую судьбу союзной Италии, а также считаемые дружественными Испании и Португалии. В конце концов, из-за нежелания генерала Франко Гитлер не осмелился выполнить военную операцию Феликс, тем самым облегчил формирование превосходства Североатлантического союза на Средиземном море, которое затем способствовало более быстрому военному краху Италии.

A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG TÖRTÉNETE, 1941–1944*

Az 1762-től megszervezett, s a székely határőrvidék 1851. évi megszüntetésével végleg felszámolt egykori székely határőrségről, mely az 1848/49. évi szabadságharcból eltekintve inkább nyűg volt a székelynek, mint öröm, már igen sokan írtak az elmúlt közel másfélszáz esztendőben. Hanem a Magyarország egyes keleti területeinek és a Székelyföldnek visszatérte után, 1941-től, ha más alapokon is, de ismét megszervezett Székely Határőrségről egyetlen tudományos igénnyel megírt tanulmány sem született a II. világháború befejezése óta eltelt közel 75 esztendőben. Ennek oka legfőképpen az elsődleges források messzemenő elégtelenségében keresendő, továbbá 1990-ig a politikai közeg sem volt megfelelő e sajátos katonai szervezet történetének hiteles feltárásához.

A gondolat megszületése

Arra a kérdésre, hogy a „modern” Székely Határőrség eredetileg kinek az ötlete volt, ma már nem lehet pontos választ adni. Mindenesetre dr. Pál Gábor, az Országgyűlés egyik újdonsült Csík vármegyei képviselője hozzászólásában így fogalmazott a Képviselőház 1940. december 2-i ülésén, amelyen éppen az 1941. évi költségvetésről szóló törvény vitája volt napirenden: „Erdély keleti szélén 1763-tól 1848-ig székely katonai határőrvidék volt osztrák igazgatás alatt, annak minden szenvedésével együtt. Ez a katonai határőrvidék és ennek szervezete tette lehetővé, hogy az 1848/49. évi szabadságharcban a székelység olyan erővel lépett fel azokkal szemben, akik őt ebbe a katonai szervezetbe belekényszerítették. Az a helyzet, amelyben most vagyunk, amikor a székelység zsákszerű megszorultságban van, megköveteli, hogy a honvédelmi miniszter úr tegye megfontolás tárgyává a székely katonai határőrvidéknek most már magyar alapon való megszervezését. Számunkra nem egységes szabályok kellenek, mert Erdély keleti szélén nem volnának székelyek, ha mindig egységes szabályok alatt éltünk volna. Nálunk a honvédelem tekintetében különleges szabályok alkotandók. Svájci mintára ott kell, hogy legyen a lőszer, a puska, a ruha, hogy veszedelem idején azonnal talpraugorjunk, korhatárra és szolgálati kötelezettségre való tekintet nélkül mindenki, minden épkézláb ember.”¹

Másnap, december 3-án, amikor a magyar miniszterelnök, Teleki Pál gróf igen hosszú beszédében reflektált a különböző hozzászólásokra, javaslatokra, név szerint is kitért képviselőtársa, dr. Pál Gábor egy nappal korábbi beszédére, s konkrétan a székely határőrség kérdésére. Ebben a válaszban kifejtette: különösebben nem zavarja őt, ha bárki kisa-játítja a székely határőrség létrehozására irányuló kezdeményezését, de tanúként hozta az ülésen szintén jelen lévő honvédelmi minisztert, vitéz dálnokfalvi Bartha Károly szolgál-

* A tanulmány a Nemzeti Közszerződési Egyetem „A magyar hadügyi szervezet története és adattára az állandó hadsereg korában 1688–1990” című kutatási projekt keretében, nagyrészt a Magyarországon elérhető elsődleges források feltárásának következményeként született.

¹ Az 1939. évi július hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VIII. k. Budapest, 1941. 1100. o. 164. ülés, 1940. december 2.

laton kívüli viszonyban lévő táborszernagyot, akinek Teleki közvetlenül az erdélyi bevonulás előtt vagy után, már megemlítette a katonai határőrvidék kérdését.²

Ugyanakkor nem csak az erdélyi magyar politikai elit óhajtotta a székely határőrszervezet újjáállítását, de létezett ennek az elképzelésnek egy szélesebb, „népi” alapja is, hiszen az akár fegyveres önszerveződés gondolata nem állt távol a székelységtől. Érzékeltetés gyanánt talán elég rámutatni arra a körülményre, hogy az Erdély 1940. augusztus 30-án Magyarországnak visszaítélt területeire bevonuló honvédsapatokat fogadó helybeliek élén leginkább az I. világháború harctereit megjárta idősebb korosztályú férfijai állottak, ünneplő öltözetükre feltűzve a harctereken megszolgált kitüntetéseiket is. Többnyire belőlük, mint falujuk köztisztjeitben álló gazdáiból álltak azok a rögtönzött rendfenntartó csoportok, nemzetőrségek is, amelyek a nyugalmat és a közbiztonságot igyekeztek fenntartani az adott településeken a románok ki- és a magyarok bevonulása között.

A politikusok elgondolása tehát, amely ismerte a helyi önvédelmi szerveződésre törekvés iránti hajlandóságot, gyorsan találkozott a katonai vezetés azon igyekezetével, amely Székelyföldet oly mértékben szeretne volna megerősíteni, hogy háború esetén az ott védekező csapatok akár három hónapig tartó bekerítésben is ellent tudjanak állni, amíg az ország belső területeiről az erősítés beérkezik.³ Ennek érdekében szükségesnek látszott a székely férfilakosságnak az új hadrendben tervezetten felüli mértékben történő felhasználása a határvédelem feladataira, mégpedig kifejezetten az idősebb korcsoportúak igénybevételével.⁴

„Civil” elképzelések

Érdekesség, s egyben sajnos jellemző is, hogy a kérdéskörrel először civilek kezdtek behatódobban foglalkozni, vagy legalábbis olyan személyek, akik aktív katonai szolgálatot már nem teljesítettek. Az is érdekesítő, noha a történelmi előzmények miatt ugyanakkor kézenfekvő, hogy ezen kezdeményezések középpontjában a székely határőrvidék újbóli megszervezése állt, mint kezdeti lépés.

Talán első volt a témával foglalkozók között Wild József nyugalmazott vezérkari százados, aki a honvédelmi miniszterhez már az erdélyi bevonulás megkezdése után egy nappal, 1940. szeptember 6-án levelet írt a tárgykörben. Abban hangsúlyozta a Naszód-vidék katonai fontosságát, és felvetette, hogy a székely határőrvidéket – itt nyilván a XVIII. században kialakított területre gondolt – ki kell terjeszteni Naszód környékére is, s a

² Lásd az előző jegyzetben hivatkozott naplót, 1202. o. 165. ülés, 1940. december 3. Érdemes odafigyelnünk arra a nem mellékes körülményre, hogy a Székely Határőrség „bölcsojénél” mindenképpen jelen lévő, s itt említett három személy erdélyi, s közülük kettő pedig kifejezetten székely származású. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a II. világháború óta eltelt évtizedekben főként az erdélyi magyar köztudatba befészkelte magát az a gondolat, miszerint az 1940-es visszacsatolás után megszervezett és 1944 őszéig létezett Székely Határőrséget az „anyaországiak” találták ki a székelyföldi férfilakosságnak, s szegény székely honvédeket egy szál rozsda puskával nekizavarták a jól felszerelt szovjet hadseregnek. Nemesak a kezdeti szárnybontogatások körülményei, hanem a későbbi események is arra mutatnak rá, hogy ez a megközelítés téves, és úgy tűnik, egyszer s mindenkorra le kell számolni vele.

³ Az elgondolást indokolta a visszatért országrész területi elhelyezkedése, mivel Székelyföld a második bécsi döntés során meghúzott határvonal szerint hosszú, zsákszerű beékelődést jelentett Románia belsejébe, amelyet egy Magyarország elleni hadművelet során könnyen lementszhettek és elzárhattak az anyaországtól.

⁴ Illésfalvi – Nagy 2018. 280. o.

volt cs. kir. 17. (2. román) határőrezred birtokait, javait meg kell szerezni, továbbá be kell telepíteni a székelyeket.⁵ Az 1851. március 13-án feloszlott román határőrezred vagyona – mintegy 550 000 holdnyi erdőbirtok – a Naszód-vidéki 44 település tulajdonába került. Ez a vidék „Trianon előtt is román kezelésben fészke volt az irredentizmusnak, csempészetnek, kémkedésnek”, miként azt Bethlen István gróf írta baráti hangú levelében Werth Henrik gyalogsági tábornoknak, a Honvéd Vezérkar főnökének 1940. szeptember 7-én. A volt miniszterelnök levele arra irányult, hogy e fontos terület ellenőrzése katonai szempontból megfelelő emberre legyen bízva. Bethlen személyes barátját, Wild nyugállományú vezérkari századost, mint kitűnően megfelelő, szakavatott, a körülményeket jól ismerő személyt ajánlotta.⁶

Erdemes még ismertetni egy másik polgári személy elképzelését is Székelyföld kibővítéséről (sic!), aki talán nem büszkélkedhetett olyan pártfogókkal, mint az előbb hivatkozott, visszavonult vezérkari tiszt, de mégis érdekes információk voltak a birtokában. Gyalui Boér György nyelvész 1940. szeptember 29-én a honvédelmi miniszterhez írott előterjesztésében kifejtette, hogy „nekünk turániaknak, fajvédőknek és erdélyi magyaroknak avagy székelyeknek komoly tervünk a SZÉKELYFÖLD kibővítése, éspedig Beszterce-Naszód vármegyét óhajtjuk határvédelmi körünkbe bekapcsolni és nevezett vármegyét székely határőrökkel fogjuk betelepíteni.” A telepítést úgy gondolta el, hogy mindent meg kell venni az adott közigazgatási területen, ami csak eladó, elsősorban természetesen földet és házakat. Oda nagycsaládos székelyeket kell letelepíteni, először a határ mentén, azután fokozatosan befelé. Az ötletgazda úgy számított, hogy öt székely vármegye lesz (Háromszék és Udvarhely egyenként 130 000, Csík 150 000, Maros-Torda 290 000, valamint Beszterce-Naszód 150 000 lakossal) összesen 850 000-es lélekszámmal, mely 300 000 katonát állítana ki a „SZÉKELY X. HADTEST” kötelékén belül. Elképzelése szerint a X. hadtest parancsnoksága Marosvásárhelyen lenne, kiegészítő területe a leírt öt vármegye közigazgatási területével azonos. „Erdély lakossága egészségesebb és több jókedvű katonát ad, mint tud adni az anyaország. Katonai szempontból is elvitathatatlan helyes gondolkodásunk, hogy a székely határőrvidéket egészen az orosz határig ki kell terjeszteni.” Románok és ruténok letelepítését inkább az Alföldön látta célszerűnek, s az „egészséges” hegyvidéket pedig magyarokkal kell benépesíteni. Úgy képzelte el, hogy a későbbiekben egész Erdélyt székely lakta vármegyék fogják körülvenni. „Így a határvadász dandárok minden tekintetben megbízható székely fiúkból állnának.” 1941. jégbontó (!) havának 18. napján keltezett levelében a X. székely hadtest felállítását fajvédelmi szempontból is indokolttnak tartotta. A minisztérium udvarias válaszlevelet fogalmazott a katonailag dilettáns tagnak, ugyanakkor megpróbálták felderíteni, hogy a javaslattevő honnan ismerte a még csak a felállítás kezdeti állapotában lévő IX. hadtest szervezését, de nem jutottak eredményre.⁷

⁵ Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL) HM 17.205/el. 1/a. – 1941.

⁶ HL HM 23.044/el. 1/a. – 1941.

⁷ HL HM 13.057/el. 1/a. – 1941. Nemcsak az kérdéses, hogy honnan tudott az akkor formálisan még létre sem jött erdélyi IX. hadtest szervezéséről, hanem még különösebb, hogy a távlati tervekben szereplő, a háború végéig meg sem valósult X. hadtestről is tudomása volt.

Kezdeti lépések

A megnagyobbodott ország újonnan visszatért területeinek katonai szempontú betagolása és az új békehelyőségekben állomásozó csapatok irányítása a már említett IX. hadtest feladata lett. A parancsnokság 1940. november 15-ével kezdte meg működését Kolozsvárt. Legfontosabb feladata a kedvezőtlen elhelyezkedésű, Románia területébe délkeleti irányban zsákszerűen belógó országrész határvédelmének megszilárdítása, az anyaországból érkezett csapatok tartós elhelyezésének megszervezése, az új alakulatok felállítása és az észak-erdélyi népesség fegyverforgatásra alkalmas férfilakosságának kiképzése, részben átképzése volt.

A Honvédelmi Minisztérium a Székely Határőrség tényleges megszervezését értelemszerűen erre a seregre bízta. A konkrét feladatok végrehajtásában kulcsfontosságú szerepet kapott a hadtest két székely származású vezérkari törzstisztje, Horváth Ferenc⁸ vezérkari ezredes, hadtest vezérkari főnök és Kásás Andor⁹ vezérkari őrnagy, a hadtest I. a. (hadművelleti) osztályának vezetője.¹⁰

Alig alakult meg a IX. hadtest, de az új parancsnokság máris szervezési változtatásokat javasolt, amit 1941. február 26-án terjesztett fel a HM 1/a. osztályához.¹¹ Ebben, bár számos új elképzelés található a Székelyföldön állomásozó csapattestekkel kapcsolatosan, a Székely Határőrség szervezésének kérdése még nem merült fel.¹² Pontosabban: nem vetették papírra, vagy, ha elkezdtek is ilyen irat, az nem maradt az utókorra, de legalábbis mostanáig nem került elő. Ugyanis a már hivatkozott Boér György nevű polgári egyén beadványával kapcsolatosan a HM-ben szerkesztett irat pro domójából egyértelműen kiderül, hogy 1941. március 12-én a HM 1/a. osztálya már biztosan foglalkozott az úgynevezett székely határőrvidék megszervezésének gondolatával.¹³

Az 1941-es év fontos feladata volt a IX. hadtest területén felállításra kerülő, úgynevezett kivonuló¹⁴ alakulatok nem tényleges állományának átképzése. Ehhez először össze kellett írni azokat a hadköteleseket, akik tekintetbe jöhettek a visszatért erdélyi és kelet-magyarországi területeket illetően. Ehhez a HM a szempontokat 1941. március 13-án adta

⁸ Horváth Ferenc (*Brassó, 1898. október 10. – †Stuttgart, 1971. szeptember 13.), altábornagy. 1916–1918 között a cs. és kir. 82. székely gyalogezred főhadnagyként, majd századosként vett részt az első világháborúban. 1930–1940 között a Honvédelmi Minisztériumban töltött be különböző beosztásokat. 1940. november 4-től 1942. november 15-ig a kolozsvári IX. hadtest vezérkari főnöke, 1942. november 15-től az 1. tábori páncélosadosztály parancsnoka a keleti harctéren. 1944. július 1-jétől 1944. október 12-ig a Székely Határvédelmi Erők, 1944. október 12. és 1944. december között a nagyváradi 25. gyaloghadosztály parancsnoka. A háború végén amerikai hadifogságba esett, és később Németországban telepedett le. *Szakály* 2003. 143–144. o.

⁹ Kásás Andor (*Előpatak, 1904. március 9. – †Budapest, 1994. január 10.), vezérkari alezredes. A Ludovika Akadémiát 1926-ban, és a Hadiakadémiát 1933-ban rangelsőként végezte el. 1935 és 1938 között a Honvédelmi Minisztérium osztályvezetője, majd az 1. hegyidandár, később a 3. határvadászdandár vezérkari főnöke. 1940 novemberétől a IX. hadtest kiképzési alosztályát, majd 1941. februártól a hadművelleti osztályt irányította. 1943. márciusban a Székely Határvédelmi Erők vezérkari főnöke lett, majd 1944 novemberében kinevezték az V. hadtest vezérkari főnökévé. 1945-ben amerikai hadifogságba esett. HL KI 27357. sz. tisztii személyügyi gyűjtő.

¹⁰ *Illésfalvi – Nagy* 2018. 281–282. o.

¹¹ A Honvédelmi Minisztériumon belül az 1/a., az ún. Elnöki „A” osztályt jelentette, amely a szakosztályok ügykörén kívül eső ügyeket intézte, és általában minden elvi ügyet kezdeményezett.

¹² HL HM 14.608/eln. 1/a. – 1941.

¹³ HL HM 17.205/eln. 1/a. – 1941.

¹⁴ Háború esetén a harcra induló csapatok.

meg.¹⁵ Az 1941. évi költségvetésben e célra rendelkezésre álló összeg a hadtest területén 2500 fő tartalékos tiszt 20 heti, és 57 500 fő legénység 8 heti átképzésére lett volna elegendő. A tisztek átképzését áprilistól augusztusig tervezték, a legénységét április, május, június és július hónapokban, két nyolc hetes turnusban először az anya-, majd az ikeralakulatoknál.¹⁶ A nem ikreződő alakulatok tartalékos legénységét a fenti időszakon belül tetszőleges időben hívhatná be a IX. hadtest. Ezt azért fontos megemlíteni, mert a Székely Határőrség ugyan még nem létezett, de a később ott szolgálatot teljesítők jelentős része ezen első átképzési turnusok során lett alapszinten felkészítve a m. kir. Honvédségben történő szolgálatra.¹⁷

Az elképzelésekhez híven 1941. április 1-jén el is kezdődött azon tartalékos tisztként szóba jöhető, érettségizett erdélyi fiatalemberek átképzése, akik életkoruknál fogva már szolgáltak a román királyi haderőben. A 9. székely határvadászdandár „Magyar Királyi 1. Gyalogos Tartalékos Tiszti Tanfolyama” Tusnádfürdön zajlott le a június 30-ig terjedő időszakban 98 hallgatóval, majd augusztus 1-jétől két hónapig folytatódott Várpalotán, a Gyalogsági Lőiskolán.¹⁸ Azért a 9. határvadászdandár átképző tanfolyamát hoztuk példának, mert az itt először átképzettek közül a későbbiekben sokan kerültek valamelyik, többnyire hegyi felszerelésű székely határőr-zászlóaljhoz.

Mintegy a Székely Határőrség „előjátékának” tekinthetjük az úgynevezett székely őrségek megszervezését. A honvédelmi miniszter 1941. május 13-án kelt rendeletére a IX. hadtestparancsnokság megkezdte a szükséges munkálatokat és július 7-én már jelentette a HM 1/a. osztálynak, hogy 56 községben 54 őrséget szerveztek meg összesen 3308 fővel. Az őrségek felszerelésére 8000 puska kiszállítását irányozták elő, darabonként 100 lőszerrel. A fegyverzet és lőszer eljuttatása a júliusi távirat szerint még folyamatban volt, s még a felét sem használták fel. A Szászszombor és Gelence közötti területen elhelyezkedő 56 település mellé a IX. hadtestparancsnokság javasolta még, hogy a Kommandó-Gyulafalva és Bélbor által közrefogott határszakaszon és a Kalotaszegben, a Bánffyhungyadi járás területén is létesítsenek ilyeneket (a székely őrségekhez hasonló polgárőrségek legyenek ezek), sőt, Melegföldvár és Gyulafalva között ott is, ahol vannak határvadász őrsők is. Ezt augusztus 6-án fel is terjesztették a HM 1/a. osztályhoz, amely még azon hónap 18-án engedélyezte a végrehajtást.¹⁹

Az eddig felsoroltak kétségtelen adalékokat jelentenek a Székely Határőrség szervezésének történetéhez, de a csapatok tényleges felállítása még mindig nem kezdődött el. Kérdés, hogy az 1940-es évek elején polgári személyek, civil körök mit és mennyit tudhattak meg katonai vonatkozásokról, különösen akkor, amikor a nemzet már hadat viselt, s az ilyen jellegű adatok titkosságára elvileg komoly hangsúlyt fektettek. Mindazonáltal egy országgyűlési képviselőnek a honvédelmi kérdésekkel is tisztában kellett lennie, s amely vármegyéből delegálták,²⁰ az ottani vonatkozásokat tekintve akár részletekbe

¹⁵ HL HM 17.523/eln. 1/b. – 1941.

¹⁶ A honvédség békeidőben meglévő csapattestei mozgósításkor saját személyi állományukat és részben meglévő fegyverzetüket, felszerelésüket felhasználva állították fel az ún. ikeralakulatokat.

¹⁷ HL HM 13.041/eln. 1/a. – 1941.

¹⁸ A Magyar Királyi 1. Gyalogos Tartalékos Tiszti Tanfolyam tablója. Digitális másolata a szerző birtokában. Az átképzés Várpalotán lezajlott részén már együtt vettek részt az összes erdélyi seregtestek tartalékos tisztjelöltjei.

¹⁹ HL HM 31.610/eln. 1/a. – 1941.

²⁰ Dr. Pál Gábor ún. behívott képviselő volt, tehát nem választás útján került az Országgyűlésbe.

menően is. Ehhez képest a Székely Határőrség egyik „ötletgazdájának” tekinthető dr. Pál Gábor 1941. december 6-án azt kérdezte a Képviselőházban, utalva saját, előző évi beszédére, hogy milyen lépés történt az ő felvetésével kapcsolatosan.²¹

Mindez mutatja, hogy a zászlóaljok szervezése egyelőre még csak papíron létezhetett, ha létezett egyáltalán. Minthogy a székely határőrségre vonatkozó iratanyag – néhány kivétellel – gyakorlatilag megsemmisült, gyakran vagyunk kénytelenek ilyen közvetett forrásokra támaszkodni.

Egy, az erdélyi visszacsatolt területeken a tűzoltóság államosításának kérdésével foglalkozó ügyiratból kiderül, hogy 1942 kora tavaszán viszont már teljes gőzzel folyik a Székely Határőrség szervezése, s március 16-án már számolhattak 10 zászlóalj-parancsnoksággal és azok alárendeltségében összesen 27 puskásszázaddal. A szervezetet ekkor még 27 zászlóaljnyi erővé kívánták kiépíteni.²² A kutatás jelenlegi állása szerint az látszik a legvalószínűbbnek, hogy az említett zászlóaljokról 1942. március 1-jétől beszélhetünk, mint felállítás alatt lévő csapatokról. Az is bizonyos, hogy március 1. és 21. között megtörtént a székely határőr alakulatok első parancsnoki és oktatói keretének kiképzése.²³

A szervezést kezdetben a kiegészítő területre eső városi és járási katonai, illetve leven-teparancsnokságok, majd később maguk a felállított zászlóaljtörzsek végezték, amelyek azonban önálló szervezeti elemként ekkor még nem jelentek meg a honvédség békehad-rendjében. A személyi állomány kétharmada a 42–48 évesek, egyharmada pedig a 48–60 évesek korosztályából került ki (II. és III. korcsoport szerinti tartalékosok és póttartalékosok). A zászlóaljok járásonként, századaik községenként, az egyes szakaszok falvan-ként alakultak meg. A különböző parancsnoki beosztásokba az 1918-ig tartalékos tiszti, altiszti és tisztesi rendfokozatokat elért székelyek kerültek, a kiválasztásnál az I. világháborús teljesítmény volt a döntő. A tiszti rendfokozatú személyek értelmiségű foglalkozásúak, az altisztek, tisztesek döntően földművesek, kisebb részt iparosok voltak.²⁴

A székelységben – nyilván ősi hivatásából fakadóan is – mindig is erős volt a katonai szellem. Ahol pedig katonai alakulatokat állítanak fel, onnan elmaradhatatlan a katonazenekar is, mely pattogó indulóival nem csak lelkesíti a szolgálatukat teljesítő fiatalokat, de üde színfoltja lehet egy-egy helyőrség életének is. Ezért 1942. április 20-án dr. Pál Gábor, Angi István és Adorján Imre Csík megyei képviselők levelet írtak vitéz lőfő dálnoki Miklós Béla altábornagynak, a kolozsvári IX. hadtest parancsnokának, amelyben kifejezték óhajukat, hogy Csíkszeredában állandó honvédenekar legyen, melynek felsze-relésére a költségeket társadalmi adakozás útján gyűjtenék össze.

²¹ Az 1939. évi július hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XII. kötet. Budapest, 1942. 310. o. 230. ülés, 1941. december 6.

²² HL HM 20.088/eln. 1/a. – 1942.

²³ HL II. 1251. A IX. hadtest iratanyaga, 2. doboz, 1942. (IX. hdt.) 15. sz. bizalmas hadtestparancsnoksági parancs, 1942. április 2. A hadtestparancsnok megdicsérte azokat a tiszti és legénységi állományú katonákat, akik a 27. székely könnyű hadosztály parancsnoksága, a 9. székely határ vadászdandár parancsnoksága, a 27. székely gyalogezred, a 22. határ vadász-zászlóalj, a 21., 23., 24., 32., 33. és 34. székely határ vadász-zászlóalj, valamint a 27. székely tábori tüzérsztyály részéről részt vettek a kiképzésben.

²⁴ *Illésfalvi – Nagy* 2018. 281–282. o.

Mivel akkoriban csak úgynevezett ezredzenék²⁵ léteztek, május 15-én a hadtestparancsnok a kérést felterjesztette a honvédelmi miniszternek, de már úgy, hogy úgynevezett „Székely határőr törzsenekar” álljon hadrendbe, amely a csíkszeredai parancsnokságú 9. székely határ vadász dandár, a marosvásárhelyi 69. határ vadász ezred és a Székely Határőrség céljait szolgálná. A miniszter döntése – noha a székely határőr zenekar létét „hírverés és hangulatkeltés szempontjából” hasznosnak ítélte meg – végül június 17-én született meg, mely szerint a költségvetési fedezet hiánya miatt a zenekar nem rendszerezhető.

A dolog azonban nem maradt ennyiben, mivel a székelyek mindenféleképpen zenekart szerettek volna, sőt, az valójában már létezett is. Ugyanis a „Székely határőr zenekar” polgári szervezkedés útján már megalakult, 1942. július 16-án jelenthette működőképességét, sőt, augusztus 20-án Kézdivásárhelyen és Csíkszeredában már igen szép sikerrel hangversenyezett is. A polgári közületek évi járandóságot is biztosítottak, a honvédség helyi szinten ugyancsak segítséget nyújtott, s a nyilvános szereplések jövedelme is hozzájárult a zenekar fenntartásához. Mindez nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a miniszter 4.500/M. 1. b. – 1942. számú rendeletével végül elismerte a zenekart, s azt a Székely Határőrség úgynevezett „M”-hadrendjébe²⁶ beállította.²⁷

E „muzikális” jellegű kitérő után vissza kell kanyarodnunk a szervezet felállításához, melynek első szakasza 1942. június 30-án zárult le. A IX. hadtest parancsnoka ismét megdicsérte mindazokat, akik részt vettek ezekben a munkálatokban. Parancsában így fogalmazott: „Négy hónap alatt sikerült életrehozni és harcképessé tenni ezt a hatalmas fontosságú, történelmi jelentőségű honvédségi szervezetet... A székely határőrség parancsnoki kerete és minden székely határőr is páratlan lelkesedéssel, nagy odaadással teljesítette kötelességét. Mint azt a most lezárt fegyvergyakorlatok is beigazolták az eredmény minden tekintetben megnyugtató. A Székelység e téren is nyugodtan nézhet feladatainak elébe.”²⁸

Az „átlagon felüli buzgalommal és példaadó szorgalommal végzett közreműködésükért” számos székely tartalékos tisztet, tiszthelyettest és tisztest, valamint honvédet emeltek ki név szerint és állítottak példaként az egész erdélyi hadtest személyi állománya elé:

- a gyergyószentmiklósi járási leventeparancsnokságnál hat tisztet és tisztjelöltet, öt tiszthelyettest, nyolc tisztest és egy honvédet;
- a csíkszeredai városi leventeparancsnokságnál tíz tisztet és tisztjelöltet (köztük dr. Pál Gábor tartalékos főhadnagyot is), nyolc-nyolc tiszthelyettest és tisztest, négy honvédet;
- a kézdivásárhelyi városi leventeparancsnokságnál 41 tisztet és tisztjelöltet, kilenc tiszthelyettest, hat tisztest és két honvédet;

²⁵ A gyalogságnál szervezetszerűen csak a gyalogezredeknek lehettek zenekaraik. A M. Kir. Honvédségben azokon kívül létezett még egy haderőnemi zenekar (a M. Kir. Honvéd Légierő zenekara) és a szárazföldi haderőnemi egy speciális fegyvernemének a zenekara (M. Kir. Honvéd Folyamierők zenekara).

²⁶ Mozgósítás esetén érvénybe lépő hadrend, mely a személyi és fegyverzeti szempontból hadiállományra feltöltött katonai alakulatokat tartalmazza.

²⁷ HL HM 28.945/eln. 1/a. –1942. Ebből az iratból tudjuk, hogy az „M”-hadrendben 1942 derekán már számoltak a Székely Határőrséggel.

²⁸ HL IX. hdt. 2. doboz, 29. sz. bizalmas hadtestparancsnoksági parancs, 1942. június 30.

- a sepsiszentgyörgyi városi leventeparancsnokságnál 14 tisztet és tisztjelöltet, egy tiszthelyettest, öt tiszttest és négy honvédet;
 - a miklósvári járási leventeparancsnokságnál három tisztet, négy-négy tiszthelyettest és tiszttest és két honvédet;
 - az oklándi járási leventeparancsnokságnál egy tisztet, három tiszttest és két honvédet;
 - a székelyudvarhelyi városi leventeparancsnokságnál 13 tisztet és tisztjelöltet, öt-öt tiszthelyettest és tiszttest;
 - a székelykeresztúri városi leventeparancsnokságnál 12 tisztet és tisztjelöltet, hét tiszthelyettest, három tiszttest;
 - a marosvásárhelyi városi leventeparancsnokságnál 12 tisztet és tisztjelöltet, tíz tiszthelyettest, nyolc tiszttest és hét honvédet;
 - a szászrégeni városi leventeparancsnokságnál 12 tisztet és tisztjelöltet, négy tiszthelyettest, 15 tiszttest és öt honvédet;
- összesen 271 főt.²⁹

Miklós altábornagy a parancs kihirdetésével egyidejűleg a Székely Határőrség részére a nyári és őszi mezőgazdasági munkálatok idejére, július 1-jétől szeptember 30-ig tartó kiképzési szünetet rendelt el.³⁰

A tartós szabadságolást már csak azért is megtehetette, mert az új szervezésű határőr csapatok az egyik legfontosabb jellemzőt tekintve eltértek a honvédség többi békealakulattól: ezek a zászlóaljok ugyanis csak háború idején álltak fel, kereteik mozgósítás esetén lettek feltöltve. Legénységük a felszerelést és az egyenruhát otthon tarthatta, a fegyverzetet a hadiállománnyra történő kiegészítésre kiadott parancs után vételezhették a központi raktárakból. A meglévő zászlóaljok parancsnokai egyelőre a területileg illetékes járási, városi és megyei városi leventeparancsnokok voltak.

Az említett honvéd egyenruhák kiosztását egyébként 1942 júliusától kezdték meg, ennek ellenére a határőrök általában 1943 tavaszáig saját polgári öltözetükben vettek részt a foglalkozásokon. Fegyverzetüket 1942 júliusában vették kézhez, addig csak elméleti oktatás folyt. Század-, szakasz- és rajparancsnokok részére 1937 M 9 mm-es pisztolyt rendszeresítettek, a legénységi állomány egyéni fegyvere az 1895 M. karabély volt, rajonként egy 1931 M. golyószórót kaptak a szakaszok. Kozma vezérkari ezredes a gyalogsági nehézfegyverek (géppuskák, aknavetők, páncéltörő ágyúk, nehézpuskák) beállítását is kieszközölte 1942 júliusában.³¹

A már meglévő eredményekkel még az 1942. június 16-án Csíkszeredába látogató miniszterelnöknek, Kállay Miklósnak is el lehetett dicsekedni, akit a megyeszékhelyen az Erdélyi Párt képviselőjében Kolumbán József felsőházi tag köszöntött. Üdvözlő beszédében a határőrség felállítására vonatkozóan e kissé túlzó szavak hangzottak el: „A Székelyföldi határőrvidéki ezredek (sic!) a mai módra harcászati eszközökkel felszerelve megfelelő számú aktív jól képzett székely altiszt és csapattiszt vezetése mellett teljesíthetik magasztos hivatásukat. A rohanó idő máris mindenben igazolja a Székely nép ez irányú tiszteletteljes óhaját és kívánságát.”³²

²⁹ HL IX. hdt. 2. doboz, 41. sz. bizalmas hadtestparancsnoksági parancs, 1942. szeptember 2.

³⁰ HL IX. hdt. 2. doboz, 29. sz. bizalmas hadtestparancsnoksági parancs, 1942. június 30.

³¹ *Illésfalvi – Nagy* 2018. 285–286. o.

³² *Csíki Lapok*, LIV. (1942. június 21.) 25. o.

1942 októberében és novemberében újabb székely határőr parancsnoki tanfolyamokat tartottak Szovátán. A cél továbbra is az volt, hogy az I. világháború harczeit már megjárta, korosabb székely tartalékos tiszteteket, tiszthelyetteseket legalább alapszinten felkészítsék a folyó háború követelményeinek megfelelően, hogy mint majdani század-, vagy szakaszparancsnokok megállhassák helyüket a székely határőr-zászlóaljokban. A legidősebb, elismerésben is részesült tanfolyam-hallgató a kézdivásárhelyi Várady Sándor tartalékos főhadnagy volt a maga 62 esztendejével.³³

Ez azért nem számított akkoriban meglepőnek, mert az alapelgondolás az volt, hogy a székely határőr-zászlóaljokban az apák fiaikkal szolgáljanak, s ha a helyzet úgy hozza, harcoljanak is együtt. Úgy vélték, a családi kötelékek, a korkülönbség majd erősíteni fogják az előjárói tekintélyt, a bajtársiasságot, az egymásra utaltságból fakadó összetartozás tudatát, s ezáltal a csapatok harci szellemét, teljesítményét.

A székely határőr-zászlóaljok tényleges felállítását és kiképzését a kezdettől fogva közvetlenül a IX. hadtest székelyföldi kirendeltségének vezetője irányította. Ezt a szolgálati állást 1942. március 1-jétől rendszeresítették és vitéz felsőtorjai Kozma István³⁴ vezérkari ezredes (október 1-jétől vezérőrnagy), egy ízig-vérig székely ember töltötte be. Az emlékezet talán leginkább az ő személyét köti a Székely Határőrség felállításához.

Még ha hiányos adatokkal rendelkezünk is a székely határőr alakulatok hónapról hónapra történő kiépítését illetően, az bizonyos, hogy a hadművelleti tervezés 1942 decemberében már számolt ezekkel a csapattestekkel a székelyföldi határvédelem megszervezését illetően. Ezt támasztja alá egy ebből az időből fennmaradt térképvázlat,³⁵ amely egy határvasdász-zászlóaljból és egy székely határőr-zászlóaljból álló, egy-egy könnyű üteggel, utász-, vagy kerékpáros árkászszázaddal, és öt nagyfeszültségű villamos akadályszakasszal is megerősített harccsoport rögtönzött védelmi állásait és összpontosítását mutatja közvetlenül a határvonal mögött, de legfeljebb 8-10 km-es mélységben, hozzávetőlegesen az Előpatak–Feldoboly terepszakaszon. A csoportosítás gerincét a 26. határvasdász-zászlóalj³⁶ képezte, amelynek parancsnoksága és a zászlóalj-tartalék (egy határvasdász fél század) Szentivánlaborfalván települt. A csoport zömét a Kézdivásárhely–Brassó műút Szentivánlaborfalva és Kökös (országhatár) közötti szakaszán állították fel Uzonnál. A falutól kelet-délkeletre az egy-egy határvasdász- és határőrszázadból, valamint egy utász-/kerékpáros árkászszázadból álló csoportosítás jobbszárny a műútra, balszárnya

³³ HL IX. hdt. 3. d. 1943–1944. 4. sz. bizalmas hadtestparancsnoksági parancs, 1943. január 22. Tabay József ezredes visszaemlékezése szerint az első „székely határőr központi tanfolyam” 1942. október 1. és 30. között zajlott le Szovátán. HL Tgy. 2806/4. 2–3. o. és 2. sz. mell.

³⁴ Kozma István (*Csíkszereda, 1896. szeptember 9. – †Budapest, 1951. október 2.), altábornagy. 1915. augusztus 18-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián, majd a kolozsvári 21. honvéd gyalogezreddel végigharcolta az I. világháborút. Azt követően számos beosztást töltött be a m. kir. Honvédségben, 1924–1926 között elvégezte a Hadiakadémiát. 1940. május 1-jétől vezérkari ezredes, június 15-től a miskolci VII. hadtest vezérkari főnöke. 1942. március 1-jével kinevezték a IX. hadtest székelyföldi kirendeltségének vezetőjéül. 1942. október 1-jei ranggal vezérőrnagy, november 15-től a marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály, 1943. február 1-jétől a Székely Határvédelmi Erők, majd 1944. július 1-jétől a 25. gyaloghadosztály parancsnoka. A hadművelleti területen még a hónap végén megsebesült. Felépülése után a nyilas vezetés a levették és nemzetőrök parancsnokának nevezte ki, de új beosztását nem fogadta el. A háború után koholt vádak alapján halálra ítélték és kivégezték. 1991-ben rehabilitálták, posztumusz vezérezredes. *Szakály* 2003. 190–191. o.

³⁵ A térképvázlathoz minden bizonnyal irat is tartozott egykor, azonban az nem maradt az utókorra.

³⁶ Ebben az időben békehelyőrsége a kárpátaljai Nagybereznán volt, a csapattest áthelyezését azonban már ekkor tervezték a visszacsatolt észak-erdélyi részre. A zászlóalj végül 1944. január 1-jével került át Sepsiszentgyörgy–Uzon térségébe.

pedig Lisznyó községtől északra, a Lármafatető 783-as magassági pont nyugati peremére támaszkodott. Az ugyancsak egy-egy határvadász- és határőrszázadból, valamint a könnyű ágyús ütegből álló másik kötelék pedig Uzontól nyugat-északnyugatra foglalt állást. Itt a balszárny támaszkodott a műútra a falu területén, a jobbszárny pedig a Sepsiszentgyörgy–Illyefalva (országhatár) útra Sepsiszentkirálynál. A villamos akadályszakaszok berendezéseit is nagyjából a Sepsiszentkirály–Uzon-délekelet vonalon telepítették. Noha az elképzelt harcászati helyzethez kapcsolódó iratanyagot nem ismerjük, a zöm elhelyezése azt valószínűsíti, hogy a Honvéd Vezérkar főnöke I. (hadműveleti) osztályának vezérkari tisztjei egy Brassó térségéből súllyal észak-északkeleti irányú, korlátozott célú román támadást feltételeztek. A határvonalat biztosító magyar harccsoport a feltételezett betörési terepszakaszt természetesen nem tudta megszállni teljes egészében (ez a kiindulási helyzet maradéktalanul életszerű volt), és különösen nem mélységben. Ezért lehetőség szerint támpontokat képezett a határt átlépő utakon és vasúton, közvetlenül a határvonalon, vagy annak közvetlen közelében. A főközlekedési útvonalakat ezen kívül útzárakkal látták el, valamint – a térképvázlat szerint – összesen két páncéltörőágyús szakaszt is védelembe rendeltek a fő támadási irányokkal szemben. Noha a tervezett magyar harccsoportot nyilvánvalóan a Székelyföld déli részének két legfontosabb városa, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy birtokba vételének céljából feltételezett román előretörés megakadályozására állították fel, a gyenge ezrederejű kötelék jobbszárnyát egy székely határőrszázad fedezte nyugat felől, egyben a határnál lezárva az Előpatakról Sepsiszentgyörgy felé vezető közutat, balszárnyát pedig egy fél határvadászszázad. Ez utóbbit Kisborosnyón helyezték el azzal a céllal, hogy a Nagypatak felől a hegyen át beszivárgó román erők ne lehessék meg a saját csapat zömét délkeleti-keleti irányból, ne oldalazhassák azt, illetve ne kerülhessenek a hátába.³⁷

Egy ilyen esetre való felkészülés indokolt volt akkoriban, s ezt kiválóan bizonyították az 1944. augusztus végi események, amikor a térségbe valóban behatoltak dél felől a román haderő granicsár alakulatai.

A Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága

A Székely Határőrség további fejlesztése, valamint a hamarosan felállítani tervezett székely határvadászcsoporthatárőrszázadparancsnokságok kiépítésének irányítása szempontjából az 1942 tavaszán létrehozott vezetési struktúra néhány hónap alatt elégtelenné vált. Ezért 1942. december 11-én megjelent a honvédelmi miniszter 71.644/el. 1/a. – 1942. számú rendelete, mely intézkedett, hogy a kormányzó legfelsőbb elhatározása nyomán Székelyföld egységes vezetésére a „IX. hadtestparancsnokság székelyföldi kirendeltje” szolgálati állás egyidejű megszüntetése mellett álljon fel a „m. kir. székely honvéd határvédelmi parancsnokság”. A parancsnokot minden tekintetben a IX. hadtestparancsnoknak rendelték alá. Jogkörében többek között előírták számára a székely határőr-zászlóaljak kiképzésének szabályozását. A megalakulás időpontja a békeszervezetben 1943. január 1-jétől lett meghatározva Marosvásárhelyt, működését pontosan egy hónappal

³⁷ HL VKF szn. 24/1942.

később kellett elkezdnie.³⁸ A székely határvédelmi erők parancsnoka Kozma István vezérőrnagy lett.³⁹

Nem ejtettünk még szót a Székely Határőrség létszámviszonyairól. Az elérhető iratanyagban e tekintetben sincsenek egészen biztos támpontok, itt is csak közvetett forrásokra támaszkodhat a kutató. A Honvéd Vezérkar főnöke 1944 nyarára a Székely Határőrséget ütöképesebbé akarta tenni az által, hogy a III. korcsoportbeliek helyére az 1923., 1924. és 1925. években születetteket kérte a székely határőr-zászlóaljak állományába beállítani. Ahhoz, hogy a kiképzésük az elképzelések szerint 1943. október 1-jén megkezdődhessen, elsősorban elhelyezési körletre volt szükség. A HM 11. (építési és elhelyezési) osztály megbízottja egy 1943. január 8-án tartott értekezleten megállapította, hogy e probléma megoldásához 400 db 56 férőhelyes barakkra van szükség, melyeket bárhol felállítható és áttelepíthető kivitelben kell előállítani. 22 db 1000 fős elhelyezési egységet tervezve 27 810 000 P-t irányoztak elő a végrehajtásra. Ez aztán 24 050 000 P-re csökkent, mert az eredetileg számított 22 000 fő elhelyezése helyett az 1/a. osztály szerint végül csak 15 000 újonccal kell számolni. A szükséges pénzt a HM 1943. március elejére rendelkezésre bocsátotta.⁴⁰

A Székelyföldön megejtett rendkívüli sorozáson az 1923–1925 évfolyambeli fiatalok közül a sorozóbizottságok összesen 20 112 főt vizsgáltak meg orvosilag, s ebből 17 165 legényt ítélték katonai szolgálatra alkalmasnak. Legrosszabbnak Csík vármegye „emberanyaga” látszott, különösen a szépvízi és a csíkszentmártoni járásokban volt igen magas a fejlődési gyengeség miatt alkalmatlanok száma. Csíkmenaság községben ez elérte az 50%-ot.⁴¹

Minden jel arra mutat, hogy a legfelsőbb honvédelmi vezetés elképzelései szerint a székely határőr-zászlóaljaknak teljességgel 1943. október 1-jével kellett hadrendbe állni, s ugyanezen naptól kezdték volna meg a fiatalabb korosztályok kiképzését is. A Székely Határvédelmi Parancsnokság már 1943. január 19-én felterjesztette azon szervezési javaslatait, mely alapján az október 1-jén életbe lépő új hadrendben működött volna. Ebben többek között kifejezték, hogy külön gyalogsági parancsnok szolgálati állás – miként a hadtest- és hadosztályparancsnokságok esetében – rendszeresítése nem szükséges, mivel az új szervezésben megalakuló határvadászcsoporthoz parancsnokságok el fogják látni a székely határőr-zászlóaljakkal kapcsolatos teendőket is.⁴²

1943. február 17-én Kéri Kálmán vezérkari ezredes, a honvédelmi miniszter szárnysegédje a miniszter azon rendelkezését adta át a HM 1/a. osztály részére, mely szerint az összesen 20 székely határőr-zászlóalj parancsnoki helyet tényleges törzstiszttel be kell tölteni. A meglévő tíz székely határőr-zászlóalj parancsnokaként szereplő járási és megyei városi leventeparancsnokok a 693/M. 1/a. – 1942. számú rendelet alapján továbbra is ellátták az adott székely határőr-zászlóaljak parancsnoki feladatait is. A fenti rendelkezésre február 21-én az osztály azt javasolta, hogy a további tíz székely határőr-zászlóalj parancsnokságaként – a IX. hadtestparancsnokság javaslata alapján – az alábbi járási leventeparancsnokságokat bővítsék ki:

³⁸ HL HM 71.644/el. 1/a. – 1942.

³⁹ Szakály 2003. 190–191. o.

⁴⁰ HL HM 2.125/el. 1/a. – 1943.

⁴¹ HL HM 62.964/el. 1/a. – 1943.

⁴² HL HM 7.621/el. 1/a. – 1943. (Csak a pro domo van meg.)

1. csíkszentmártoni,
2. erdőszentgyörgyi,
3. gyergyótölgyesi,
4. mezőbándi,
5. nyárádszeredai,
6. orbai,
7. parajdi,
8. szászrégeni felső,
9. szépvízi és
10. tekei.

A február 24-én kiadott rendelet szerint ezen leventeparancsnokságok állományát vezénylés útján meg is erősítették. A rendelkezés április 1-jével lépett hatályba, s a nevezett parancsnokságokat ún. törzstiszti járási leventeparancsnokságokká szervezték át. Ez azt jelentette, hogy az addigi főtiszt parancsnokokat a meghatározott dátummal törzstiszteknek kellett felváltaniuk. Ők békében továbbra is járási leventeparancsnokként működnek, azonban egyidejűleg, mint a székely határőrség vezető kerete, a székely határőrség kiképzésének vezetését is ellátják.⁴³

A fentiekkel kapcsolatosan a Székely Határvédelmi Parancsnokság részéről Kozma vezérőrnagy 1943. április 9-én felterjesztéssel élt a IX. hadtestparancsnokság felé. Ebben közölte, hogy véleménye szerint a tekei járást főlegesen volt törzstiszti járássá alakítani. A székely határőrség szempontjából Szászrégenhez utalt mezőbándi és szászrégeni felső járások is törzstiszti járások lettek, így Szászrégenhez jelenleg három székely határőrzászlóalj tartozik (22., 23. és 24.), s azoknak mind meglesz a törzstiszt parancsnoka, egy azonban, a tekei, zászlóalj nélkül felesleges lenne. A tekei járás ugyanis csak egy székely határőrszázadot ad, a zászlóalj többi részét viszont Szászrégen. Ezzel szemben a marosvásárhelyi városi és járási leventeparancsnokhoz három székely határőrzászlóalj tartozik, de csak egy törzstiszt parancsnoka van.⁴⁴ Kozma azt javasolta, hogy a tekei járás helyett a marosvásárhelyi alsó és felső járási leventeparancsnokság töltsék be törzstiszttel. A marosvásárhelyi városi leventeparancsnokságnak így törzstiszt parancsnoka lenne, Teke viszont, mint nem székely határőrzászlóalj parancsnoki székhely, maradna főtiszt járási leventeparancsnokság. A hadművelleti osztály úgy reagált a felterjesztésre, hogy mivel 1943. október 1-jétől úgyis elválnak a székely határőrzászlóaljak a járási levente szervezettől, mindenfajta változás csak akkor lépjen érvénybe.⁴⁵

A folyamatban lévő, aprólékos szervezési ügyek mellett nem terelődött el a figyelem a kérdéskör szélesebb spektrumairól sem. A Honvéd Vezérkar főnöke 1943. március 11-én emlékeztetőt szerkesztett a Legfelső Honvédelmi Tanács⁴⁶ elnökének címezve, amelynek témája az egységes magyar határsáv kialakítása volt, illetve az azzal kapcsolatos

⁴³ A korabeli honvédségnél a főtiszt rendfokozatok közé tartozott a hadnagy, főhadnagy és a százados, a törzstisztek közé pedig az őrnagy, alezredes és az ezredes.

⁴⁴ Valójában kettő volt.

⁴⁵ HL HM 11.955/el. 1/a. – 1943.

⁴⁶ 1939 és 1945 között a legmagasabb szintű honvédelmi és országmozgósítási politikai döntéshozó testület. Elnöke a kormányfő volt, tagjai a miniszterek, valamint a Honvéd Vezérkar főnöke, továbbá 1940. március 1-jéig a Honvédség Főparancsnoka. Kötelező jellel évente kétszer ülésezett, de elnöke szükség esetén bármely tagja javaslatára összehívhatta. Ülésén az elnökletet a kormányzó bármikor szabadon átvethette.

telepítések. A sorrendet így határozta meg: 1. Kárpátaljai határsáv, 2. Délvidéki határsáv, 3. román határsáv. A telepítés a nemzetiségi tömbök elszigetelésére hajtandó végre, végső célja pedig az összefüggő magyar határőrvidék megteremtése volt. Így meggyorsítható a határvédelemben részt vevő alakulatok mozgósítása, ugyanakkor megnehezítené az elleneséges hírszerzést, ami a saját erődépítés, felvonulás stb. felderítésére irányul elsősorban. A nemzetiségi tömbök elszigetelése telepítés révén főként a Szilágyságban, a Szamos és a Sebes-Körös völgyében lenne fontos. Távlati célként még az óromániai magyarság visszatelepítésével is foglalkozott a dokumentum.⁴⁷

Az egységes, hosszú távú határvédelmi elképzelés kialakításának – mint láttuk – voltak már előzményei, s ennek gondolata szüntelenül munkálhatott az érintett katonai vezetőkben. Legalábbis erre példa primor dálnoki Veress Lajos altábornagynak, a kolozsvári IX. hadtest parancsnokának 1943. január 12-i, a Honvéd Vezérkar főnökéhez intézett felterjesztése, amely a még csak szervezés alatt álló határőrség intézményének további bővítésére tett javaslatot. Ebben az erdélyi elhelyezésű (nagyvárad) 25. és (dési) 26. könnyű hadosztályok megerősítésére, a székely határőrség mintájára „Északerdély-i határőrség” felállításának szükségessége mellett foglalt állást. Az egyes zászlóaljak békehelyőrségei a következők lettek volna (a hadrendi szám után a zászlóaljok helyőrségei, dőlt betűkkel az e célból elsődlegesen tekintetbe jövő település):

31. Nagyvárad
32. Nagyvárad
33. Bánffyhyunad (hegyi felszereléssel ellátandó)
34. Kolozsvár
35. Kolozsvár
36. Szék
37. Dés, Szamosújvár
38. *Beszterce*, Bethlen, Borgóprund
39. *Zilah*, Zsibó, Szilágysomlyó, Naszód
40. *Nagybánya*, Szatmárnémeti, Nagykároly (hegyi felszereléssel ellátandó).

A zászlóaljakat anyagi és kiképzési szempontból a nagyvárad 25. és dési 26. gyalogezredek sorzászlóaljaihoz, továbbá a kolozsvári 60. és nagyvárad 61. határ vadász portyázó osztályokhoz, valamint az ugyancsak kolozsvári 14. kerékpáros zászlóaljhoz tervezték utalni. A legénységi állományt a máshova még be nem osztott II. (42–48 évesek) és III. korcsoportbeliek (48–60 évesek), valamint a 18–20 éves főiskolai hallgatók képezték volna. A zászlóaljaknak elviekben 1943. október 1-jéig hadra foghatónak kellett volna lenniük. Noha a hadtestparancsnok több szempontból is mulhatatlan fontosságúnak tartotta a tíz új zászlóalj felállítását, a végső döntést az anyagiak határozták meg: a III. (anyagi) csoportfőnökségről jelezték, hogy amíg a meglévő hadrendi elemek hiányait nem tudják pótolni, addig nem lehet szó új katonai szervezet létrehozásáról.⁴⁸

A teoretikus elképzelések mellett tovább folyt a felkészítés is a csapatok részére. A meglévő székely határőr alakulatok számára 1943. június 1. és július 15. között fegyvergyakorlatokat tartottak. Ezek menetét a Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága ellenőrizte, amely a fent jelölt időszakban elhagyta székhelyét, és állandóan változtatott

⁴⁷ HL HM 26.443/el. 1/a. – 1943.

⁴⁸ HL VKF 4.630/el. 1. – 1943.

tábori álláspontokon települt. A gyakorlatok részleteiről, a résztvevő csapatokról, azok létszámáról és helyszíneiről, valamint annak eredményességéről egyelőre kevés adattal rendelkezünk.⁴⁹

A gyakorlatok idején a székely határvédelmi parancsnok megsejmelte a határovezetet, s többek közt részt vett a kézdivásárhelyi 8. székely határőr-zászlóalj lövészetén Kézdivárvár mellett. Ennek eredménye egészen kiváló lett, amin nem is lehet csodálkozni, hiszen az egész alakulat tapasztalt hegyjáró, vadászó (nem ritkán vadászó) emberekből állt. Kozma vezérőrnagy egészen fellelkesült a látottakon, s lelkükre kötötte a székelyeknek, hogy „így löjenek, ha jön az oláh!” Dicséretképpen átvette a zászlóaljparancsnokságot és annak élén lovagolva vezette vissza a csapatot Kézdivásárhelyre.⁵⁰

Azt is tudjuk, hogy már a gyakorlati kiképzés előtt anyagi jellegű problémák is felmerültek. Május végén a Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága I. c. (anyagi) osztályának vezetője, Vértés Béla vezérkari százados ellenőrzése során, Sepsiszentgyörgyön, a már meglévő székely határőr-zászlóaljnál érdekes, ugyanakkor nemkívánatos jelenséget tapasztalt: az öreg székelyek a részükre kiadott új ruhát, bakancsot elhordták otthoni használatra. Az eset nyilván több helyen is előfordulhatott, ugyanis igen gyorsan megszüntették azt a rendszert, hogy a szerelvényét, uniformisát a székely határőr otthon tartsa. A használt holmik helyett ugyan újakat osztottak, de azokat a különféle felszerelési tárgyakkal együtt a századparancsnokságok raktáraiban helyezték el, ahol a fegyvereket is tárolták.⁵¹

A kihelyezések befejeztével a hangsúly ismét a szervezési kérdésekre helyeződött át. A IX. hadtestparancsnokság 1943. augusztus 31-én távirati úton kért helyesbítést az 1/a. osztálytól. Ugyanis a július 3-án kelt, s a hamarosan érvénybe lépő új békehadrendet szabályzó 43 000/el. 1/a. – 1943. számú rendelet 1. sz. mellékletében az 5. székely határőr-zászlóalj állomáshelyét Csíkszentdomokos, míg az „L” mellékletben Csíkszentmárton van feltüntetve. Ugyanott a felállító alakulatként is a csíkszentmártoni járási levante parancsnokság van meghatározva. Mivel a zászlóalj Csíkszentdomokoson van, és kiegészítő területe is ehhez esik sokkal közelebb, s nem pedig Csíkszentmártonhoz, a hadtestparancsnokság kérte ez utóbbi település törlését, ugyanakkor felállító alakulatként a csíkszeredai járási levante parancsnokságot kéri meghatározni, mivel Csíkszentdomokoson nincs járási levante parancsnokság. Korábban a IX. hadtest parancsnoka éppen ez okból tett javaslatot a székely határőr-zászlóaljak számának csökkentésére is. Azt terjesztette elő ugyanis, hogy a csíkszentmártoni 7. székely határőr-zászlóalj maradjon meg, a csíkszentdomokosi 5. pedig oszlassék fel. Ehhez képest fordítva történt: a távirat leadásának időpontjában az 5. volt az „élő” zászlóalj, a 7. pedig már feloszlott.⁵²

Az 5. székely határőr-zászlóalj „ügye” végül úgy rendeződött, hogy a IX. hadtest parancsnokság 1943. november 9-én távirati úton kérte a HM-től a zászlóalj parancsnokságának és béke-keretének áthelyezését Csíkszentdomokosról Karcfalvára. Ezt azzal indokolta, hogy az egyébként szinte teljesen összeépült két község közül Karcfalva lakosai egyrészt módosabbak, másrészt a lakáshiány miatt Csíkszentdomokoson megnyug-

⁴⁹ HL IX. hdt. 26. sz. bizalmas hadtestparancsnoksági parancs, 1943. május 24.

⁵⁰ HL Tgy. 3456/4. (Tgy. Vértés) *Vitéz Sikorszky-Vértés Béla: Denkwürdigkeiten meiner Dienstzeit I. 54. o.*

⁵¹ HL Tgy. Vértés, 51. o.

⁵² HL HM 60.362/el. 1/a. – 1943.

tató módon nem lehet megoldani a zászlóalj-parancsnokság, a keret és az egyéb beosztottak elszállásolását, ellátását. Harmadik szempontként azt határozta meg, hogy a levente körzetparancsnokság is Karcfálván legyen elhelyezve, így az esetlegesen távollévő zászlóaljparancsnokot a körzetparancsnok könnyebben helyettesítheti. Ehhez a minisztérium hozzá is járult, bár valójában utólagosan, mert a kérés időpontjában dálnoki Veress Lajos altábornagy, hadtestparancsnok saját hatáskörben már elrendelte az áthelyezést.⁵³

Sajnos a legtöbb zászlóalj felállítására körüli bonyodalmakról, esetleges anomáliákról nem rendelkezünk elsődleges forrásokkal, de talán az eddig felsorolt példák is érzékeltetik, hogy nem kevés vajúdás közepette születtek meg a M. Kir. Honvédség e sajátságos alakulatai. Az mindenképp szomorú tény, hogy a zászlóaljparancsnoki beosztásokért különösképpen nem tülekedtek a törzstisztek. Noha akkoriban igen nagy divat volt a hivatásos katonatisztek között is, hogy mindenki lázasan keresse, s hivatalosan is igazoltassa ősi, nem egy esetben székely nemesi származását, amikor azonban a tettek mezejére kellett lépni, bizony alábbhagyott a lelkesedés. Kozma István vezérőrnagy ezt úgy fogalmazta meg, hogy „vannak székely származású tisztek, akik a központban, Budapesten a HM egyik árnyékszékéből átalakított, kis büdös irodáját többre becsülik, a havasok ózondús levegőjénél.”⁵⁴ A bajt tetézte a HM személyügyi vezetése azzal, hogy a jobb minőségű tiszteket nem is igen engedték beosztani az új székely határőr-zászlóaljak élére. Ez az intézkedés az adott háborús viszonyok között egyfelől érthető volt, hiszen a meglévő gyalogzászlóaljak, határvadász-, valamint hegyi zászlóaljak élére is kellett a rátermett parancsnok, ugyanakkor károsan érintette a fiatal székely csapatokat, amelyek még „össze sem voltak rázódva”, arcukat, harci szellemüket éppen akkor kellett volna megteremteni.

Hadrendbe állnak a székely határőr-zászlóaljak

A Székely Határőrség történetének feldolgozása szempontjából biztos pontnak tekinthető az 1943. október 1-jén életbe léptetett új békehadrend, amely tartalmazta az addig létrejött 20 székely-határőrzászlóalj hadrendi számát és parancsnokságának béke elhelyezési körletét. Azért is fontos dokumentum ez, mert a Székely Határőrség feloszlásáig már nem alakultak újabb zászlóaljak. Az új hadrend legkiemelkedőbb változásai Székelyföld vonatkozásában a határvédelemben szereplő alakulatokat érintették. A Keleti-Kárpátok hatékonyabb védelme okán a több száz kilométer hosszú hegyvonulatokat védőkörletekre osztották, s az egyes szektorokba felvonultatni tervezett zászlóaljak jobb irányíthatósága érdekében határvadászcsoporthatóságokat szerveztek. Ezek alárendeltségébe utalták a székely határőr-zászlóaljakat is. Ezek beosztása, elhelyezkedése az alábbi volt (zárójelben a csoportparancsnokság székhelye békeidőben):

⁵³ HL HM 78.806/eln. 1/a. – 1943.

⁵⁴ HL Tgy. Vértess, 63–64. o. Ezt alátámasztja a függelékben található, eddig azonosított székely határőrzászlóalj parancsnokok listája, akik közül születési helye alapján mindössze egy tiszt volt székelyföldi származású, de erdélyiek is csak néhányan.

65. *székely határvadászcsoport (Gyergyószentmiklós)*⁵⁵

1. székely határőr-zászlóalj, Gyergyószentmiklós
2. székely határőr-zászlóalj, Gyergyószentmiklós
3. székely határőr-zászlóalj, Ditró

70. *székely határvadászcsoport (Csíkszereda)*

4. székely határőr-zászlóalj, Csíkszépvíz
5. székely határőr-zászlóalj, Karcfalva
6. székely határőr-zászlóalj, Csíkszereda

67. *székely határvadászcsoport (Sepsiszentgyörgy)*

8. székely határőr-zászlóalj, Kézdivásárhely
10. székely határőr-zászlóalj, Kovászna
11. székely határőr-zászlóalj, Sepsiszentgyörgy
12. székely határőr-zászlóalj, Sepsiszentgyörgy
13. székely határőr-zászlóalj, Barót

68. *székely határvadászcsoport (Székelyudvarhely)*

14. székely határőr-zászlóalj, Székelyudvarhely
15. székely határőr-zászlóalj, Oklánd
17. székely határőr-zászlóalj, Székelykeresztúr
18. székely határőr-zászlóalj, Parajd

69. *székely határvadászcsoport (Marosvásárhely)*

19. székely határőr-zászlóalj, Marosvásárhely
20. székely határőr-zászlóalj, Erdőszentgyörgy
21. székely határőr-zászlóalj, Ákosfalva
22. székely határőr-zászlóalj, Mezőmadaras
27. székely határőr-zászlóalj, Nyárádszereda.⁵⁶

A zászlóaljak közül az 1–13. elvileg hegyi felszerelésűnek volt jelölve, kiképzésükben, fegyverzetükben és felszerelésükben azonban mégsem különböztek egymástól. Egyenruházatukat tekintve annyi különbséget állapíthatunk meg a többi zászlóaljhoz képest, hogy tagjaik jobbára a bőr szemernyővel ellátott tábori sapkát viselték, amely a hegyicsapatok részére volt rendszeresítve.

A székely határőr-zászlóaljak járasonként, századaik községenként, szakaszaik falvanként alakultak meg. Az egyes alosztályokat maguk a kinevezett alparancsnokok szervezték meg. A század-, szakasz- és rajparancsnoki beosztásokba az első világháború idején tiszti, tiszthelyettesi és tisztesi rendfokozatot elért idős székelyek kerültek. Közülük legtöbbször azt a rendfokozatot viselték, amellyel 1918 őszén befejezték az I. világháborút. Egy-egy zászlóalj tisztjei szinte teljes egészében tartalékos állományviszonyúak voltak, és a helyi értelmiség köréből kerültek ki. A tiszthelyettesek és tisztesek javarészt földművesek, iparosok és kereskedők közül verbuválódtak.⁵⁷

A Székely Határőrség személyi állománya eredeti elgondolás szerint a II. és III. csoportbéli férfiakból tevődött volna össze. Ennek az ötletnek a tarthatatlanságát azonban

⁵⁵ Az adott határvadászcsoportokhoz tartozó székely határvadász-zászlóaljakat, portyázó- és erődcsázadokat nem tüntettük fel a felsorolásban, kizárólag a székely határőr-zászlóaljakat.

⁵⁶ HL HM 43.000/el. 1/a. – 1943.

⁵⁷ *Illésfalvi – Nagy* 2018. 283. o.

– már csak a hadi használhatóság szemszögéből nézve is – hamar belátta a katonai vezetés. Kozma István már 1942 őszén kidolgozta tervét a Székely Határőrség létszámának növelésére és megfiatalítására a levontképzés két utolsó évfolyamának bevonultatásával (18 és 19 éves korosztályok). A HM jóvá is hagyta közel 10 000 székelyföldi levonte kiképzőtáborokban való kiképzését az 1943. október 1-jétől 1944. szeptember 30-ig terjedő időszakban. Mivel ekkora létszám kiképzéséhez Erdélyben nem állt rendelkezésre elegendő laktanya és gyakorlótér, kilenc gyalogsági, egy tüzér és egy árkász kiképzőtábor felállítása mellett döntöttek. A kiképzőtáborok a HM által 1943 júniusában előzetesen szemrevételezett és kijelölt helyeken, arányosan elosztva épültek meg, a csíki kivételével kincstári deszkabarakokból.⁵⁸

A táborok mintegy 1000 fő befogadására voltak alkalmasak, ahová a kiképzőkeretet központi utasításra bocsátották a Székely Határvédelmi Parancsnokság rendelkezésére. A kilenc hadtestparancsnokságnak arányosan elosztva kellett bizonyos számú kiképzőtisztet küldenie Székelyföldre. Egy gyalogsági kiképzőtáborba általában kilenc tisztet, 13 tiszthelyettest és 55 tisztest vezényeltek (továbbá 100 lovat); e keretek 1943. szeptember 24-én kezdték meg működésüket. Mivel a kiképzőtáborok csupán egy évig működtek volna, ezért nem tekintették szervezetszerű békealakulatoknak. Állományvezetés és gazdaság-közigazgatási szempontból egy-egy békealakulathoz voltak utalva. Egy gyalogsági kiképzőtábor állománya nagyjából egy gyalogzászlóalj erejű csapattestnek felelt meg, ami 1944 őszén a tervek szerint az „őreg székely határőrök” körülbelül egynegyedének „kicserélésére” lett volna elegendő az adott határőr-zászlóalj területén.⁵⁹

Az 1943 októberétől meginduló nagyarányú székely határőr kiképzés a tervek szerint 11 kiképzőtáborban zajlott. Ezekből kilenc gyalogsági (Gyimesbükk, Maroshévíz, Nyárádszereda, Sepsiarókos „A” és „B”, Szászrégen, Szentkeresztbánya, Szováta, Teke), egy-egy pedig tüzérségi (Szászfenes) és árkász (Dés) kiképzőtábor volt, noha a Székely Határőrségnek nem volt saját tüzérsége, sem közvetlenként, sem a zászlóalj alárendeltségében. A Honvéd Vezérkar főnöke hadművelleti osztályának elképzelése szerint táborparancsnokul törzstiszteket vezényeltek volna úgy, hogy e vezénylésekkel a hadtestparancsnokságokat egyenletesen terheltek volna meg. Több parancsnokság azonban jelezte, hogy nincs elég tekintetbe jöhető törzstisztje – elsősorban nyilvánvalóan a hadművelleti területen történő alkalmazások okán –, ezért idősebb századost vezényelne (például a II. és a VI. hadtest, és a 7. kerületparancsnokság⁶⁰). Ezt végső szükség esetén engedélyezték is. Ennek nyomán a VI. hadtest-parancsnokság 1943. november 2-án a 10./III. zászlóaljbeli Csont József századost vezényelte a szászrégeni székely gyalogsági kiképzőtáborhoz, ahová haladéktalanul útba kellett indulnia. Csont százados vezénylése elvileg 1944. szeptember 30-ig tartott volna, azonban a parancsot hamarosan hatálytalanítani kellett, mivel nevezett időközben hadi beosztást kapott. 1943. december 3-án Pucsok Imre századost, a Püspökladányban állomásozó VI. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj pótkeretének addigi parancsnokát indították útba Debrecenből Szászrégenbe azonnal. Pucsok száza-

⁵⁸ Illésfalvi – Nagy 2018. 294. o.

⁵⁹ Illésfalvi – Nagy 2018. 296. o.

⁶⁰ A hadrakelt és hadművelleti területre elvonult hadtestparancsnokságok békehelyőrségében a hadtesttel azonos, de arab hadrendi számú honvéd kerületparancsnokság maradt vissza, mely a katonai közigazgatási, mozgósítási és utánpótlási ügyeket intézte, természetesen a hátszói alakulatok kiképzésének irányítása mellett.

dos kiképzőtábor-parancsnoki minőségében alá lett rendelve a 27/III. zászlóalj parancsnokának.⁶¹

Nem csak Szászrégenben voltak gondok, hanem másutt is. A IX. hadtestparancsnok ugyan jelentette a HM-nek, hogy a táborokban 1943. október 4-én megindult a kiképzés, de példának okáért a nyárádszeredai kiképzőtábor parancsnoka, akit a II. hadtestparancsnokságnak kellett volna rendelkezésre bocsátani, a távirat feladásának időpontjáig, tehát október 8-ig még mindig nem vonult be. Elvileg Ratkóczy Ödön alezredest vezényelték volna, aki azonban átvette a 27. székely határőr-zászlóalj parancsnokságát. A II. hadtest-parancsnokság így a 16/III. gyalogzászlóalj állományából Sárközi Vencel századost küldte Nyárádszeredára táborparancsnokul a hónap közepén.

A IX. hadtestnél azt is nehezményezték, hogy az október 5-i állapotok szerint a székely gyalogsági kiképzőtáborok építési anyagának szállítása éppen szünetel, ezért még mindig nem tudták befejezni a barakkklaktanyák teljes felépítését. Ebből az is következett, hogy a kiképzőtáborok kerete, mely szeptember 24-ig mindenhová rendben beérkezett, az újoncok bevonulásának napjáig nem az alapos felkészüléssel, hanem a kiképzés megindulását gátló akadályok elhárításával foglalkozott (barakk-építéssel, azok lakhatóvá tételével, konyhák, egyéb berendezések előkészítésével, WC-k építése helyett latrinák ásásával töltötték idejüket). A HM 11. osztály október 4-ig általában biztosította a táborokban a legénység elhelyezését, a főzési lehetőséget, a parancsnoki barakkot, a világítást és a latrinákat. Az építés további ütemének megfelelően ugyanakkor folyamatban volt táboronként három-három további barakk szállítása, mely a fürdő, a gyengélkedő, az őrség, a fogda és a markotányos elhelyezését szolgálta. Az út- és kerítésépítések is folyamatban voltak, miként a kályhák leszállítása is. Az ideiglenes latrinákat árnyékszék-barakkokkal tervezték felváltani.⁶²

Még 1943. szeptember 25-én a Székely Határvédelmi Parancsnokság felterjesztéssel élt a HM felé, és kérte a székely határőr-zászlóaljak parancsnokainak lovasítását. Ezt, sürgősségmegoldásként vetette fel, mert igazán célszerűnek egy-egy személygépkocsi beállítását tartotta, de tisztában volt az ország anyagi lehetőségeivel. Azért ítélték fontosnak a mozgékonyság növelését, mert az adott járásban elhelyezett zászlóaljnál a kapcsolattartás, a kiképzés irányítása, továbbá a széttagoltan lévő anyagraktárak ellenőrzése a viszonylag nagy távolságok miatt ennek hiányában igen nehezen volt biztosítható. Ennek hatására a székely határőr-zászlóalj parancsnokok egy-egy tiszti szolgálati hátsólovat kaptak. A hadrend szerinti szervezetbe történő beállításig ezt a problémát úgy kívánták megoldani, hogy a 11 székely kiképzőtábor részére kiutalt 1300 lóból vezényelnek a határőr-zászlóaljakhoz.⁶³

A IX. hadtestparancsnokság a székely kiképzőtáborok részére 1943. december 21-től 1944. január 3-ig 14 napos összefüggő szabadságot rendelt el egységesen. Az ilyesfajta teljes szabadságok általában nem szokásosak a különböző hadseregekben, de ebben az esetben úgylis csak hadra még nem fogható, kiképzés alatt álló fiatal katonákról volt szó, s az oktatói keret tagjait sem rendelhették más feladat végrehajtására. Karhatalmi szempontok bármilyen korlátozás tekintetében nem jöttek számításba, mert a karhatalmi szolgálatot egyébként is a hadtest soralakulatai látták el. Az indokok között szerepelt még az is,

⁶¹ HL HM 60.753/eln. 1/a. – 1943.

⁶² HL HM 69.605 és 69.606/eln. 1/a. – 1943.

⁶³ HL HM 68.457/eln. 1/a. – 1943.

hogy különösen a kiképző keret tagjai messze laknak a táboroktól, nekik a hazáig tartó út is több nap.⁶⁴

Kozma István vezérőrnagy már 1943. október végén sorra látogatta a kiképzőtáborokat, mivel a kiképzést a Székely Határvédelmi Parancsnokság felügyelte. Gyakran a főispán vagy polgármester is ellenőrzést tartott, hiszen a Székely Határőrséget egyszerű társadalmi szervezetnek is tekintették.⁶⁵ A társadalmi beágyazottság mellett egyéb módon is igyekeztek erősíteni a Székely Határőrség morálját. A Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága 1944. január 6-án elrendelte a csapatzászló rendszeresítését a székely határőr-zászlóaljak számára. A kezdeti lépések valóban meg is történtek ebben az irányban, azonban a székely határ csapatok 1944. őszi felbomlásáig már nem készült el egyetlen zászló sem.⁶⁶

Eredetileg a román hadsereg ellen tervezték őket bevetni, ha az esetleg megtámadná Székelyföldet. Az úgynevezett „R” (Románia elleni) határvédelmi terv szerint a Keleti-Kárpátokban húzódó ezeréves határ mentén foglaltak volna védőállást, de a mintegy 500 km-es határszakasz kizárólagosan élőerőkkel történő megvédése túlmutatott a lehetőségek határán. A szorosok, hágók és a fő közlekedési vonalak mentén (e kettő többnyire egybe is esett) az utakat erődrendszerral próbálták megvédeni: az Uzsoktól Sósmezőig húzódó úgynevezett Árpád-vonal erőelemeit az erődcsázadok működtették. Az erődcsázadok mögött határ vadász-zászlóaljok állomásoztak, amelyek – lévén erősebb felépítésűek voltak, mint egy gyalogzászlóalj – az erődcsázadokkal karöltve sikerrel vethették vissza a határon túlról betörő ellenséget. A székely határőr-zászlóalj feladata egy ilyen esetben az volt, hogy közvetlenül a Kárpátok határgerincein tartsák fel a románokat, vagy legalábbis kiváló terepismeretüket kihasználva, halogatva lassítsák a betörés ütemét, tompítsák annak erejét.⁶⁷

A Székely Határőrség mozgósítása 1944-ben

Magyarország 1944. március 19-i német megszállásának közvetlen következményeként a Székely Határvédelmi Erők parancsnoka másnap, azaz március 20-án hajnalban feloszlatta a székely kiképzőtáborokat. Március 22-én a IX. hadtest parancsnoka részleges mozgósítást rendelt el, amely elsősorban a Székely Határvédelmi Erők Parancsnokságát és az alárendelt határ vadász-zászlóaljakat érintette, s amit 1944. április 1-jén 0 óráig kellett befejezni. A parancsnokság harcálláspontja a mozgósítást követően április 3-tól 29-ig Csíkszeredán működött. Ugyanakkor a székely határőr-zászlóaljakra nem volt érvényes a felriasztás, április végén pedig a többi csapattestnél is megszüntették a harckészültséget.⁶⁸

⁶⁴ HL HM 85.691/el. 1/a. – 1943.

⁶⁵ *Illésfalvi* – Nagy 2018. 300. o. A Székely Határőrség társadalmi beágyazottságát volt hivatva növelni az 1943-ban az Országos Magyar Lövészszövetség mintájára létrehozott Székely Lövészszövetség, valamint az egyre szaporodó székely határőr egyesületek, amelyet a katonai felső vezetés a Székely Határőregyesületek Szövetsége nevű tömegszervezetben akart összefogni, s amely 1944. május 21-én Marosvásárhelyen meg is alakult.

⁶⁶ *Illésfalvi* – Nagy 2018. 307–308. o.

⁶⁷ HL Tgy. Vértess, 86. o.

⁶⁸ *Illésfalvi* – Számvéber – Szabó 2005. 53–54. o. Itt jegyezzük meg, hogy a székely határőr-zászlóalj 1944. március végi mozgósításának kérdése nem tisztázott. Vértess Béla vezérkari százados, a Székely Határvédelmi Erők Parancsnokságának I. c. (anyag) osztályvezetője saját visszaemlékezésében is ellentmondásba keveredik önmagával. Vö. HL Tgy. 3456/4. II. k. 131., 176. o.

1944. július 26-án, amikor a szovjet Vörös Hadsereg már valóban közeledett a Kárpátok felé, sőt, helyenként el is érte annak vonulatait, és csak 30-40 km-nyire zajlottak a harcok a magyar határtól, immár mozgósították a székely határőr-zászlóaljakat is.⁶⁹ A csapattestek a hadiállományra történt feltöltésüket követően az 1944. május 19-én életbe lépett, június 5-én módosított „O” határvédelmi tervnek megfelelően vonultak fel Kárpátokbeli védőkörleteikbe, ahol erődítési, állásépítési munkát folytattak a kiképzés mellett. Eszerint a 67. határvadász-csoport az Ojtozi-szoros és környékén, a 70. az Úzvölgytől a Gyimesekig terjedő terepszakaszon, a 65. Gyimestől Tölgyesig, a 69. pedig Tölgyestől északnyugatra rendezkedik be védelemre, mely alakulatok felett a 9. székely határvadászdandár-parancsnokság, és a Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága megosztva rendelkezett.⁷⁰

A 67. székely határvadászcsoport védőkörletében a kézdivásárhelyi 8. székely határőr-zászlóalj részei az Ojtozi-szorosban foglaltak állást, a zöm pedig a szorostól déli irányban fekvő magaslatokon alakította ki támpontjait. Az átjárótól északra a kovásznai 10. székely határőr-zászlóalj szállta meg a hevenyészett védőállásokat. Az Úz völgyébe és környékére a sepsiszentgyörgyi 11. és 12. székely határőr-zászlóalj vonult fel, onnan északra a Csobányos völgyében pedig a baróti 13. székely határőr-zászlóalj helyezkedett el.

Azok közül a zászlóaljak közül, amelyek a 70. székely határvadászcsoport alárendeltségébe voltak beosztva, a csíkszépvízi 4. székely határőr-zászlóalj a Gyimesbükk fölött magasodó Bilibok 1195-ös, valamint attól tovább északra, az Esztene sarka 1360-as magassági pontra helyezte védelmének súlypontját. Gyimesbükk–Gyimesközéplek területére vonult fel a karcfalvi 5. és a csíkszeredai 6. székely határőr-zászlóalj. A 9. székely határvadászdandár tartalékából az oklándi 15. székely határőr-zászlóalj Gyimesbükk területén és attól délnyugatra foglalt állást.

A Békás-szoros és a Tölgyesi-szoros térségében a 65. székely határvadász-csoport csapatainak kellett felfognia az ellenséget. A gyergyószentmiklósi 2. székely határőr-zászlóalj részekkel Gyergyóbékás községben, a zömmel pedig az említett falutól északra lévő Kecskés 1113-as magassági pont területén védett. A Békás- és a Tölgyesi-szoros között a Balázsnyakától északkeletre a Hegyes 1502-es magassági pont általános területén az ugyancsak gyergyószentmiklósi 1. székely határőr-zászlóalj került állásba. Ezt a csoportosítást az eredetileg a 68. székely határvadászcsoportozathoz tartozó határőr-zászlóaljak közül kettővel is megerősítették: Gyergyóbékástól délre, a Csipkés 1356 méteres csúcsa térségében a székelyudvarhelyi 14. székely határőr-zászlóalj foglalt védelmi állást, a Tölgyesi-szorosba pedig beérkezett még a székelykeresztúri 17. székely határőr-zászlóalj is.

A 69. székely határvadászcsoport három határőr-zászlóalja vonult fel a határra a Kelemen-havasban. A Bélbortól keletre emelkedő Asztag 1610-es és a Széplés 1543-as magassági pontoknál az ákosfalvi 21. székely határőr-zászlóalj volt állásban. Innen északnyugatra a Feketevíz völgyében a ditrói 3. székely határőr-zászlóalj (eredetileg a 65. székely határvadászcsoport alakulata volt) védekezett, a marosvásárhelyi 19. székely határőr-zászlóalj pedig a Kelemen Cserbükk 2032-es magassági pont térségében szervezte meg védelmét.

⁶⁹ Illésfalvi – Nagy 2018. 309. o.

⁷⁰ HL Tgy. Vértess, 181., 196. o.

Az Ojtozi-szorostól számítva északnyugati irányban a legtávolabb a 71. határvadász-csoport volt az a katonai szervezet, amelynek alárendeltségébe még beosztottak székely határőr-zászlóaljakat. Erre oly módon került sor, hogy amikor 1944. március végén az erdélyi 1. hegyidandár elvonult a harcterre, eredetileg ennek a seregtestnek szánt terület védelmét nevezett, csak a mozgósításkor felálló határvadászcsoporthoz parancsnoksága vette át. Mivel alaphelyzetben csak egy erődzászlóaljjal, valamint a 62. határvadász portyázó osztály alárendelt alakulataival rendelkezett, amely teljességgel elégtelen volt a csoport védőkörletébe utalt terepszakasz hathatós védelmére, ezért azt zömében a Radnai-havasokba irányított határőr csapattestekkel is megerősítették. Így került az erdőszentgyörgyi 20. székely határőr-zászlóalj Radnalajosfalvától északra, ahol a Cibó-völgyben foglalt állást. Ezen kívül a Borsai-hágótól keletre az országhatáron, egészen Felsővisó vonaláig rendezkedett be védelemre a mezőmadarasi 22. és a nyárádszeredai 27. székely határőr-zászlóalj. Ez annál is inkább lehetséges volt, mert a 71. határvadászcsoporthoz a Székely Határvédelmi Erők alárendeltségébe utalták. A székely határőr-zászlóaljak közül tartalékban csak a parajdi 18. maradt.⁷¹

A székely határőr-zászlóaljak összlétszáma teljes feltöltöttség mellett – ahogyan előzetesen tervezték is – meghaladta a 20 000 főt. A zászlóaljak egyenként álltak a zászlóaljtörzsből, négy lövész- és egy nehézfegyver-századból, továbbá egy-egy távbeszélő és árkászszakaszból. A hegyi felszerelésű zászlóaljaknak volt még egy huszárszakasza és egy kerékpáros raja, a nem hegyieknek pedig fordítva: egy kerékpáros szakasza és egy lovasraja. A következő táblázatban egy hadiállományú hegyi felszerelésű határőr-zászlóalj létszám-, ló- és járműszükséglete látható:

	<i>Tiszt (fő)</i>	<i>Legénység (fő)</i>	<i>Ló</i>	<i>Országos jármű</i>	<i>Személy- gépkocsi</i>	<i>Kerékpár</i>	<i>Motor- kerékpár</i>
Zászlóaljtörzs	7	84	58	23	2	5	2
1. lövészszázad	5	174	40	3	–	2	–
2. lövészszázad	5	174	40	3	–	2	–
3. lövészszázad	5	174	40	3	–	2	–
4. lövészszázad	5	174	40	3	–	2	–
Nehézfegyverszázad	3	93	35	10	–	5	–
Árkászszakasz	1	73	11	3	–	8	–
Huszárszakasz	1	66	56	–	–	10	–
Távbeszélő szakasz	1	72	30	30	–	1	–
Kerékpáros raj	–	10	–	–	–	10	–
<i>Összesen</i>	<i>33</i>	<i>1094</i>	<i>350</i>	<i>78</i>	<i>2</i>	<i>47</i>	<i>2</i>

⁷¹ *Illésfalvi – Számvéber – Szabó* 2005. 58–59. o. A Kárpátokba felvonult zászlóaljak pontos területi elhelyezkedését illetően – híján a csapattestek eredeti iratanyagának – csak az 1944. augusztus végétől meginduló harcok első veszteségi okmányai nyújthattak hozzávetőleges támpontot, ahol jó esetben az egyes határőrökre vonatkozóan nem csak a veszteség nemét, hanem annak helyszínét is rögzítették.

Amennyiben a 20 felállított határőr-zászlóaljból a hét nem hegyi felszerelésű esetében a kerékpáros szakaszt 1 fő tiszttel, 66 fő legénységgel, ugyanannyi kerékpárral, a lovasrajt pedig 10 fővel, s ugyanannyi háttal számítjuk, akkor a székely határőr csapatoknál hadiszolgálatot teljesítők összlétszáma, valamint a lovak és járművek teljes mennyisége a következőképpen alakult, legalábbis a tervezett állománytábla szerint: 660 fő tiszt, 21 880 fő legénység, 4620 hámos- és hátszló, 1560 országos jármű, 1073 db kerékpár, valamint 40-40 személygépkocsi és motorkerékpár.⁷²

Fegyverzetükről nem maradt fenn elsődleges, hiteles forrás. A visszaemlékezők egybecsengő állításai szerint a határőrök a régi, már említett kurtályok mellett használták még az 1931 M 8 mm-es Mannlicher puskákat is. Géppisztolya csak a századparancsnokoknak volt. A gyalogsági nehézfegyverzetet összesen négy géppuska, vagy golyószóró, két-két 8 cm-es aknavető, fogatolt páncéltörő-ágyú (többnyire az elavult, 1936 M 3,7 cm-es típusú), nehézpuska és 50 mm-es gránátvető képezte. Ezek között nagyon sok volt a zsákmányanyag (az egykori csehszlovák, jugoszláv, vagy belga hadseregből). Hogy előírás szerint mennyi is milyen fegyverzettel kellett volna egy-egy zászlóaljnak rendelkezni, az pontosan nem tudjuk, s az is valószínű, hogy a csapattek fegyverzetében egymáshoz képest is lehettek eltérések az úgynevezett kellálladék⁷³ tekintetében.

A gyenge, elavult fegyverzettel és felszereléssel, az öreg korosztályokkal már eleve minimális volt a siker reményében megvívandó harc lehetősége. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az erdélyi magyar–román „belhatáron” (tehát ami a visszacsatolt Székelyföldet az úgynevezett dél-erdélyi részekről választotta el) még magas hegyek sem húzódtak és erőrendszer sem volt, továbbá, hogy a tervek szerint egy-egy székely határőr-zászlóaljra körülbelül 20 arcvonalkilométer jutott volna, akkor az egész vállalkozást eleve hamvába holtak is tekinthetnénk. Mindezen túlmenően a sors is csúnya tréfát üzött a későbbiekben a Székely Határőrséggel: 1944 nyarának legvégén nem a románokkal kerültek harcra, hanem az óriási Vörös Hadsereggel.

A háború 1944. augusztus 26-án érte el Magyarországot területét, mégpedig a legkeletibb részekben, a Keleti-Kárpátok déli szakaszán, Székelyföldön. Ennek következtében a székely határőr-zászlóaljak az elsők közé tartoztak, amelyek harcra kerültek a szovjet csapatokkal. A Székely Határőrségnek ettől az időponttól számított, körülbelül egy hónapig tartó harcáról ugyanakkor a fennmaradt korabeli iratok töredékessége okán nem tudunk részletes áttekintő képet adni.

1944 késő nyaráig alig három esztendő telt el a Székely Határőrség felállításának kezdeti lépéseitől, és a semmiből megszületett egy valamikor már létezett, de immár a magyar érdekek mentén megalakított katonai szervezet, amely a honvédségben belül a székelység önvédelmét is hivatva volt szolgálni. Ez azért is figyelemre méltó, mert ebben az esetben nem csak egy „felül” megszületett gondolat parancsszerű végrehajtásáról beszélhe-

⁷² HL Rohamtűzér-gyűjtemény, 10. rohamtűzér osztály. Ott megtalálható a HM 1563/M. – 1944. július 25. számú rendelete a Székely Határvédelmi Erők 1944. július 26-ától életbe lépő mozgósított állományára vonatkozóan, s amely ráadásul a határőr-zászlóaljak hadrendjét hibásan, mint a határőrvadászokét közli. Más források segítségével azonban egyértelműen azonosítható, hogy a székely határőr-zászlóaljakról van szó. Talán a rendelkezés elrejtettsége és az eredeti dokumentumban szereplő durva elírások miatt sem lett feltárva eddig.

⁷³ Az adott katonai alakulat számára a hadrendben meghatározott fegyverzet, felszerelés, technikai eszköz stb. mennyisége. A hadművelleti területen küzdő csapatoknál felfektetett harcérték-jelentések „kell” és „van” rovatainak adatai természetesen a legkritikább esetben fedték egymást.

tünk, hanem arról is, hogy a döntéshozó, legtöbb esetben székely származású politikai és katonai vezetők elgondolását a székely köznép többnyire lelkesen támogatta. Székelyföld nehéz gazdasági helyzete és a magyar királyi Honvédség biztosította szűkös anyagi feltételek mellett ez nem volt kis teljesítmény, függetlenül attól, hogy mint fegyveres kötelek, nyilván több okból, de egyes személyeket, eseteket leszámítva nem állta meg helyét a harc téren.

A székely társadalomnak a határőrizet mint fő hivatás mentén történő átszervezésének kísérlete pedig a kor kihívására adott egyetlen értelmezhető válasz volt abban a történelmi, geopolitikai helyzetben.

FÜGGELÉK

A székely határőrzászlóaljak ismert parancsnokai

1. székely határőrzászlóalj:

Pusztai Árpád százados 1943. szeptember 6. (más adat szerint október 1.) – 1944. október 22. (a zlj. megszűnt);⁷⁴

2. székely határőrzászlóalj:

Berzeviczy Béla alezredes 1943. október 1. – 1944. február 11.,⁷⁵

Róvó Ferenc főhadnagy ?–?;⁷⁶

3. székely határőrzászlóalj:

Serfőző János alezredes 1943. október 1.–?;⁷⁷ más adat szerint Nagy Károly százados 1943. szeptember 10. – 1944. október 15. vagy november 21.,⁷⁸

4. székely határőrzászlóalj:

Kemenes István alezredes, majd ezredes 1943. október 1. – 1944. május 1.,⁷⁹

5. székely határőrzászlóalj:

Lovászy Ödön alezredes 1943. október 1. – 1944. április 1.,⁸⁰

Lukács Antal százados 1944. április 25. –?;⁸¹

6. székely határőrzászlóalj:

Lovász Bódog őrnagy 1942. március 15.(?) – 1944. szeptember 1. (szovjet hadifogságba esett),⁸²

Makray Ferenc százados 1944. szeptember. 12. – október 6. (megsebesült),⁸³

8. székely határőrzászlóalj:

⁷⁴ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár (HIM KI) 79545 sz. tiszti személyügyi gyűjtő (Pusztai Árpád).

⁷⁵ HL Elbírálási névjegyzék a Szovjet elleni hadműveletek alkalmával hadikitüntetésre javaslatba hozott tisztokról és hasonállásúakról 292/a. csoport. 1944. február 12-étől hadművelési területen tartózkodott, mint a kaposvári 36/I. zászlóalj parancsnoka. Hősi halált halt 1944. július 20-án Slawaticzénél.

⁷⁶ *Ivás* 2004. 113. o.

⁷⁷ *Csima* 1961. 268. o.

⁷⁸ HIM KI 67 586 (Nagy Károly).

⁷⁹ HL AKVI 930/1894 (Kemenes István).

⁸⁰ HL AKVI 1890/1531 (Lovászy Ödön).

⁸¹ HIM KI 59 542 (Lukács Antal).

⁸² HL AKVI 1403/1896 (Lovász Bódog).

⁸³ HIM KI 60 002 (Makray Ferenc).

Pozsonyi Attila alezredes 1942. május 1. – 1943. szeptember 30.⁸⁴,

Farkass Ferenc őrnagy, majd alezredes 1943. október 1. – 1944. december 25. (?);⁸⁵

10. székely határőr-zászlóalj:

Illésházy Károly alezredes 1943. október 1. – 1944. október 20. (tartós vezénnyél a 3. honvéd kerületparancsnoksághoz Sopronba);⁸⁶

11. székely határőr-zászlóalj:

Böbl Gyula ezredes 1942. március 1. – 1943. október 1.;⁸⁷

Serfőző János alezredes 1943. október 1. – ?;⁸⁸

12. székely határőr-zászlóalj:

Szilvássy Emil őrnagy, majd alezredes 1944. április 1. – december 16.;⁸⁹

13. székely határőr-zászlóalj:

Vekerdy-Nagy Pál alezredes 1943. október 1 – 1944. május 20.;⁹⁰

Szabolcs András százados 1944. május 20. (?) – augusztus 27. (? hadifogságba esett);⁹¹

14. székely határőr-zászlóalj:

Füzesi Péter alezredes 1943. október 1. – 1944. szeptember 3. (korábbi sportsérülés kiújulása);⁹² Szántó Endre őrnagy 1944. augusztus 30. vagy 31. – 1944. október 18–22. között (a zászlóalj megszűnt, amelynek legvalószínűbb időpontja október 19.);⁹³

15. székely határőr-zászlóalj:

Szilágyi Lóránd ezredes – 1943. november 1.;⁹⁴

Rimanóczi Árpád alezredes 1943. október 1. – ?;⁹⁵

17. székely határőr-zászlóalj:

Szabady Vilmos alezredes 1943. október 1. – ?;⁹⁶

18. székely határőr-zászlóalj:

Zboray Ervin őrnagy 1943. szeptember 15. – 1944. október 19. (felfüggesztve);⁹⁷

19. székely határőr-zászlóalj:

Böbl Gyula ezredes 1943. október 1. – 1944. május 1.;⁹⁸

Kemenes István ezredes 1944. május 1. – október 20. (a zászlóalj beolvadt a 27. gyalogezredbe);⁹⁹

⁸⁴ HL HM Igazoló Bizottság 1086. doboz, 8156 (Pozsonyi Attila).

⁸⁵ HIM KI 19 184 (Farkass Ferenc).

⁸⁶ HL AKVI 733/1892 (Illésházy Károly).

⁸⁷ HL AKVI 288/1896 (Böbl Gyula).

⁸⁸ *Csima* 1961. 268. o.

⁸⁹ HL HM Ig. Biz. 1107. d. 9769 (Szilvássy Emil)

⁹⁰ HL AKVI 2611/1897 (Vekerdy-Nagy Pál).

⁹¹ Uo. és *Sylvester* 1996. 55. és 75. o.

⁹² HL AKVI 658/1898 (Füzesi Péter).

⁹³ HIM KI 297/3153 (Szántó Endre) HL HM Ig. Biz. 1056. d. 5591. (Juhász László gt. fhdgy.)

⁹⁴ HL AKVI 1895/2090 (Szilágyi Lóránd).

⁹⁵ HL AKVI 1783/1899 (Rimanóczi Árpád).

⁹⁶ HL AKVI 1883/1895 (Szabady Vilmos).

⁹⁷ HIM KI 83346 (Zboray Ervin).

⁹⁸ HL AKVI 288/1896 (Böbl Gyula).

⁹⁹ HL AKVI 930/1894 (Kemenes István).

20. székely határőr-zászlóalj:

Bagoly Géza hadnagy, majd főhadnagy 1942. május – 1944. április 15. (más adat szerint sgt.), egyúttal járási leventeparancsnok (más helyen csak a járási leventeparancsnoki beosztás van megemlítve)¹⁰⁰, egy adat szerint

Nedőczy Gyula alezredes 1943. október 1. – ?,¹⁰¹

Rápolthy Imre százados 1944. július 26-án biztosan,¹⁰²

Bod Ferenc őrnagy 1944. szeptember 16. – október 18. (a zászlóalj megszűnt),¹⁰³

21. székely határőr-zászlóalj:

Somody József százados 1943. október 1. – 1944. október 4. (megsebesült),¹⁰⁴

22. székely határőr-zászlóalj:

Góg István főhadnagy ? – 1944. május 1.,¹⁰⁵

Göncz Lajos százados 1943. október 1. – 1944. március 21.,¹⁰⁶

dr. Bakó (Gross) István százados 1944. április 1. – október 13.,¹⁰⁷

Fertsek Emil alezredes 1944. szeptember 14–18. (?) – szeptember 23. (?),¹⁰⁸

Gróf Imre alezredes 1944. augusztus 30. vagy 31. (más adat szerint szeptember 21. vagy 23. – október 18-ig),¹⁰⁹

27. székely határőr-zászlóalj:

Ratkóczy Ödön alezredes 1943. október 1. – 1944. április 1.,¹¹⁰

Monostori Gyula százados 1944. április 1. – október 23. (a zászlóalj maradványaiból alakult az új 28. határvadász ezred).¹¹¹

BIBLIOGRÁFIA

- Csima* 1961. Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945). Összeállította dr. *Csima János* őrnagy. Budapest, 1961.
- Illésfalvi – Nagy* 2018. *Illésfalvi Péter – Nagy József*: Székely határvadászok, székely határőrök. Szépvíz és a Gyimesek hadtörténete, 1940–1944. In: A határvédelem évszázadai Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke. Szerk. *Nagy József*. Szépvíz, 2018. 260–333. o.
- Illésfalvi – Számvéber – Szabó* 2005. *Illésfalvi Péter – Számvéber Norbert – Szabó Péter*: Erdély a hadak útján, 1940–1944. H. n., 2005.

¹⁰⁰ HIM KI 1569 (Bagoly Géza).

¹⁰¹ *Csima* 268. Ennek ellentmond háború utáni igazoló jelentése, lásd HL HM Ig. Biz. 1080. d. 7552.

¹⁰² Arhivele Naționale Ale României, Direcția Județeană Mureș, Fond nr. 48 Prefect, Dosar 10/1944.

¹⁰³ HIM KI 90 640 (Bod Ferenc).

¹⁰⁴ HIM KI 41 932 (Somody József).

¹⁰⁵ HIM KI 26 358 (Góg István).

¹⁰⁶ HIM KI 26 616 (Göncz Lajos).

¹⁰⁷ HIM KI 1740 (Bakó István).

¹⁰⁸ Kovács Dénes 22. székely határőr-zászlóaljbeli határőr 1944. május 17. és 1946. október 1. között vezetett naplója. (Másolata a szerző birtokában.)

¹⁰⁹ HL AKVI 720/1897 (Gróf Imre) és Kovács Dénes naplója.

¹¹⁰ HL AKVI 1884/1897 (Ratkóczy Ödön).

¹¹¹ HIM KI 66 671 (Monostori Gyula).

- Ivás* 2004. *Ivás István: Az utolsó székely határőrök.* Budapest, 2004.
Sylvester 1996. *Sylvester Lajos: Úz-völgyi hegyomlás.* Sepsiszentgyörgy, 1996.
Szakály 2003. *Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945.* Lexikon és adattár. Budapest, 2003.

Péter Illésfalvi

THE HISTORY OF THE SZÉKELY BORDER GUARD

(Abstract)

Many authors wrote about the Székely Border Guard in the last 150 years which was organized in 1762, and was finally disbanded in with the cessation of the Székely border guard regions in 1851, and which was rather a burden than a joy to Székely people, apart from the Revolution of 1848–49. However, no scientific research paper has been published in the last 75 years, since the end of World War II about the Székely Border Guard that was reorganized on different bases in 1941, after the reconquering of Székely Land. The main reason for this is the large degree of lack of primary sources; furthermore, until 1990 the political environment was not appropriate to explore the history of this specific military organization either.

Until the end of summer of 1944 only three years had elapsed from the starting steps of the reorganization of the Székely Border Guard, and out of nothing a once-upon-existed military body was reborn within the Hungarian Home Defence Forces, also in order to serve the self-defence of the Székely people. It is also remarkable, because in this case we do not only speak about the mere execution of a command-like thought that was somewhere upwards, but also because in most cases the Székely people themselves also supported the idea of the political and military leaders of Székely origins. Considering the hard economic situation of Székely Land, the establishment of such a military body, together with the poor financial conditions provided by the Hungarian Home Defences Forces was not a small performance at all, independently of the fact that as an armed force, due to several reasons, except certain cases and persons, could not succeed on the battlefield.

The experiment of the reorganization of the Székely society along border defence as their main profession was the only interpretable answer to the challenges of the age in the given historical and geopolitical situation.

Péter Illésfalvi

DIE GESCHICHTE DES SEKLER GRENZSCHUTZES, 1941–1944

(Resümee)

In den vergangenen beinahe einhundertfünfzig Jahren schrieben bereits ziemlich viele über den einstigen Sekler Grenzschutz, der ab dem Jahr 1762 organisiert worden war und mit der Auflösung des Sekler Grenzgebiets im Jahr 1851 endgültig abgeschafft wurde.

Dieser Grenzschutz war für die Sekler ab dem Freiheitskampf des Jahres 1848/49 eher eine Last als eine Freude. Dagegen entstand in den seit Beendigung des Zweiten Weltkriegs vergangenen fast 75 Jahren keine einzige, mit wissenschaftlichem Anspruch angefertigte Studie über den Sekler Grenzschutz, der nach der Rückkehr bestimmter östlicher Gebiete Ungarns und des Seklerlandes – wenn auch auf anderen Grundlagen, aber – ab dem Jahr 1941 erneut organisiert worden war. Der Grund hierfür liegt in erster Linie darin, dass die Primärquellen weitgehend ungenügend sind. Zudem war bis zum Jahr 1990 auch das politische Umfeld nicht geeignet, um die Geschichte dieser eigentümlichen Militärorganisation auf glaubhafte Weise aufzudecken.

Bis zum Spätsommer 1944 vergingen kaum drei Jahre von den anfänglichen Schritten der Aufstellung des Sekler Grenzschutzes, und es entstand aus dem Nichts eine ehemals existierende, aber nunmehr entlang ungarischer Interessen formierte Militärorganisation, die innerhalb der Honved-Armee auch dem Selbstschutz der Sekler dienen sollte. Dies ist auch deshalb beeindruckend, weil wir in diesem Fall nicht nur von einem „oben“ entstandenen Gedanken sprechen können, der dann wie ein Befehl vollstreckt wurde, sondern auch davon, dass der Gedanke des Entscheidungsträgers – politische und militärische Führungspersonen, die der Abstammung nach überwiegend Sekler waren – vom gemeinen Volk der Sekler mehrheitlich begeistert unterstützt wurde. In der schwierigen Wirtschaftslage des Seklerlandes und der knappen finanziellen Bedingungen, die von der königlich ungarischen Honved-Armee bereitgestellt wurden, war das keine geringe Leistung, unabhängig davon, dass der Grenzschutz als bewaffneter Verband aus mehreren Gründen – mit Ausnahme einzelner Personen und Fälle – offensichtlich auf dem Kriegsschauplatz nicht standhalten konnte.

Der Versuch der Umorganisation der Sekler Gesellschaft entlang des Grenzschutzes als Hauptberuf war wiederum die einzige deutbare Antwort auf die Herausforderung der Zeit in der damaligen historischen und geopolitischen Situation.

Péter Illésfalvi

L'HISTOIRE DE LA GARDE-FRONTIÈRE SICULE, 1941–1944

(Résumé)

Les confins militaires sicules ont été mis en place en 1762. Leur suppression en 1851 signifiait aussi la fin définitive de la garde-frontière sicule qui, mis à part la période de la guerre d'indépendance de 1848–1849, a été plutôt une corvée pour les Sicules. Alors que de nombreuses études ont été consacrées à ce sujet depuis près de 150 ans, aucune étude scientifique n'a traité, depuis la fin de la Seconde Guerre mondiale, la Garde-frontière sicule réorganisée à partir de 1941 après le rattachement du Pays des Sicules et de certaines régions orientales hongroises à la Hongrie. Cela s'explique principalement par le manque de sources primaires et par le fait que le régime politique d'avant 1990 n'était pas favorable à l'exploration de l'histoire de cette organisation militaire particulière.

Seulement trois années se sont écoulées entre le début de la mise en place de la Garde-frontière sicule et la fin de l'été 1944 : cette courte période a cependant permis de recréer une ancienne organisation militaire suivant les intérêts hongrois qui était destinée, entre autres, à la défense des Sicules au sein de l'armée. Tout cela est d'autant plus remarquable

qu'il ne s'agit pas seulement de l'exécution d'une idée sur ordre, mais aussi d'un concept de décideurs politiques et militaires, pour la plupart d'origine sicule, qui fut soutenu avec enthousiasme par le peuple sicule et ce, malgré les difficultés économiques du Pays des Sicules et l'insuffisance des moyens matériels mis à disposition par l'armée du Royaume de Hongrie. Néanmoins, cette formation militaire n'était pas efficace sur les champs de bataille, mis à part quelques personnes et cas isolés, et ce, pour plusieurs raisons.

Cette tentative de réorganiser la société sicule autour de la fonction principale de la surveillance des frontières était la seule réponse cohérente aux enjeux historiques et géopolitiques de l'époque.

Петер Иллешфалви

ИСТОРИЯ СЕКЕЙСКОЙ ПОГРАНИЧНОЙ ОХРАНЫ 1941–1944-ИЕ ГГ.

(Резюме)

В годы прошлого почти полуторостолетия уже многие писали о бывшей охране секейской границы, которая была организована с 1762-ого года, и окончательно прекращена в 1851-ом году, независимо от борьбы за свободу в 1848/49 гг., эта охрана была для секейцев больше бременем, чем радостью. За последние почти 75 лет после окончания Второй мировой войны не родилось ни одной научно обоснованной работы о вновь организованной с 1941-ого года охране Секейской пограничной зоны после возвращения некоторых отдельных восточных районов Венгрии и Секейского края. Главную причину этого надо искать в далеко недостаточности первичных источников, и в дальнейшем в том, что до 1990-ого года политическая обстановка была не подходящей для достоверного раскрытия истории этой своеобразной военной организации.

К концу лета 1944-ого года прошло всего три года с тех пор, как начались шаги по созданию секейской пограничной охраны, и из ничего родилась военная организация, которая когда-то уже существовала, но теперь была сформирована уже в венгерских интересах, которая внутри армии была также призвана служить секейской самообороне. Это и поэтому обращает внимание на то, что в этом случае мы можем говорить не только о выполнении приказа рожденного «сверху», но и о том, что решения, вынесенные политическим и военным руководством, в большинстве случаев секейского происхождения и о том, что их замысли с энтузиазмом поддерживал секейский простой народ. Несмотря на сложное экономическое положение Секейского края и жесткие финансовые условия, обеспечиваемые Венгерской королевской армией, это было немалым достижением, несмотря на то, что как военный состав, очевидно, по многим причинам, но, за исключением отдельных лиц и случаев, он не стоял на высоком месте на поле боя.

Попытка секейского общества реорганизовать пограничную охрану входе главного выполнения своего назначения был единственным толковым ответом на вызов эпохи той исторической, геополитической ситуации.

KÖZLEMÉNYEK

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADITENGERÉSZET KÉT TÁMADÁSA A CORTELLAZZÓI ÜTEGEK ELLEN, 1917. NOVEMBER–DECEMBER

E rövid közleményben a központi hatalmak caporettói áttörését követően a Cortellazzóba,¹ a Piave Vecchio torkolatába telepített olasz ütegek elleni két osztrák–magyar haditengerészeti támadást mutatjuk be. A támadásokat Triesztből kiindulva a cs. és kir. haditengerészet régi, elavult partvédő páncélosokkal, illetve standard csatahajókkal hajtottá végre. A két akció nem járt komolyabb eredményekkel, s érdemben nem változtatott a front helyzetén. Különösen igaz ez a második, decemberi támadásra, melyet részben az időjárás, részben pedig a szárazföldi csapatokkal való kommunikáció meghiúsulása kudarcra ítelt.

A történelem során számos alkalommal vetettek be hadihajókat parti célpontok ellen. A hajófedélzeti tűzfegyverek megjelenését követően hajóágyúk parti erődítmények elleni alkalmazásáról az első feljegyzés 1347-ből való, Calais ostromakor az angolok ugyanis hajóágyúkat is használtak. A XVII. század második felében először a franciák fejlesztettek ki speciális hajótípust a parti erődök lövésére. A *galiote à bombe* névre keresztelt típus elejére két mósárágyút építettek be fixen. E hajókat 1682-ben alkalmazták először Algír lövésekor. Az angolok lemásolták a típust, majd a következő évszázad során továbbfejlesztették. Az eredetileg kétárbocos hajók háromárbocosak lettek, és a két, immár 360 fokban körbeforgatható mósárágyúkat az árbocok között, a hajó középvonalában helyezték el. A napóleoni háborúk alatt a britek nagyszámú, általuk *bomb vessel*nek nevezett ilyen hajót építettek, melyeket vulkánokról neveztek el. Robusztus, erős hajótestük miatt a háború után többüket sarkvidéki expedíciókon használták.² Hasonló hajókat alkalmaztak, főként az északiak, az amerikai polgárháborúban.

Az első világháború során a parti célpontok lövésére szánt speciális hajótípust egyedül Nagy-Britannia épített. Kezdetben a britek régi, elavult standard csatahajókat alkalmaztak a tengerparthoz közeli frontszakaszon saját csapataik támogatására. 1914 novemberében az amerikai Bethlehem Steel Co. felajánlotta a briteknek megvételre azt a négy darab 35,6 cm-es lövegtornyt, melyeket a német Vulkan hajógyárban Görögország számára épülő SALAMIS csatahajó fegyverzeteként gyártottak le, de a blokád miatt már

¹ Ma Jesolo része.

² A HMS EREBUS és a HMS TERROR voltak James Clark Ross 1839–1843-as antarktiszi expedíciójának hajói. Ugyanezzel a két hajóval, melyeket időközben segédgőzgépekkel is elláttak, indult el Sir John Franklin 1845-ben az északnyugati átjáró végighajózására. Az expedíció eltűnt, valamennyi résztvevője odaveszett. A brit Admirális nagyszabású kutatóexpedíciót indított 1848-ban, de az eredménytelen maradt. Később helyi eszkimók beszámolóit alapján sikerült részben rekonstruálni a történeteket. A HMS EREBUS roncsát kanadai kutatók 2014-ben megtalálták a Baffin-öbölben.

nem tudtak leszállítani. A britek kaptak az alkalmon és gyorsan megterveztek egy tutaj-szerű, rövid és széles, kisméretű, 6000 tonnás hajótestet, kifejezetten parti célok lövéseire. A típust monitornak nevezték, és a négy testet hat hónap alatt legyártották, majd mindegyikre egy lövegtornyot helyeztek. E monitorok kis méretükük miatt jóval közelebb tudtak menni a parthoz, és a régi csatahajókkal ellentétben hatásos akna- és torpedóvédelemmel voltak ellátva. A tüzérségi tűzzel szemben viszont sebezhetőek voltak.³ A 35,6 cm-es monitorok alkották az ABERCROMBIE-osztályt.

Mivel a háború vége egyáltalán nem látszott, újabb hasonló monitorokra volt igény. Az ABERCROMBIE-osztály építése után nem sokkal kezdték meg a LORD CLIVE-osztály nyolc egységének az építését. Ezek hajóteste szinte teljesen megegyezett az előző osztályéval, viszont mivel további modern lövegtornyok nem álltak rendelkezésre, a szolgálattól kivont régi MAJESTIC-osztályú csatahajók egy-egy 30,5 cm-es lövegtornyát építették be rájuk. Két LORD CLIVE-osztályú monitor, az EARL OF PETERBOROUGH és a SIR THOMAS PICTON szolgált az Adrián. 1917 augusztusában például a 11. isonzói csatában lőtték az osztrák–magyar állásokat, majd 1917 októberében a caporettói áttörés idején részt vettek Grado kiürítésében. Két újabb monitor akkor épült, amikor döntés született, hogy két megkezdett, módosított REVENGE-osztályú csatahajót csatacirkálóként (REPULSE, RENOWN) fejezzenek be. Ennek következtében a már legyártott 38,1 cm-es lövegtornyok közül kettő feleslegessé vált. Winston Churchill, az Admirális első lordjának döntése alapján két újabb, a korábbiaknál valamivel nagyobb monitort építettek e lövegtornyok felhasználásával. A szövetséges szellem jegyében a két egységet francia marsallokról (MARSHAL NEY, MARSHAL SOULT) nevezték el. 1916-ban két újabb, valamivel még nagyobb, 38,1 cm-es monitor épült, melyeket a Franklin-expedíció hajói után EREBUS-nak és TERROR-nak neveztek el. Az EREBUS az őrhajóvá degradált MARSHAL NEY lövegtornyát kapta, míg testvére a COURAGEOUS-osztályú csatacirkálók számára készült tartalék lövegtornyot. E nagyszámú, nehézlövegekkel felfegyverzett monitor gyors megépítését, mint fentebb láttuk, az tette lehetővé, hogy rendelkezésre álltak különféle forrásból új, illetve használt lövegtornyok. A nagy hadihajók építésénél ugyanis a szűk keresztmetszetet a komplett lövegtornyok legyártása jelentette.

Az osztrák–magyar haditengerészet, a tengerparti, illetve a tengerparthoz közeli célpontok lövését, mivel ilyen célra speciálisan épített hajókkal nem rendelkezett, azzal hajtotta végre, ami rendelkezésre állt. Ilyen feladatokra torpedónaszádoktól és rombolóktól kezdve egészen a 20 000 tonnás dreadnought-típusú csatahajókig mindent bevetettek. Természetesen a kockázatok és az esetleges veszteségek csökkentése érdekében a Monarchia haditengerészete is ilyen alkalmakkor a régi, elavult, első vonalbeli feladatokra már nem alkalmas hajók bevetését favorizálta.

Az első világháború során két eset volt, amikor a cs. és kir. haditengerészet korszerű, modern csatahajókat vetett be kifejezetten parti célpontok ellen. 1914 őszén, október-decemberben a RADETZKY vegyes nehézüzérségű csatahajót a cattarói öbölbe vezényelték, a montenegrói Lovčen-hegyre telepített ütegek elhallgattatására. A második alkalom az olasz hadüzenetet követően 1915. május 24-én volt, amikor Anton Haus tengernagy, flottaparancsnok személyes vezetésével a teljes osztrák–magyar csatahajóflotta,

³ 1918. január 20-án az ABERCROMBIE-osztályú RAGLAN-t az Égei-tengeren Imbros szigeténél a török YAVUZ SULTAN SELIM (ex GOEBEN) csatacirkáló elsüllyesztette.

számos kisebb egység kíséretében felvonult Ancona, illetve az olasz keleti part lövésére. A TEGETTHOFF-osztály három elkészült egysége (VIRIBUS UNITIS, TEGETTHOFF, PRINZ EUGEN), az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND és a hat régebbi csatahajó (HABSBURG-osztály, ERZHERZOG-osztály) Anconát lőtte. A RADETZKY a Potenza torkolatát ágyúzta, míg a ZRÍNYI Senigalliát. Utóbbit egy olasz légihajó megtámadta, de a bombái célt tévesztettek. Az akció során komolyabb károkat csak a Horthy Miklós sorhajókapitány parancsnoksága alatt álló NOVARA cirkáló szenvedett.

A nehéz, páncélozott hajóegységek közül parti célok lövésére a legtöbbször a BUDAPEST-et, a MONARCH-osztályú három partvédő páncélos egyikét, az osztály legfiatalabb és legkorszerűbb tagját vetették be. A három hajót, a MONARCH-ot, a WIEN-t és a BUDAPEST-et 1895–1896-ban bocsátották vízre a polai Arzenálban (MONARCH), illetve a trieszti Stabilimento Tecnico Triestino hajógyárban. E hajók tulajdonképpen az ebben az időszakban kialakult standard csatahajók felére kicsinyített másai voltak. Vízkiszorításuk 5600 tonna volt, fegyverzetüket két lövegtoronyban elhelyezett négy darab 24 cm L/40, kazamatákban lévő hat darab 15 cm L/40, és tíz darab 4,7 cm L/44 ágyú, valamint két 45 cm-es torpedóvető alkotta. Övpáncéljuk 220–270 mm-es, kazamatapáncéljuk 80 mm-es volt, míg lövegtornyait 250 mm-es páncél védte. Szolgálatba állításukkor sebességük meghaladta a 17 csomót, az első világháború idején már jó, ha elérte a 15 csomót. A BUDAPEST két testvérétől eltérően korszerűbb, vízcsöves kazánokat kapott. Ennek köszönhetően sebessége valamivel nagyobb volt, kazánjai felfűtéséhez elegendő volt két-három óra, míg a másik két egység tüzcöves kazánjai esetében erre hat órára volt szükség. A BUDAPEST részt vett 1916 januárjában a Lovčen elfoglalásában, az ott lévő montenegrói állások lövésével. A cortellazzói ütegek elleni első, 1917. novemberi támadásban a BUDAPEST és testvérhajója, a WIEN vett részt. A második, decemberi támadásban, mivel a WIEN-t az olaszok elsüllyesztették, a BUDAPEST mellett a HABSBURG-osztály egyik tagja, az ÁRPÁD vett részt.

A MONARCH-osztály egységei, melyek a világháború kitörésekor már tizenhat éve álltak szolgálatban, rossz állapotban voltak, különösen, ami a tűzérésüket illeti. Ez érthető is, mivel a haditengerészet 1913–1914-ben, különösen a második dreadnought-osztály megszavazásával⁴ már közeli selejtezésükkel számolt, ezért nem is költött rájuk. Báró Karg György sorhajóhadnagy, aki 1916 januárjában a BUDAPEST-en szolgált, visszaemlékezésében így írt a hajó és tűzérésének állapotáról: „Ezek az öreg hajók semmi nemű nyílt tengeri harcra alkalmasak nem voltak, de hogy ágyúikat mégis felhasználják, a tengerész-vezetőség mint úszó ütegeket alkalmazta a bocchékban. Mint ilyenek teljes értékűek voltak.

Ha tehát bármikor is arról esne szó valahol, hogy ezek a hajók a *Bocche di Cattaroban* rosszul lőttek, akkor kérem őket védelembe venni, mert egyáltalán csoda, hogy akadt tiszt, a ki ilyen ágyúkkal lőni mert és velük szép eredményt is ért el.

⁴ 1914 tavaszán mindkét delegáció megszavazta az osztrák–magyar haditengerészet második dreadnought-osztályának megépítéséhez szükséges 426 millió koronás rendkívüli hitelt. A négy, 24 500 csatahajó építésével párhuzamosan a MONARCH-osztály három egységét, valamint a HABSBURG standard csatahajót kivonták volna a szolgálatból.

Csupán a három legnagyobb nehézségre óhajtok rámutatni, a melyek ezeknél az ágyúknál és használatuknál felmerült. Először is az ágyúk kikopása folytán a hiányos szabotosság, másodsor az irányzási nehézségek és harmadsor a hiányos megfigyelés.

Tudvalevő, hogy bármely nehéz hajóágyú szabotossága, vagyis élettartama körülbelül 100 lövés után megszűnik. Ilyenkor a bélcsövet (Seelenrohr) ki szokták cserélni, a mi után az ágyú újból használható. Ezeknél a típusoknál azonban a csere nem történt meg, mert a tengerész-vezetőség megállapította, hogy az ágyúk irányzókészülékeit már úgyis annyira elhasználták (a löskolának álltak huzamosabb ideig a rendelkezésére), hogy tökéletes löskotatosságot velök elérni nem lehet, és így a tartaléksöveket inkább a tengerparton építették be állásokba.

Az ágyúk annyira kikoptak, hogy a beléjük helyezett gránátot a csőnek szinte egyharmadáig kellett előretolni, hogy szabályosan beléskoruljon abba. Ez által a töltés és a gránát között néha egy méternél is nagyobb üres tér keletkezett, a minek a következménye az volt, hogy a löpor lobbanásszerűen hatott és így a lötvólvólság ugyanazon beállítás mellett nagy eltéréseket mutatott. Ennek következtében nem egyszer előfordult, hogy a gránát a cső torkolatának elhagyása után már felrobbant és saját hajók fedélzetét gránátszilánkok tűzdelték teli. Ha pedig a gránátot nem tölték előre addig, a míg a csőbe beszorult, hanem szabályszerűen a töltény kupakjával érintkezett, akkor a gránát körül a robbanáskor keletkezett gáz oly mennyiségben tódult ki, hogy a lövtólvólság tetemesen csökkent.

Ezt a hiányt azzal igyekeztek csökkenteni, hogy a vezetőkárikára egy pótvezetőkárikát húztak. Ennek révén a gránátot ugyan szabályosan tolhatták be, úgyhogy a töltéssel is érintkezett, de a bajon mégsem segíthettek, mert a lövedék forgása következtében ez a pótvezetőkárika vagy már a csőben, vagy később levált és a lövtólvólság még pontatlanabbá lett.”⁵

Az 1917. november 16-i támadás

A WIEN és a BUDAPEST partvédő páncélosokat először 1917. augusztus 26-án vezényelték Triesztbe, a 11. isonzói csata idején. Az 1917. augusztus 18-án indított olasz támadás fő célja, mint korábban is, Trieszt elfoglalása volt. A két öreg partvédő páncélost a flottaparancsnokság egy esetleges olasz partraszállási kísérlet megakadályozására küldte a városba. A csata ideje alatt egyébként a két brit monitor, valamint az olasz FAÀ DI BRUNO és ALFREDO CAPPELLINI „monitorok”, valójában inkább önjáró tutajok,⁶ az előbbiek Grado mögöl a 30,5 cm-es ágyúikkal, illetve utóbbiak a Primero-csatornából 38,1 cm-es ágyúikkal a front mellett Triesztet is lötték.⁷ A két partvédő páncélos augusztus 26-a éjszakáján érkezett meg Cattaróból Triesztbe. A trieszti körzet parancsnoka, Alfred von Koudelka ellentengernagy nem volt különösebben elragadtatva a két öreg páncélos városba érkezésétől. Visszaemlékezései szerint másnap reggel Svetozar Boroević vezérezredes, a délnyugati front parancsnoka felhívta és ezt kérdezte: „Jelentették, hogy

⁵ Karg 1921. 127–128. o.

⁶ A két egységet a FRANCESCO CARACCILO-osztályra szánt, de törlésük miatt szükségtelenné vált 38,1 cm-es ágyúkkal, 2-2 darabbal látták el. A BRUNO direkt erre a célra épült testet kapott, a CAPPELLINI-t egy úszódaruból alakították át. Sebességük nem haladta meg a 3 csomót, és esetükben tengerálláságról egyáltalán nem beszélhetünk.

⁷ Koudelka 1987. 261. o.

mindkét öreg páncélos ládát a nyakadba akasztották. Gondolom, nem különösebben örülsz ennek?” Koudelka erre így válaszolt: „Nem excellenciád, két további anyaszomorító! Derék öreg hajók, de a lövegeik már annyira ki vannak kopva, hogy a lőtávolságuk csekély. Ellenséges tűz esetén kénytelen vagyok őket a Muggia-félsziget mögé fedezékbe vonni. A WIEN-nek azonban hat óra kell, hogy gőzkész legyen. De a jelenlétük arra talán jó szolgálatot tesz, hogy az olaszok felhagyjanak a Duino és Umago közti elterelő partraszállásokkal.”⁸ Másfél nappal azután, hogy a két partvédő páncélos megérkezett Triesztbe, az olaszok intenzív légitámadásokba kezdtek a város ellen. Az egyik légitámadás során a hullámtörő és a WIEN közé esett egy légibomba, amely a víz alatt robbanva hat méter hosszban megrongálta a páncélos fenéklemezeit. A 11. isonzói csata végeztével szeptember közepén a WIEN és a BUDAPEST Polába hajózott.

A 12. isonzói csata, közismert nevén a caporettoi áttörés 1917. október 24-én vette kezdetét. Október 27-én Koudelka a 15 cm-es olasz Sdobba-üteg ellen küldte a rendelkezésére álló három darab 110 tonnás torpedónaszádát. Az olasz lövegek nem tudták eltalálni a három naszádot, viszont azok 3,7 cm-es ágyúi tüztől úgy pánikba estek az olasz tüze-
rek, hogy ágyúikat felrobbantva elmenekültek. Október 29-én trieszti körzetparancsnokként Koudelka azt fontolgatta, hogy a parancsnoksága alatt álló csapatokkal Gradót elfoglalja. A felderítésre előreküldött tengerész-utászszázad másnap jelentette, hogy az olaszok az éjszaka folyamán kiürítették Gradót.⁹

Grado tenger felől történő kiürítésében oroszánrészt vállalt a két, már fentebb említett brit monitor. A távozó olaszok minden hadianyagot, amit nem tudtak magukkal vinni, felrobbantottak. A nagy lókedvelő Koudelka külön megjegyezte, hogy „Lovagias ellenfelem, Dentice-Frasso¹⁰ herceg saját kezűleg lőtte le két hátslovát.”¹¹ Gradón állomásozott a Bruno Bordigioni sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt álló 15 cm-es olasz tengerészüteg. Az üteget Jean Roulier báró francia tengerészpilótáról nevezték el, akit 1916 augusztusában lőtt le Trieszt felett Gottfried von Banfield, az osztrák–magyar haditengerészet legeredményesebb pilótája. A kiürítés előtt ennek az ütegnek a lövegeit és lőszerait is felrobbantották. Néhány nap múlva az üteget újjászervezték, és immár parancsnokáról elnevezve Bordigioni-üteggé (Batteria di Bordigioni) állították fel négy darab 15 cm-es ágyúval Cortellazzóban, a Piave Vecchio torkolatának nyugati oldalán, a homokdűnébe beásva.¹² Az osztrák–magyar csapatok november 11-én érték el a Piave keleti partjának töltését, ami 400 méterre húzódott a Bordigioni-ütegtől. Az olaszok időközben számos kisebb kaliberű löveget telepítettek a Piave-torkolat nyugati oldalára, de a legnagyobb tüzerőt ez a 15 cm-es tengerészüteg képviselte.

November elején a WIEN és a BUDAPEST visszatért Triesztbe. Koudelka a két öreg páncélost november 16-án kiküldte a cortellazzói ütegek ellen. Koudelka döntését később az alábbiakkal indokolta. Egyrészt meg akarta mutatni az olaszoknak, hogy állásaik a tenger felől is sebezhetőek, másrészt pedig a hadseregnek, hogy a haditengerészet sem csak tétlenül ül. Mivel Koudelka az akcióról saját hatáskörében, a hadsereggel való egyeztetés

⁸ Koudelka 1987. 262. o.

⁹ Koudelka 1987. 264–265. o.

¹⁰ Alfredo Dentice di Frasso sorhajókapitány, valójában gróf, 1916 februárjától volt Grado védelmének a parancsnoka.

¹¹ Koudelka 1987. 265. o.

¹² Scarabello 1933. 256. o.

nélkül döntött, később Theodor¹³ Körner ezredes, az Isonzo-hadsereg vezérkari főnöke, későbbi osztrák elnök emiatt nemtetszését fejezte ki. Koudelka azzal vágott vissza, hogy nem sokkal korábban épp a hadsereg figyelmeztette, hogy az olaszok lehallgatják a telefonvonalakat, ezért nem akarta informálni az ellenséget a hajók kifutásáról. Azt a felvetést pedig kikérte magának, miszerint a hajók veszélyeztethették volna a saját állásokat, mondván, egy csatahajó parancsnoka rendelkezik annyi tudással, hogy egy folyó jobb partját megkülönböztesse a baltól.¹⁴

A Cortellazzo ellen induló kötelék, melynek vezetője a BUDAPEST volt, november 16-án 03:30-kor futott ki a Muggiai-öbölből. A két páncélos mellett a biztosítás három 250 tonnás torpedónaszádból és nyolc régebbi, kisebb torpedónaszádból, mint aknakeresőből állt. A kíséret vezetője a 99 számú torpedónaszád volt. Aznap szép idő volt, kiváló láthatósági viszonyokkal, a szél ereje a Beaufort-skála¹⁵ szerinti 2-3 fokozatok között változott, a tenger alig hullámzott. A kötelék a part közelében, a korábban már aknakeresők által átkutatott útvonalon haladt. 9:25-kor haladtak el a Tagliamento torkolata előtt, ekkor látták felemelkedni az első olasz tüzérségi megfigyelő-ballont Cortellazzo irányában. 10:35-kor, 10 kilométerre a cortellazzói tengerparti ütegtől, a kötelék 30 fokkal balra fordult és a sebességét addig csökkentette, hogy a hajók még éppen kormányozhatóak maradjanak. A két partvédő páncélos 24 cm-es ágyúiból tüzet nyitott az ütegre. A cortellazzói üteg azonnal viszonzta a tüzet, miközben az első ballon közelében egy újabb megfigyelő-ballon emelkedett fel, majd egy harmadik a Zuccherina-üteg irányában.¹⁶

Amikor 9000 méterre közelítették meg az olasz üteget, a BUDAPEST és a WIEN 15 cm-es ágyúi is tüzet nyitottak. A WIEN jelentése szerint a legnagyobb távolság, amelyről tüzeltek, 11,5 km volt. Ugyanezen jelentés szerint a WIEN negyedik 24 cm-es sortüze eltalálta az üteget.¹⁷ A délelőtti folyamán az olasz ütegek egyetlen találatot sem értek el a két partvédő páncéloson. 10:50-kor az osztrák–magyar köteléket a BUDAPEST jelentése szerint hét, a WIEN-é szerint nyolc olasz repülőgép támadta meg. Több bomba néhány méterrel a hajók mellett a vízben robbant fel. 11:20-kor két újabb olasz repülőgép támadott, majd 11:30 négy ellenséges gép a torpedónaszádokat bombázta. Közvetlen találatot egyik alkalommal sem sikerült elérniük az olasz repülőeknek. 11:45-kor a BUDAPEST parancsnoka elrendelte a tüzelés beszüntetését, mivel attól tartott, hogy az adott pozícióból a saját csapatokat is veszélyeztethetik.¹⁸

Az olasz repülőgépeknek sikerült három osztrák–magyar repülőgépet lelőniük. Az egyik gép a torpedónaszádok közelében szállt vízre. Ennek pilótája, Rover tengerészsáslós meghalt, míg megfigyelője Kunz egyéves önkéntes tüdőlővést kapott. A súlyos sérültet a BUDAPEST orvosa bekötözte, és a 92 számú torpedónaszád parancsot kapott, hogy a sebesültet és a holtestet vigye Triesztbe. Nem sokkal később egy másik sérült osztrák–

¹³ Theodor von Körner 1951. és 1957. között volt osztrák szövetségi elnök, azaz államfő.

¹⁴ Koudelka 1987. 272–273. o.

¹⁵ Francis Beaufort brit kapitány (később tengernagy) által 1805-ben kidolgozott 12 fokozatú szélerősségi skála. A két fokozat enyhe szélnek, a három fokozat gyenge szélnek felel meg.

¹⁶ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Első világháborús gyűjtemény (I. VH) 4504. d. S.M.S. „Budapest” Res. Nr. 745/1917 (másolat).

¹⁷ HL I. VH 4504 d. S.M.S. „Wien” Res. Nr. 832/1917 (másolat).

¹⁸ HL I. VH 4504 d. 4504. d. S.M.S. „Budapest” Res. Nr. 745/1917 (másolat), S.M.S. „Wien” Res. Nr. 832/1917 (másolat).

magyar gép Caorle közelében szállt vízre, egy harmadik pedig szintén a torpedónaszádok mellett. A három repülőgépet a torpedónaszádok vontába vették.¹⁹

A cortellazzói üteg lövetésének a hírére az olasz haditengerészet Velencéből útnak indított öt rombolót és két régi standard csatahajót, az EMANUELE FILIBERTO-t és az AMMIRAGLIO DI SAINT BON-t. Utóbbiak egyidősek voltak a két osztrák–magyar partvédő páncélossal és fő fegyverzetük is hasonló volt. Mellettük kifutott még három torpedóvető motorcsónak, úgynevezett MAS, Costanzo Ciano korvettkapitány parancsnoksága alatt. Az ő fia volt Galeazzo Ciano, Mussolini későbbi külügyminisztere.²⁰ Bordigioni visszaemlékezése szerint a tüzelés beszüntetése után az osztrák–magyar egységek rendezetlenül visszavonultak, mivel meglátták a közeledő olasz rombolókat.²¹ Valójában, mint láttuk, nem ez volt a tüzelés beszüntetésének az oka, már csak azért sem, mert az olasz rombolókat csak jóval később pillantották meg az osztrák–magyar hajókról.

13:30-kor jelentés érkezett Velence felől közeledő ellenséges egységekről, és ezzel egy időben öt hajót pillantottak meg. Az osztrák–magyar kötelék ekkor a közelítő olasz hajók felé fordult, egyben csökkentette a cortellazzói ütegtől való távolságát. A BUDAPEST parancsot adott az aknakereső csoportoknak, hogy engedjék el az aknafogó kábeleket, hogy részt vehessenek a támadás elhárításában. Egy osztrák–magyar repülő ekkor egy tokban ledobva írásban jelentette, hogy Velence felől két nagy egység közeledik – a fent említett két régi csatahajó – ezeket azonban nem lehetett látni. A két partvédő páncélos 13:35-kor 6,5 kilométer távolságból ismét tüzet nyitott az olasz ütegre.²²

Az olasz rombolók egy tévesen kiadott, avagy félreértelmezett parancs miatt hamarosan visszafordultak Velencébe,²³ így nem került sor harcérintkezésre. Ugyanakkor 14 óra körül a fent említett három MAS indított támadást Costanzo Ciano vezetésével. Ez azért különleges epizódja az akciónak, mert Ciano később részben ezért a támadásért kapta grófi címét (Cortellazzo és Buccari grófja). Másik tettéről Buccariban majd a későbbiekben szintén lesz szó. Ciano jelentése és az osztrák–magyar jelentések között már a MAS-ok számában is eltérés van. Az olasz jelentés szerint ugyanis a három egység közül egy motorhiba miatt visszafordult, még a BUDAPEST és a WIEN jelentései szerint három motorcsónak indított ellenük támadást. Ciano jelentésében az áll, hogy 900 méterre közelítették meg az osztrák–magyar páncélosokat.²⁴ A két páncélos 4 km távolságból nyitott tüzet 15 cm-es és a 4,7 cm-es lövegeivel. A WIEN jelentése szerint az egyik 15 cm-es gránát közvetlenül az elől haladó MAS mellett csapódott vízbe, és a motorcsónakok elfordulva felhagytak a támadással. A MAS-ok távolságát ekkor 3–4 km-re becsülték. Ugyanekkor a WIEN jelentése is megjegyzi, hogy fényes nappal ez egy igen bátor támadás volt.²⁵

¹⁹ HL I. VH 4504 d. 4504. d. S.M.S. „Budapest” Res. Nr. 745/1917 (másolat).

²⁰ Costanzo Ciano is kormányzati posztot kapott, 1924-től ő volt a távközlési miniszter.

²¹ *Scarabello* 1933. 287. o.

²² HL I. VH 4504 d. 4504. d. S.M.S. „Budapest” Res. Nr. 745/1917 (másolat).

²³ *Scarabello* 1933. 395. o.

²⁴ *Scarabello* 1933. 395. o. Az olasz verzió szerint a MAS-ok nem törődve a záporozó lövedékekkel 800–900 méterre közelítették meg az egyik páncélost és kilőtték mind a négy torpedójukat. A két osztrák–magyar hajó ettől úgy megijedt, hogy teljes sebességgel megindult Trieszt felé. Valójában a BUDAPEST és a WIEN még fél óráig lőtte Cortellazzót, és csak ezt követően fordultak vissza.

²⁵ HL I. VH S.M.S. „Wien” Res. Nr. 832/1917 (másolat).

A délután folyamán, részben a kisebb távolságnak köszönhetően a cortellazzói üteg jobban lőtt, villába fogta a páncélosokat és több találatot ért el. A BUDAPEST-et egy találat érte a vízvonaltól alatta a páncélövön, ez nem okozott semmilyen kárt. A WIEN hét találatot kapott, de egyik sem okozott komolyabb kárt. Több problémát okozott néhány műszaki hiba, illetve az, hogy a hajók személyzete nem volt teljes, mert többeket Gradóba vezényeltek. A két partvédő páncélos 14:35-kor szüntette be a tüzelést, és indult vissza Trieszt felé. Ekkor még egy utolsó olasz légitámadás érte a köteléket, de egyik ledobott bomba sem talált. A hajók 18:35-kor futottak be Triesztbe. A két páncéloson úgy gondolták, hogy sikerült károkat okozni az olasz ütegben, amit egy fölé repülő osztrák–magyar gép megfigyelője, Fedrigoni fregatthadnagy is megerősített.²⁶ Az olasz irodalom szerint viszont az üteg nem szenvedett komolyabb károkat és csak néhány sebesülés történt.

A WIEN elsüllyesztése

1917. december 10-én nem sokkal éjfél után torpedórobbanások hangja ugrasztotta ki Koudelkát az ágyából. Gottfried von Banfield már hívta is telefonon a hidrolán-állomásról, és jelentette, hogy mindkét partvédő páncélost támadás érte, és közülük az egyik súlylyed. Mire Koudelka a helyszínre ért, a WIEN elsüllyedt, személyzetéből hárman meghaltak és huszonkilencen eltűntek. A BUDAPEST-nek szánt torpedó célt tévesztett, és a partba csapódva robbant fel. A két partvédő páncélos őrszemei állításuk szerint egy csónakot láttak.²⁷

A Cortellazzo elleni támadást követően az olasz haditengerészet döntést hozott a Triesztben állomásozó partvédő páncélosok megsemmisítéséről. A feladattal a Velencében állomásozó Luigi Rizzo fregatthadnagyot bízták meg, aki 1917 májusában már két osztrák haditengerészeti pilóta elfogásával tüntette ki magát. Rizzo a MAS 9 és a MAS 13 torpedóvető motorcsónakokkal indult a vállalkozásra. A két MAS-t két torpedónaszád vontatta a Trieszti-öbölbe Velencéből, innen halk villanymotorjaikkal haladtak tovább a cél felé. A drótkábel-akadályok átvágása két órán keresztül tartott, ez idő alatt senki sem vette észre a két olasz motorcsónakot. Miután sikerült bejutni a horgonyzóhelyre, a Rizzo vezette MAS 9 megtorpedózta és elsüllyesztette a WIEN-t, az Andrea Ferrarini vezette MAS 13 viszont elvétette a BUDAPEST-et. A WIEN öt perc alatt elsüllyedt. Gyors elsüllyedése kapcsán felmerült, hogy a vízmentes válaszfalaiban lévő ajtók az előírások ellenére nyitva voltak. A két MAS sértetlenül távozott.

Koudelka azonnal vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére, hogy a torpedóvető motorcsónakok hogy juthattak be észrevétlenül. A még azon az éjszakán lefolytatott vizsgálat súlyos megállapításokra jutott. A Koudelka által elrendeltekkel ellentétben a két hajóparancsnok nem állított géppuskás őrséget a hullámtörők végein, mivel feleslegesnek tartották. A két páncélos Triesztbe érkezésekor Koudelka egy őrcsónak (gőzbárka) folyamatos járőrözésére is parancsot adott. Ezt szintén nem teljesítették, a széntakarékosságra hivatkozva. A WIEN elsüllyesztése kapóra jött Koudelka rosszakaróinak, akik le akarták váltatni trieszti körzetparancsnoki posztjáról, ez azonban nem sikerült.

²⁶ HL I. VH 4504 d. 4504. d. S.M.S. „Budapest” Res. Nr. 745/1917 (másolat), S.M.S. „Wien” Res. Nr. 832/1917 (másolat).

²⁷ Koudelka 1987. 273. o.

nekik. Parasztáldozatként végül a partvédelem parancsnokát, Hermann Marchetti reaktívált nyugállományú sorhajókapitányt helyezték vissza nyugállományba, aki az eset idején éppen szabadságon volt és nem is tartózkodott Triesztben.²⁸ Marchettiit egyébként 1918-ban, valamikor a breszt-litovszki békét követően reaktiválták, és az osztrák–magyar kézen lévő Mariampol kikötőjének kikötőparancsnokává nevezték ki. Ezzel az új beosztással nem volt szerencséje: útban szolgálati helye felé júliusban egy szabadcsapat elfogta és megölte.

Luigi Rizzo a WIEN elsüllyesztésével megalapozta karrierjét és hírnevét. Megkapta a katonai érdemérem legmagasabb, arany fokozatát, és soron kívül sorhajóhadnaggyá léptették elő. A WIEN elsüllyesztése a propaganda szempontjából nagyon jól jött a caporettói katasztrófa sokkjától sújtott olaszoknak. Pontosan két hónap múlva az olasz haditengerészet Buccari ellen indított egy akciót, melynek elsősorban propagandisztikus céljai voltak. A három MAS-szal (94, 95, 96) végrehajtott támadásra egy „álomcsapat” állt össze. A MAS 96 parancsnoka Rizzo korvettkapitány volt, s ezen a motorcsónakon utazott a vállalkozás parancsnoka, Costanzo Ciano fregattkapitány, valamint a „propaganda-felelős”, Gabriele D’Annunzio, a költő. A „Beffa di Buccari”-nak (buccari tréfa) nevezett akció során sikerült sértetlenül behatolniuk Buccari zárt öblébe, és onnan visszatérni. Bár egyetlen osztrák–magyar hajót sem sikerült elsüllyeszteniük az ott lévő egységek közül, nem ez volt az igazán fontos, hanem a vállalkozás propagandaértéke. D’Annunzio három, saját kézzel írt üzenetet tartalmazó palackot dobott a vízbe, és a *La Canzone del Carnaro* című versében énekelte meg útjukat. Később egy egész könyvet írt róla *La Beffa di Buccari* címmel. Costanzo Ciano, és így fia, Galeazzo is Cortellazzo és Buccari grófja címet kapták. Rizzo a karrierjét 1918. június 10-én a SZENT ISTVÁN csatahajó elsüllyesztésével koronázta meg.

Az 1917. december 19-i támadás

A WIEN elsüllyesztése után december 11-én Triesztbe érkezett az ADMIRAL SPAUN cirkáló a TRIGLAV II, a LIKA II, a DUKLA, a SCHARFSCHÜTZE, a TURUL és a STREITER rombolók kíséretében. December 17-én csatlakozott hozzájuk az ÁRPÁD standard csatahajó. A második Cortellazzo elleni támadást a BUDAPEST és az újonnan érkezett egységek hajtották végre, ezúttal a hadsereggel előre egyeztetett módon.

A Piave keleti partján álló 41. honvéd-hadosztály december 19-e reggelére a Piavén való átkelést, a Sile-csatornáig való előrenyomulást és Cava Zuccherina hídfő elfoglalását tervezte. A haditengerészettel való együttműködésről december 18-án egyeztettek a körzetparancsnokságon. A 41. honvéd-hadosztály parancsnoksága azon a nézeten volt, hogy a támadást akkor is végrehajtják, ha a rossz időjárás miatt a flotta hajói ebben nem tudnak részt venni. A másnapi támadásra a részt vevő hadihajóknak a részletes utasítást még 18-án este kiadta a trieszti körzetparancsnokság, Janko Vuković de Podkapelski sorhajókapitány, az ADMIRAL SPAUN parancsnokának aláírásával.²⁹

A Cortellazzo elleni támadásra az utasítás szerint a BUDAPEST-nek, az ÁRPÁD-nak és az ADMIRAL SPAUN-nak kellett kifutnia a fent említett hat romboló, valamint hat

²⁸ Koudelka 1987. 273. o.

²⁹ HL I. VH 4504 d. K.u.k. 2. Torpedoflottillenkommando zu Res. Nr. 1620/0 (másolat).

korszerű, 250 tonnás torpedónaszád (84, 92, 94, 98, 99, 100) kíséretében. E hajók mellé még tizenöt régebbi torpedónaszád csatlakozott, közülük tizenkettő párosával hat aknakereső-csoportot alkotott. A vállalkozást a 2. torpedó-flottilla zászlóshajója, az ADMIRAL SPAUN vezette. A hajnali 3:30-kor kifutó hajók számára a teljes sötétségben az odaút biztosítására Trieszt (Santa Teresa) és Caorle között az amúgy a háború miatt elsötétített világítótornyokat 3:15 és 7:00 között előre meghatározott időszakokra bekapcsolták. A tervek szerint 8:00-ra kellett elérni azt a pontot, ahonnan a nehéz egységek megkezdhetnék az ütegek lövését.³⁰

A kötelék felvonulása a tervek szerint történt. A hajók 3:30-kor futottak ki, és a két páncélos meg a cirkáló 4:00-kor egyesült a kíséret nagy részével a szabadkikötő előtt. Az éjszakai felhős, de tiszta időt reggel hét után egyre nagyobb köd váltotta fel, veszélyeztetve az akció végrehajtását. Reggel 8-kor érték el a Cortellazzótól mintegy 10 kilométerre lévő pontot, ahol a 210°-os irányra kellett fordulni a nehéz egységeknek az ütegek lövéséhez. A rossz látási viszonyok miatt a két páncélos nem tudott tüzet nyitni, ezért közelebb akartak menni az ütegekhez. Ezt jelentősen késleltette, hogy az aknakereső csoportok a következő percekben 5-6 aknát találtak a csatahajók útvonalán, ezért azoknak egy időre meg kellett állniuk. 8:26-kor az ADMIRAL SPAUN nyitott elsőként 10 cm-es lövegeivel tüzet a cortellazzói ütegekre, mintegy 7 km távolságból. Négy perc múlva a BUDAPEST és az ÁRPÁD is löni kezdte 24 cm-es, valamint 15 cm-es ágyúival az olasz állásokat. 8:45-kor a Cortellazzo lövésére a hadsereggel megállapodott határidő lejárt, az ADMIRAL SPAUN ekkor beszüntette a tüzelést. A saját csapatok veszélyeztetése nélkül ezt követően már csak a Cava Zuccherina körüli olasz állásokat lehetett löni. 8:55-kor a páncélosok is beszüntették a tüzelést.³¹

8:45-kor az előző nap a 41. honvéd-hadosztállyal megbeszéltek alapján megpróbálták fényjelekkel felvenni velük a kapcsolatot, de az előre egyeztetett helyről (Casa Fabrette) semmilyen válasz nem érkezett. Miután rádióon sem tudták felvenni a kapcsolatot, nem tudták, hogy lőhetik-e tovább a célpontokat vagy megindult a gyalogság támadása. Az aknakereső csoportok mögött haladva a nehéz egységek a nyílt tenger felé egy kört téve meg 9:26-ra visszaérkeztek a tüzelési útvonal kiindulópontjára. A romló látási viszonyok és a hadsereggel való sikertelen kapcsolatfelvétel miatt az ADMIRAL SPAUN-ról kiadták az akció befejezésére és a hazaindulásra való parancsot. A kötelék felvette a menetformációt és 10 csomós sebességgel visszaindult Trieszt felé.³² December 19-én egyébként a piavei átkelés megghiúsult, a 18-án átjutott zászlóaljat is vissza kellett vonni 20-án.

A cortellazzói ütegek elleni támadásban a hajók mellett tíz tengerészeti repülőgép is részt vett. 6:45-kor hat repülőgép, 7:45-kor további négy repülőgép³³ szállt fel Triesztből. A K 373 hamarosan motorhiba miatt vízre szállt, a 61 számú naszád vontatta vissza Triesztbe. A maradék öt gép 8 óra körül mintegy 700 méter magasságból 6 db 150 kg-os bombát, 8 db kisebb bombát, 30 db gázbombát és 4 db gyújtóbombát dobott a cortellazzói ütegekre. Miután ellenséges repülők nem jelentek meg, az egy órával később startolt vadászgépek 8:40 és 9:15 között az olasz állásokat géppuskával lötték. A vadászgépek

³⁰ HL I. VH 4504 d. K.u.k. 2. Torpedoflottillenkommando zu Res. Nr. 1620/0 (másolat). A világítótornyok: Santa Teresa, Miramar, Grado, Tagliamento, Caorle.

³¹ HL I. VH 4504 d. K.u.k. 2. Torpedoflottillenkommando zu Res. Nr. 1620/0 (másolat).

³² HL I. VH 4504 d. K.u.k. 2. Torpedoflottillenkommando zu Res. Nr. 1620/0 (másolat).

³³ Az első csoport: K 381, K 382, K 383, K 373, L 202, L 143; a második csoport: A 11, A 46, A 50, A 58.

10 órára érték vissza Triesztbe. A maradék öt gép közül a K 202 a Tagliamento világítótorony közelében 30 méter magasról lezuhant. A gép összetört, megfigyelője, Maximilian Obendorfer tartalékos hadnagy meghalt, pilótája, Mindszenty Árpád fregatthadnagy súlyosan megsebesült. A nagy köd miatt a többi gép 10 óra után Gradónál leszállt, közülük a K 381 a gátba szaladt és összetört. Megfigyelője, Dorcic tartalékos fregatthadnagy meghalt, a személyzet másik két tagja könnyebb sérülésekkel megúsza.³⁴

Az egyre sűrűsödő köd miatt 10:26-kor Baseleghe közelében kiadták a horgonyvetésre a parancsot, mivel az aknakeresők munkája lehetetlenné vált. A ködkürtök működését Koudelka visszaemlékezéseiben erősen kritizálta, mivel az odacsalta a könnyebb olasz egységeket. Caorle előtt a parti tüzérség négy olasz torpedónaszádot üzött el. Az onnan érkező telefonos jelentés szerint a saját hajókat nem látták, de jól lehetett hallani azokat.³⁵ A kötelék 11:53-kor szedte fel a horgonyt és indult tovább, végül 15:30-kor vetettek horgonyt Triesztben.³⁶ December 21-én a hajók zöme, köztük az ÁRPÁD, a BUDAPEST és az ADMIRAL SPAUN visszatért Polába.

Az olasz fronton hasonló nagyságrendű haditengerészeti akcióra a háború folyamán már nem került sor. 1918 májusában Koudelkát, aki ekkor már altengernagy volt, a hadsereg bizalmasan értesítette a júniusi piavei offenzíva tervéről. Hamarosan megérkezett a haditengerészet utasítása, miszerint az offenzíva sikere esetén Velence kikötőparancsnoka lesz. Az előkészületek során még két pecsétet is készítettek a megfelelő felirattal. Velence elfoglalásából nem lett semmi, viszont az összeomlásokkor elfelejtették a pecsétet megsemmisíteni. A háború után az olasz sajtó lehozta ezek fényképét gúnyos kommentárok kíséretében.³⁷ A június 15-ére tervezett offenzíva haditengerészeti támogatásának megbeszélésére egy találkozót szerveztek Koudelka irodájában a hadsereg és a flottaparancsnokság képviselői közt. Polából végül csak Hermann Jobst sorhajókapitány érkezett, aki a SZENT ISTVÁN elsüllyesztésének a hírért hozta. Közölte, hogy tekintettel az esetre, a haditengerészet nem tud részt venni az offenzíva támogatásában.³⁸ A piavei offenzíva megindítása után hamar kudarcba fulladt, a Monarchia vereségét hozva.

A BUDAPEST-et, a MONARCH-osztály egyetlen hadra fogható, megmaradt egységét, a parti ütegek elleni harc veteránját 1918 márciusa és júniusa között speciálisan a parti célpontok lövésére alakították át. Első 24 cm-es lövegtornyát kiszerezték és egy 38 cm-es mósárágyút építettek be a helyére. A próbálvések során kiderült, hogy az oldalirányú lövések hatalmas kilengést okoznak. Augusztusban még újabb próbálvéseket hajtottak végre, melyen elérték a 13 000 méteres lőtávolságot. Lőszerhiány miatt a próbákat nem folytatták. Végül októberben a mósárágyút kiszerezték, a BUDAPEST-et pedig húsz év szolgálat után törölték az aktív állományból – lakóhajó lett.

³⁴ HL I. VH 4504 d. K.u.k. Seeflugstation Triest. Res. Nr. 851 (másolat).

³⁵ Koudelka 1987. 274. o.

³⁶ HL I. VH 4504 d. K.u.k. 2. Torpedoflottillenkommando zu Res. Nr. 1620/0 (másolat).

³⁷ Koudelka 1987. 281. o.

³⁸ Koudelka 1987. 282. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Koudelka* 1987. Denn Österreich lag einst am Meer. Das Leben des Admirals Alfred von Koudelka. Hrsg. von *Lothar Baumgartner*. Weishaupt, Graz, 1987.
- Scarabello* 1933. *Scarabello, Giovanni*: Il martirio di Venezia durante la Grande Guerra. Volume secondo. Venezia, 1933.

Mihály Kramli

TWO ATTACKS OF THE AUSTRO-HUNGARIAN NAVY AGAINST BATTERIES AT
CORTELLAZZO, NOVEMBER–DECEMBER 1917

(Abstract)

After the breakthrough of Caporetto in October 1917, the Austro-Hungarian troops reached the Eastern banks of the river Piave at the river mouth on 11 November 1917. On the Western banks of the river mouth the Italian troops mounted a 15-cm battery named after its commander Bordigioni. In the beginning of November the old coastal defence ships called WIEN and BUDAPEST were commanded to navigate to Trieste. Rear Admiral Alfred von Koudelka, the commander of the military district of Trieste, sent the two battleships accompanied by torpedo boats on 16 November against the Italian battery in the mouth of the river Piave, in Cortellazzo. In a few time the ships were bombarded by Italian aircrafts, but they did not suffer damages. From Venice, the Italian sent battleships, destroyers and MAS boats towards Cortellazzo. The Austro-Hungarian ships really clashed only with the motor-boats lead by Constanzo Ciano that attempted an unsuccessful torpedo attack against the coastal defence ships. Later, for this action, Ciano was awarded with the title Count of Cortellazzo. At half past 2, the Austro-Hungarian ships ceased firing and returned to Trieste.

As an answer against Cortellazzo, an Italian MAS boat intruded the Bay of Trieste in the night of 10 December and scuttled the WIEN. Next they, the cruiser ADMIRAL SPAUN, and later the battleship ÁRPÁD was commanded to the town. The Division 41 of the Hungarian Home Defence Forces stationing on the Eastern banks of the Piave planned to cross the river on 19 December. On 18 December the commanders of the division and the Navy negotiated about the realisation of the assault. One day later, the ADMIRAL SPAUN, accompanied by the destroyers ÁRPÁD and BUDAPEST, and torpedo boats, embarked in front of Cortellazzo. They were firing at the Italian battle positions between half past 8 and 9 o'clock. Navy aircrafts were also bombarding the Italian batteries beside the ships. Since the Navy did not manage to contact the Division 41, and the fog was becoming denser and denser, at half past 9 the operation was delayed. Early in the afternoon the ships finally returned to Trieste.

Mihály Krámlí

DIE BEIDEN ANGRIFFE DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN KRIEGS-MARINE
GEGEN DIE BATTERIEN VON CORTELLAZZO, NOVEMBER–DEZEMBER 1917

(Resümee)

Nach der Schlacht von Karfreit (Zwölfte Isonzoschlacht) im Oktober 1917 erreichten die österreichisch-ungarischen Truppen am 11. November 1917 bei der Mündung des Flusses Piave das östliche Flussufer. Die 15-cm-Batterie, die nach dem Kommandanten der Italiener Bordigioni-Batterie genannt wurde, wurde am westlichen Ufer der Flussmündung aufgestellt. Anfang November wurden die alten Küstenverteidiger WIEN und BUDAPEST nach Triest abkommandiert. Vizeadmiral Alfred von Koudelka, Bezirkskommandant von Triest, schickte die beiden Schiffe in Begleitung von Torpedobooten am 16. November gegen die italienische Batterie in der Piave-Mündung in Cortellazzo. Der Beschuss der Batterie begann vormittags nach halb 11 Uhr. Kurze Zeit später wurden die Schiffe von italienischen Flugzeugen bombardiert, jedoch verursachten sie keine Schäden. Die Italiener schickten aus Venedig Schlachtschiffe, Zerstörer und Torpedo-Motorboote (MAS) gegen Cortellazzo. Zu Kampfberührungen kam es lediglich mit den von Costanzo Ciano angeführten Motorbooten, die einen erfolglosen Torpedoangriff gegen die das Ufer schützenden Panzer unternahmen. Später erhielt Ciano für diese Tat den Titel Graf von Cortellazzo. Der Beschuss der österreichisch-ungarischen Schiffe wurde um halb 3 Uhr eingestellt, und die Angreifer kehrten nach Triest zurück.

Als Antwort auf den Angriff gegen Cortellazzo drang am 10. Dezember in der Nacht ein italienisches Torpedo-Motorboot in die Triester Bucht ein und versenkte die WIEN. Am nächsten Tag wurden zunächst der Kreuzer ADMIRAL SPAUN in Begleitung von Zerstörern und anschließend das Schlachtschiff ÁRPÁD in die Stadt abkommandiert. Die am östlichen Piave-Ufer stationierte 41. Honved-Division hatte vor, am 19. Dezember den Piave zu überqueren. Am 18. Dezember stimmten sich das Divisionskommando und die Kriegsmarine über die Art der Unterstützung des Angriffs ab. In den frühen Morgenstunden des darauffolgenden Tages kamen der Kreuzer ADMIRAL SPAUN, das Schlachtschiff ÁRPÁD und der Küstenverteidiger BUDAPEST in Begleitung von Zerstörern und Torpedobooten vor Cortellazzo an. Sie feuerten zwischen halb 9 und 9 Uhr auf die italienischen Stellungen. Neben den Schiffen bombardierten auch Flugzeuge der Kriegsmarine die italienischen Batterien. Nachdem die Kontaktaufnahme mit der 41. Division erfolglos verlief und auch der Nebel immer dichter wurde, wurde die Aktion um halb 10 Uhr beendet. Die Schiffe kehrten am frühen Nachmittag nach Triest zurück.

Mihály Krámlí

DEUX ATTAQUES DE LA MARINE AUSTRO-HONGROISE CONTRE LES BATTERIES DE
CORTELLAZZO, NOVEMBRE–DÉCEMBRE 1917

(Résumé)

Suite à la percée de Caporetto d'octobre 1917, les troupes austro-hongroises ont atteint la rive orientale du fleuve Piave à l'embouchure de celui-ci. Les Italiens ont mis en place une batterie de 15 cm sur la rive occidentale de l'embouchure. Cette batterie portait le nom de son commandant Bordigioni. Début novembre, deux vieux navires de défense côtière, le WIEN et le BUDAPEST ont été envoyés à Trieste. Le 16 novembre, le contre-amiral Alfred von Koudelka, commandant de la région de Trieste, a envoyé les deux navires accompagnés de torpilleurs contre la batterie italienne située à Cortellazzo, à l'embouchure du Piave. Les tirs sur la batterie ont commencé le matin, après 10h30. Peu de temps après, des avions italiens ont bombardé les navires sans toutefois faire de dégâts. Depuis Venise, les Italiens ont dirigé des cuirassés, des contre-torpilleurs et des vedettes lance-torpilles vers Cortellazzo. Seules les vedettes conduites par Costanzo Ciano sont entrées en contact avec l'ennemi lors d'une attaque de torpilles échouée contre les navires de défense côtière. Plus tard, Ciano a reçu le titre de comte de Cortellazzo pour son fait d'armes. Les navires austro-hongrois ont cessé les tirs à 14h30 avant de rentrer à Trieste.

En réponse à l'attaque contre Cortellazzo, une vedette lance-torpilles italienne a pénétré, le 10 décembre la nuit dans la rade de Trieste avant de faire couler le WIEN. Le lendemain, le croiseur ADMIRAL SPAUN a été envoyé dans la ville avec des contre-torpilleurs suivi du cuirassé ÁRPÁD. La 41ème division hongroise de l'armée qui stationnait sur la rive orientale du Piave voulait traverser le fleuve le 19 décembre. Le 18 décembre, le commandement de la division et la marine se sont concertés sur le soutien de l'attaque. Le lendemain à l'aube, ADMIRAL SPAUN, ÁRPÁD et BUDAPEST accompagnés de torpilleurs et de contre-torpilleurs se sont rendus en aval de Cortellazzo. Ils ont tiré sur les positions italiennes entre 8h30 et 9 heures. Outre les navires, des avions de la marine ont également bombardé les batteries italiennes. Comme ils n'ont pas réussi à entrer en contact avec la 41ème division et le brouillard devenait de plus en plus épais, l'action fut arrêtée à 9h30. Les navires sont rentrés à Trieste en début d'après-midi.

Михай Крамли

ДВА НАПАДЕНИЯ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННО-МОРСКОГО ФЛОТТА ПРОТИВ
БАТАРЕИ КОРТЕЛЛАЦЦО, НОЯБРЬ–ДЕКАБРЬ 1917-ОГО ГОДА

(Резюме)

После прорыва у Капоретто в октябре 1917-ого года австро-венгерские войска 11-ого ноября 1917-ого года достигли восточного берега реки находящегося у устья реки Пьяве. На западном берегу устья реки итальянцы установили 15-сантиметровую батарею, названную в честь своего командира батареей Бордигиони. В начале ноября старые береговые оборонительные танки ВИЕННА и БУДАПЕШТ (coastal

defence ship, Küstenverteetiger) были откомандированы в Триест. Контр-адмирал Альфред фон Коуделка, командующий округом Триест, в сопровождении торпедных катеров отправил два корабля против итальянской батареи 16-ого ноября в устье реки Пьяве, Кортеллаццо. Обстрел батареи начался перед обедом, после 11:30 утра. Немного позже итальянские самолеты бомбили корабли, но не нанесли им ущерба. Из Венеции итальянцы отправили боевые корабли, эсминцы и торпедо-защитные катера (MAS) в направлении Кортеллаццо. Боевое столкновение произошло только моторными катерами под руководством Костанза Чиано, которые неудачно попытались атаковать береговые противозащитные танки. Позднее Чиано за этот подвиг получил титул графа Кортеллаццо. Австро-венгерские корабли прекратили стрельбу в половину третьего и вернулись в Триест.

Отвечая на нападение против Кортеллаццо, один итальянский торпедный катер проник в Триестский залив ночью 10-ого декабря и затопил ВИННУ. На следующий день в город откомандировали крейсер АДМИРАЛ ШПАУН, в сопровождении эсминцев, и затем военный корабль АРПАД. 41-я патрульная дивизия стоящая на восточном побережье Пьяве планировала переправиться через реку Пьяве 19-ого декабря. 18-ого декабря командование дивизии и военно-морской флот согласовались о том, как поддержать атаку. На рассвете следующего дня АДМИРАЛ ШПАУН, в сопровождении эсминцев и торпедных катеров, АРПАД и БУДАПЕШТ отправились в Кортеллаццо. Итальянские боевые позиции обстреливались с 9-и утра до 9-и вечера. Рядом с кораблями, военно-морские самолеты также бомбили итальянские батареи. Поскольку не удалось связаться с 41-ой дивизией, и туман становился все плотнее, акция была прекращена в половине десятого. Корабли вернулись в Триест рано днем.

ÉLET AZ ARCVONAL MÖGÖTT

Tanulmányok

Szabó Péter

hadtörténész

tiszteletére

MŰHELY

SALLAY GERGELY PÁL

„A SZÉKELY HADOSZTÁLY TAGJAI ÉRDEMEINEK ELISMERÉSE TÁRGYÁBAN”

Szentkereszthegyi Kratochvil Károly (1869–1946) nyugállományú altábornagy, a Székely Hadosztály¹ egykori parancsnoka, a Székely Hadosztály Egyesület örökös elnökeként 1941. január 14-én felterjesztést intézett vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868–1957) kormányzóhoz, valamint vitéz dálnokfalvi Bartha Károly (1884–1964) tábornagy, honvédelmi miniszterhez, amelyben a volt Székely Hadosztály érdemeinek visszamenőleges hatállyal történő elismerését kérte.² A beadvány aktualitását Kratochvil a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) értelmében Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területeken élő egykori Székely Hadosztály-béli katonák „visszatérésével” indokolta. Vitathatatlannak nevezte továbbá, hogy a Székely Hadosztály működése az első világháború folytatásaként értelmezendő, s leszögezte, hogy a Hadosztály „ellentállásával [sic!] már akkor [ti. 1918–1919-ben] megindította azt a folyamatot, mely végeredményben a bécsi döntéshez vezetett.”

Kratochvil javaslata az alábbi tételekből állt:

„1.) Valamennyi tisztnak és legénységnek adományoztassék a „Mátyás emlékérem” kékfehér szallagon [sic!], a Székely hadosztály egykori jelvényének kisebbített másával és kardokkal azok részére, akik ütközetben voltak [...] Nagyfontosságú, hogy ez a kitüntetés megadja a székely harcosok részére a Tűzharcosokat megillető törvényes jogokat és kedvezményeket.

2.) [Legalázatosabban kérem:]

- a., magát különösen kitüntetett legénységi egyének részére vitézségi érem,
- b., a magát különösen kitüntetett tisztek részére a magyar érdemkereszt,
- c., a sebesültek részére a Sebesültek érmének legkegyelmesebb adományozását;
- d., a tiszti pontozásoknál a székely hadosztályban teljesített szolgálat figyelembevételét, és végül
- e., a Székely hadosztály hadirokkantjaival szemben az 1933. évi VII. törvény cikk érvényességét.”

Hozzátette még: „Az a., és b., pont alatt kértek lehetővé tennék, hogy a székely hadosztály kiváló haditényeket teljesített egyénei a vitézi rendbe felvehetők legyenek, – ami jelenleg a részükre elérhetetlen.”

¹ A Székely Hadosztály történetéről lásd: *Gottfried – Nagy* 2011.

² HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium 3525/el. 8.–1941. Székely Hadosztály tagjai érdemeinek elismerése t[árgy]ában.

Kérvényéhez „Az Erdélyi Kerületi Parancsnokság és a neki közvetlenül alárendelt parancsnokságok és csapattek, valamint a Székely Hadosztálynak alárendelt csapatok harcai az 1918/19 évben a románok ellen” címmel listát is mellékel, az alábbi ütközetek felsorolásával:

„Piski, páncélvonatunk harca 1919. [helyesen 1918.] dec. havában
Czigányi, 1919. I. 14. visszavert román támadás
Kis- és Nagysebes a Kőrös [sic!] völgyében, Sebesvár, Dealul Fundaculi támadás
Csucsától Bánffyhunad felé 1919. I. 23–28. sikeres saját támadás
Sikarló, 1919. I. 31. II. 3.
Zilah, 1919. II. 22–25. sikeres saját vállalkozás
Nagy Sikarló, 1919. III. 1.
Csucs, Királyhágó, 1919. III. 11–12., IV. 16–17. román támadás
Iloba, 1919. III. 9., IV. 16. román támadás és saját ellentámadás
Récsétől délre, 1919. III. 16.
Szinérváralja, 1919. III. 17.
Hadad, Györtelek, 1919. III. 27., IV. 16. Király főhadnagy gyönyörű győztes
védelmi harca
Iloba bánya, 1919. III. 29.
D. Pietris (Sikarlótól északkeletre), 1919. IV. 16.
Haraklány, 1919. IV. 16.
Varsolc, 1919. IV. 16.
Magyar-Keczel, 1919. IV. 16.
Bogdánháza, 1919. IV. 16.
Balla (csarnokerdő), 1919. IV. 16.
Azanó hegy, erdő, Egrespataktól nyugatra, 1919. IV. 16.
Erdőszada, 1919. IV. 16.
Kraszna és Récsé, 1919. IV. 16.
Kis- és Nagysebes, 1919. IV. 16.
Alsószopor, 1919. IV. 16.
Honczkó, 1919. IV. 16.
Nagygéc, 1919. IV. 17.
Vaskó, Gyula, Mare, 1919. IV. 16–17.
Szatmárnémeti, 1919. IV. 17–18.
Kocsord, 1919. IV. 18–19.
Szamos, Dob, 1919. IV. 18.
Belényes, 1919. IV. 18.
Királyháza, 1919. IV. 20.
Veresmart, 1919. IV. 20.
Ökörítő, 1919. IV. 20.
Mátészalka, Kraszna-csatorna, 1919. IV. 20–23-ig, sikeres védelmi harc
Hodász, 1919. IV. 24.
Nyírmegyes, 1919. IV. 24.
Nyírmada, 1919. IV. 25.

1919. április 16-ika után felsorolt ütközetek, kivétel nélkül román támadások.”³

Ismeretes, hogy Kratochvil több más esetben is kezdeményezte a Székely Hadosztály tagjai érdemeinek visszamenőleges elismerését. Ilyenek voltak a Károly Csapatkereszt és a Nemzetvédelmi Kereszt odaítélésére irányuló törekvések. Előbbit még az 1930-as években szerette volna elérni a Székely Hadosztály Egyesület, próbálkozásuk azonban nem járt sikerrel, hiszen a Károly Csapatkeresztet I. (IV.) Károly császár és király az első világháború során teljesített legalább 12 heti frontszolgálat elismerésére alapította, a Székely Hadosztály pedig már a fegyverszünet beállta után kezdte meg tevékenységét.⁴ Hiába tartotta vitathatatlanak Kratochvil – ahogy erre fent már hivatkoztunk –, hogy a Székely Hadosztály működése és harcai a román hadsereg ellen a világháború folytatását képezték, érvelését nem tekintették helytállónak. Másik célkitűzésük azonban megvalósult, az 1940-ben – többek között a Tanácsköztársaság ellen, illetve Magyarország területi integritásáért küzdő személyek elismerésére – alapított Nemzetvédelmi Keresztet⁵ 1942-től a Hadosztály egykori katonái elnyerték.⁶

A tárgyalt, 1941 elején kelt beadvány ezekhez képest eltérő kívánalmakat fogalmazott meg. Kratochvil egyrészt egy „Mátyás emlékérem” nevű kitüntetés adományozását indítványozta kék-fehér szalagon, rendfokozatra való tekintet nélkül. A javaslatból nem derül ki egyértelműen, de valószínűsíthető, hogy magát a szalagot díszítette volna a Székely Hadosztály – kék mezőben arany napot és holdat ábrázoló – jelvényének miniatűrje és a hadikitüntetések jellegzetes kiegészítője: a keresztbe fektetett kardokat formázó ékítmény. Utóbbival azok kitüntetése került volna odaítélésre, akik a fent felsorolt ütközetek valamelyikében részt vettek. Elgondolkodtató, hogy új kitüntetésre utal-e a szöveg vagy „Mátyás emlékérem” alatt esetleg az 1940. október 1-jén alapított és Mátyás király arcképét ábrázoló Erdélyi Emlékérmét⁷ értette-e a Székely Hadosztály egykori parancsnoka. Utóbbira enged következtetni a beadvány szövegében a kitüntetés neve előtt szereplő határozott névelő és az, hogy Kratochvil csak a kitüntetés szalagját és ékítményeit írta le részletesebben, magát az érmet nem – arra feltételezhetően mint létezőre utalt. A nyugállományú altábornagy eszerint az Erdélyi Emlékérmet – az eredeti kék helyett – kék-fehér szalagon kezdeményezte adományozni a több mint húsz évvel korábban működő Hadosztály hajdani tagjai számára, egészen más feltételekkel, mint amelyekkel a Kelet-Magyarország és Észak-Erdély visszacsatolása emlékére kiadott kitüntetés egyébként elnyerhető volt. Érdekes továbbá, hogy Kratochvil elképzelése szerint a „Mátyás emlékérem” megadta volna „a székely harcosok részére a Tűzharcosokat megillető törvényes jogokat és kedvezményeket.” Mivel az 1938. évi IV. törvénycikk, vagyis a Tűzharcos törvény azokra a magyar állampolgárokról vonatkozott (és biztosított részükre juttatásokat és kedvezményeket), akik az első világháborúban teljesített frontszolgálatuk alapján a Károly Csapatkereszt viselésére voltak jogosultak,⁸ a Hadosztály volt parancsnoka

³ A listának számos sokszorosított példánya a Kratochvil-hagyatékot legnagyobb részben őrző Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárában is megtalálható, mindaddig azonban összeállításának pontos célja ismeretlen volt a kutatók előtt. Nagy Szabolcs, a Veszprém Megyei Levéltár igazgatóhelyettesének szíves közlése.

⁴ Gottfried – Nagy 2011. 178–180. o.; Virágh 2016. 40. o.

⁵ Fekete – Baum 2010. 87–101. o.

⁶ Gottfried – Nagy 2011. 133., 178–180. o.

⁷ Fekete – Baum 2010. 71–83. o.

⁸ Virágh 2016. 42–43. o.

részéről ez az indítvány tulajdonképpen a Károly Csapatkereszt utólagos odaítélésére irányuló korábbi sikertelen kísérlet megismétlésének is tekinthető. S ha már (újra) próbálkozott, egyúttal egy másik első világháborús kitüntetés, a Sebesültek Érmé⁹ adományozását is kérte beadványában az 1918–1919-es románellenes harcok sebesültjei részére. Ennek igénylése azonban éppen annyira volt reális elképzelés, mint a Károly Csapatkereszté.

Kratochvil kérte továbbá a Székely Hadosztály harcaiban magukat különösen kitüntetett egyének utólagos elismerését. Elképzelése szerint legénységi állományúak a „vitészi érem”, tisztok a „magyar érdemkereszt” adományozásában részesültek volna. Utóbbi esetben egyértelműen az 1922/1923-ban létrehozott (de 1935-től – tehát a beadvány kelte idején már jó ideje – Magyar Érdemrend néven létező, és 1939-től hadikitüntetésként is adományozott) Magyar Érdemkereszt, az előbbiben pedig minden bizonnyal az 1939 áprilisában alapított Magyar Vitézségi Érem (és nem az osztrák–magyar Vitézségi Érem) fokozatainak odaítélésére gondolt.¹⁰ Javaslatára ezen részének megtételéhez tehát értelemszerűen a Magyar Vitézségi Érem és a Magyar Érdemrend mint hadikitüntetés 1939-es életre hívása szolgáltatta az alapot.

Végezetül a beadvány szerzője utalt a fentiek szerint kitüntetendő személyek Vitézi Rendbe¹¹ való felvételének lehetőségére is.

A felterjesztésre Horthy Miklós kormányzó szűkszavú közléssel reagált, miszerint nem tartja magát illetékesnek olyan cselekmények jutalmazására, amelyek a kormányzása előtti időkből történtek. Erről Katonai Irodája 1941. január 22-én tájékoztatta a honvédelmi minisztert. Kratochvil azonban – bizonyára nem hivatalos csatornákon értesülve az elutasításról – január 24-én távirati úton visszavonta kérvényét, így további érdemi intézkedésre az ügyben nem került sor.

Közismert, hogy Kratochvil és a Székely Hadosztály Egyesület megítélése és politikai elfogadottsága a korszakban problémás volt, Horthy és Kratochvil kapcsolatát pedig alapvetően meghatározta utóbbi kérlelhetetlen legitimista álláspontja.¹² A beadvány elutasítása tehát nem meglepő, a kormányzó érvelése ugyanakkor nem helytálló, hiszen a fentebb említett, 1940-ben (még Kratochvil kérvényének beadása előtt) alapított Nemzetvédelmi Kereszt például – részben – kifejezetten 1919-es ellenforradalmi érdemek elismerését szolgálta. Megállapítható, hogy Horthy kimondottan a Székely Hadosztály harcai ügyében nem kívánt állást foglalni.

Ami a „Mátyás emlékérem” javasolt technikai megoldásait (tehát a szalag különböző ékítményekkel való ellátását) illeti, párhuzamként utalhatunk a Horthy-kor egy falerisztikai különlegességére, az első világháborúban véghez vitt, de a háború vége és az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása miatt már nem honorált fegyvertervek utólagos elismerésére szolgáló kitüntetésformára. 1930-tól azok a tisztok és hasonállásúak, akik hivatalosan igazolni tudták, hogy kitüntetési javaslatuk 1918 őszéig – bizonyos szintig bezárólag – tárgyalásra és jóváhagyásra került, jogosulttá váltak arra, hogy a Magyar Érdemkereszthez kapcsolódóan alapított Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegegyes sötétzöld (azaz katonai) szalagján az adott osztrák–magyar kitüntetést jelké-

⁹ A Sebesültek Érméről legújabban lásd: Sallay 2018b.

¹⁰ A Magyar Érdemrendről és a Magyar Vitézségi Éremről, illetve a Horthy-kor hadikitüntetéseiről bővebben lásd: Bodrogi – Molnár – Zeidler 2005.; Felszeghy 1943.; Makai – Héri 2002.; Pandula 2007.; Sallay 2018a.

¹¹ A Vitézi Rendről bővebben lásd: Fekete 2011.

¹² Gottfried – Nagy 2011. 184–185. o.

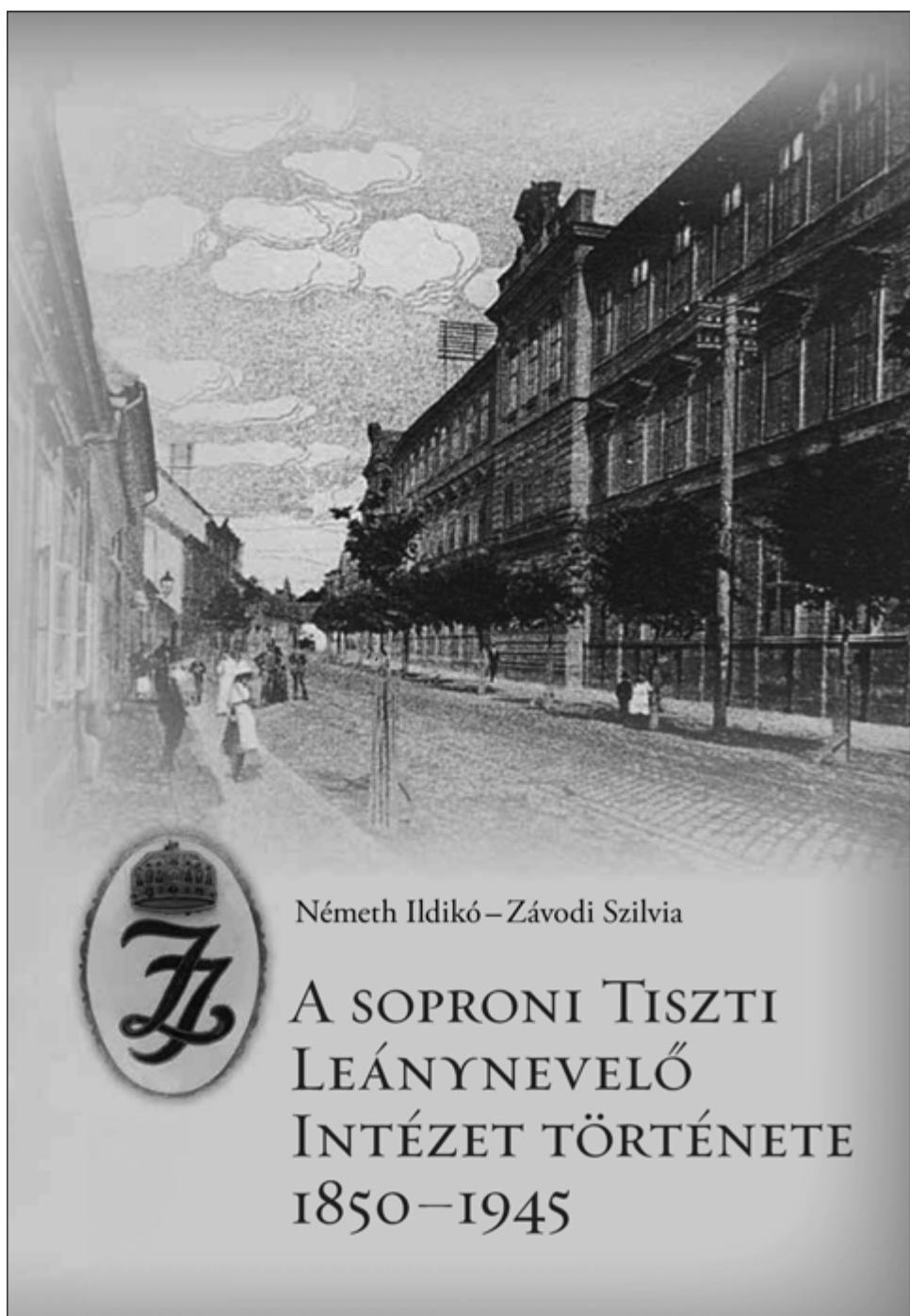
pező miniatűr és adott esetben a „kardokat” viselhessék.¹³ Erre emlékeztető megoldás lett volna a Székely Hadosztály jelvény-miniatűrjének és a „kardoknak” a feltűzése a „Mátyás emlékérem” szalagjára.

Mivel azonban az elképzelés nem valósult meg, az utókor számára csak a találgatások lehetősége maradt.

BIBLIOGRÁFIA

- Baum* 2010. *Baum Attila: Háborús érdemek utólagos elismerése – Magyar Koronás Bronzérem, szalagján az elmaradt háborús kitüntetés kisebbsített alakjával. Katonaújság, 2010. 2. sz. 46–53. o.*
- Bodrogi – Molnár – Zeidler* 2005. *Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor: Nagy magyar kitüntetéskönyv. A magyar állam rendjelei és kitüntetései a Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. (Rubicon-Könyvek.) Budapest, 2005.*
- Felszeghy* 1943. *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. A szerk. biz elnöke Felszeghy Ferenc. Budapest, [1943.]*
- Gottfried – Nagy* 2011. *Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály története. Barót, 2011.*
- Fekete* 2011. *Fekete Ferenc: A Vitézi Rend története. Szeged, 2011.*
- Fekete – Baum* 2010. *Fekete Ferenc – Baum Attila: A Magyar Királyság kitüntetései 1920–1945. III. k. Szeged, 2010.*
- Makai – Héri* 2002. *Makai Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002.*
- Pandula* 2007. *Pandula Attila: Magyar hadikitüntetések 1938–1945. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk. Torbágyi Melinda. Székesfehérvár, 2007. 201–221. o.*
- Sallay* 2018a. *Sallay Gergely Pál: Magyar katonai kitüntetések (1920–2015). In: Magyarország hadtörténete IV.: 1919-től napjainkig. Szerk. Horváth Miklós. Budapest, 2018. 551–564. o.*
- Sallay* 2018b. *Sallay Gergely Pál: 1918 az osztrák–magyar kitüntetés-történetben. Hadtörténelmi Közlemények, 131. (2018) 3. sz. 680–701. o.*
- Virágh* 2016. *Dr. Virágh Ajtony: Csaták tigrisei. A Károly Csapatkereszt története. Budapest, 2016.*

¹³ A témáról részletesen lásd: *Baum* 2010.

Németh Ildikó–Závodi Szilvia

A SOPRONI TISZTI
LEÁNYNEVELŐ
INTÉZET TÖRTÉNETE
1850–1945

BIBLIOGRÁFIA

MOHÁCSI ZOLTÁN

A 2017. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1–27
A hadtörténelem határterületei	28–105

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	106–124
A hadművészet és a fegyveres erők története	125–201
Csapattörténetek	202–219
A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői	220–231
Hagyományápolás, emlékezetkultúra	232–246
Haditechnika	247–301
Katonai jog, holokauszt, veszteség, hadifogság	302–368
Helytörténet	369–396
Életrajzok, visszaemlékezések, naplók	397–492

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig	493–508
XVI–XVII. század	509–547
XVIII. század	548–555
1848–1849	556–572
1850–1913	573–580
1914–1918	581–615
1919–1938	616–626
1939–1945	627–636
1946–1989	637–649
1990–2017	650–657

IV. NÉVMUTATÓ

V. TÁRGYMUTATÓ

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. *Amaczi Viktor*: Repülőmúzeum Virginiában. Haditechnika. 2017. 3. 39–42. o.
2. *Andaházi Szeghy Viktor*: Honvédségi szakkönyvtári gyűjtemények. Helyzetkép. Könyvtári Figyelő. 2017. 4. 495–506. o.
3. Armoury. Visible Storage of Weaponry. Compiled and edited by *Péter Soós*. Budapest, MoD Military History Institute and Museum. 2017. 27 o.
4. Ároknapló. Olasz front. Játékos foglalkoztató füzet gyerekeknek. Összeállították a Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztály munkatársai. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 16 o.
5. *Balogh Máté*: Hunyadiak fegyverben. Egy 14-15. századi páncéltörténeti kiállítás. Időszaki kiállítás. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 401–407. o.
6. *Berekméri Árpád-Róbert*: Az 1916. évi román betörésre vonatkozó források a marosvásárhelyi református levéltárban. In: Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 97–116. o.
7. Az első világháború pécsi vonatkozású irodalma. Összeállította *Gyánti István – Kiss Zoltán*. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 315–327. o.
8. Fegyvertár. Fegyvertörténeti látványraktár. Összeállította és szerk. *Soós Péter*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 2017. 27 o.
9. Fegyvertár. Színező füzet. / Weaponry. Colouring Book. Összeállította és szerk. *Soós Péter*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 13 o.
10. *Feith László*: Időutazás. Magyar Honvéd. 2017. 12. 48–55. o.
11. *Feith László*: Virtuális csatatér. 162 alakulat, 140 kiadvány, 50 ezer oldal. Magyar Honvéd. 2017. 11. 48–51. o.
12. *Galambos Sándor*: Rendhagyó múzeum. Virtuális szárnyalás és kipróbálható valóság. Magyar Honvéd. 2017. 1. 44–47. o.
13. Gloria victis. 1956 Székesfehérváron és Fejér megyében. Bibliográfia. Összeállította *Bognár Zsuzsanna*. Székesfehérvár, Vörösmarty Mihály Könyvtár, 2017. 132 o.
14. A Hadtörténeti Múzeum / The Hungarian Military History Museum / Das Ungarische Museum für Militärgeschichte. Összeállította és szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 16 o.

15. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 447 o.
16. *Hraskó István*: Válogatás nélkül. „Málenkij robot” – kilencévesen. Magyar Honvéd. 2017. 2. 46–49. o.
17. Huszár Vágás. Játékos foglalkoztató füzet gyerekeknek. Összeállították a Múzeum-pedagógiai és Kiállítási Osztály munkatársai. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 20 o.
18. *Jakusch Gabriella – Závodi Szilvia*: A Hadtörténeti Múzeum kiállításai (2007–2017). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 373–398. o.
19. *Katona M. István*: Ünnepi kiadvány a Honvéd Kulturális Egyesület 25 éves évfordulójára. Budapest, Honvéd Kulturális Egyesület, 2017. 40 o.
20. *Pásztói László*: Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1850–1880. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 4. 1057–1127. o.
21. *Pogányné Rózsa Gabriella*: Magyar királyi honvédségi tiszti magánkönyvtárak a XIX–XX. század fordulóján. Könyvtári Figyelő. 2017. 4. 549–562. o.
22. *Polgár Balázs*: Borsody László, a vívóiskola-teremtő. Időszaki kiállítás. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 421–427. o.
23. *Seres Attila*: A Kárpátaljai Református Egyház az 1956. évi forradalom idején. Iratok a szovjet állami Vallásügyi Tanács archívumából 1956–1957. In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17–20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 32–78. o.
24. *Soós Péter*: A RepTár Szolnoki Repülőmúzeum. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 409–420. o.
25. *Szűcs László*: Katonai emlékezet. Elvesztett információk nyomában. Magyar Honvéd. 2017. 1. 52–55. o.
26. Újragondolt repülőmúzeum. Nemcsak megnézhető, de átélhető. Aranysas. 2017. 5. 22–23. o.
27. *Urbán László*: Az I. világháború környezeti hatásai az olasz-osztrák-magyar front mentén. Budapest, Granárium, 2017. 248. o.

A hadtörténelem határterületei

28. 10 év a haza szolgálatában. Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság. / 10 Years of Saving the Country. Hungarian Defence Forces Joint Force Command. Összeállította *Tabiné Darabos Anna*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 311 o.
29. *Babucs Zoltán*: Huszárerények és katonai szimbólumok. Rubicon. 2017. 6. 58–67. o.
30. *Babucs Zoltán*: Jászmagyar honvédek albuma (1921-1945). Barót, Tortoma Kiadó, 2017. 343 o.
31. *Bacsoni Tamás*: A Magyar Honvédség új gyalogsági (lövész) málhafelszerelése, 1950. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 267–276. o.
32. *Balázs Eszter*: Az első világháborús nekrológiai diskurzus sajátosságai Bányai Elemér író, újságíró halála és temetése és kultusza kapcsán. Aetas. 2017. 1. 5–26. o.
33. *Balázs Eszter*: Szellemi remobilizáció Magyarországon az 1916-os erdélyi román támadást követően. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 109–155. o.
34. *Bálint Ferenc*: Külföldi huszáremlékek az egyenruha és felszerelés gyűjteményben. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 315–334. o.
35. *Bartha Ákos*: Variációk egy témára. Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „nagy háború”. In: E nagy tivornya. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről. Szerk. Kappanyos András. A szerkesztő munkatársai Sarankó Márta – Szénási Zoltán. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 137–155. o.
36. *Bartha Tibor*: A Zrínyi-Újvárnál talált leletek fémvizsgálatának eredményei és értelmezése. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 389–400. o.
37. *Basak, Meral Özdengiz – Peker, Ali Uzey*: Szulejmán szultán türbe-palánkja Szigetváron a 2015/2016-os ásatások építészeti vizsgálatai alapján. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 131–161. o.
38. *Bereczki Ibolya*: Menekülés Székelyföldről. 1916 tragikus erdélyi eseményei egy zabolai tűzér frontról küldött levelei tükrében. In: Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 28-29. Tanulmányok Cseri Miklós 60. születésnapja alkalmából. Szerk. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2017. 189–198. o.

39. *Beregnyi József*: Fontosabb (határőrizeti) alapfogalmak. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvasdászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósnán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 839–857. o.
40. *Bobay István Zoltán*: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. I. rész. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17*. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 279–313. o.
41. *Borbély Tamás*: „...A tisztviselők vannak abban a szomorú helyzetben, hogy az általános drágaságnak mártírjai”. Adalékok az állami és városi alkalmazottak első világháborús történetéhez. *Győri Tanulmányok*. 2017. 38. 101–111. o.
42. *Borsy Judit*: Az első világháború a baranyai katolikus plébániák életében. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 105–121. o.
43. *Bödök Gergely*: Árnyék és fény – mindennapi élet az első világháború Magyarországon. In: *E nagy tivornya. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről*. Szerk. Kappanyos András. A szerkesztő munkatársai Sarankó Márta – Szénási Zoltán. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 49–67. o.
44. *Buda Attila*: Hadifogoly. Egy első világháborús képeslapgyűjtemény nyomában. Budapest, Holnap, 2017. 138, 4 o.
45. *Czink Péter*: A Magyar Frontharcos Szövetség egyenruházata. II. rész: Felsőruházat. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17*. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 2017. 257–266. o.
46. *Csepregi Oszkár*: A Magyar Haditengerészeti Egyesület története. In: *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán*. Szerk. Illik Péter. Budapest, Unicus Műhely, 2017. 157–264. o.
47. *Csiki József Attila – Csiky Gergely*: A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előtt. In: *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 27–64. o.
48. *Csonkaréti Károly*: Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék. Fényképek a Császári és Királyi Haditengerészet életéből. Budapest, Kornétás Kiadó, 2017. 175 o.
49. *E nagy tivornya. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről*. Szerk. *Kappanyos András*. A szerkesztő munkatársai *Sarankó Márta – Szénási Zoltán*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 424 o.
50. *Egry Gábor*: Háborús nacionalizmusok, versengő imperializmusok. Nemzet, állam, birodalom az első világháború idején. In: *1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról*. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 49–72. o.
51. *Erdei Lilla*: Világháborús testprezentációk. In: *E nagy tivornya. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről*. Szerk. Kappanyos András. A szerkesztő munkatársai

- Sarankó Márta – Szénási Zoltán. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 327–337. o.
52. *Etényi Nóra, G.*: Ratio status vagy ratio belli? Az 1664-es magyarországi események a német sajtóban. In: A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhídi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 243–274. o.
 53. *Etényi Nóra, G.*: Toposztól a hírértéig. Az 1565-1566. évi várháborúk eseményei a korabeli német nyomtatványokban. In: Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552-1568. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 207–241. o.
 54. *Frauhammer, Krisztina*: Prayer in the trenches. Prayer books for soldiers on the Hungarian front in the First World War. Religion, Culture, Society. 2017. 4. 88–104. o.
 55. *Géra Eleonóra*: Egy fel nem fedezett művésznő a tudós férj árnyékában. Dr. Veress Endréne Méhely Mária története. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 195–227. o.
 56. *Gyáni Gábor*: Augusztus és október között félúton. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 13–25. o.
 57. *Gyenezse Péter – Baranyai Edina – Bertók Gábor – Bognár Zita – Dezső József – Halmai Ákos – Hámosi Zoltán – Sandó Norbert – Sebe Krisztina – Sümegi Pál – Szabó Szilárd – Tomor Tamás – Tóth Tamás*: A természettudományos vizsgálatok célja és módszertana Turbék zarándokváros és környéke kutatásában (2013–2016). In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 163–176. o.
 58. *Gyöngyössy, Orsolya*: Bell chimes and the role of bells in the life of a community and the requisition of bells for military purposes, 1917-1918. Religion, culture, society. 2017. 4. 105–125. o.
 59. Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914-1918). Szerk. *Kaba Eszter*. A tanulmányokat írta és a dokumentumokat összeállította *Takács Róbert – Csunderlik Péter – Ignácz Károly – Zalai Katalin – Egry Gábor – Kaba Eszter*. Budapest, Politikátörténeti Intézet–Napvilág Kiadó, 2017. 427 o.
 60. *Hancz Erika*: Nagy Szulejmán szultán szigetvári türbe-palánkjának régészeti feltárása (2015–2016). In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 89–130. o.

61. *Hermann Attila*: The Red Devils. Badges of the Cavalry Divisions and Brigades, Hussar and Uhlan Regiments and Assault Half-Regiments Recruited from the Territory of the Kingdom of Hungary in the Great War. Translated by Zsuzsanna Miskolczy. Debrecen, Magánkiadás, 2017. 221 o.
62. *Hovári Éva – Kiss Dezső*: Honvédelmi ismeretek játékos feladatokkal. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 78 o.
63. *Kállai Attila*: Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 369–376. o.
64. *Kitanics Máté – Hancz Erika – Tóth Tamás – Pap Norbert*: A turbéki kegytemplom török előzményének kérdése. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 177–195. o.
65. *Kitanics Máté – Pap Norbert*: Törvényhozó Szulejmán sírkomplexuma Szigetvár-Turbékon. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013-2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 87–102. o.
66. *Kovács Gyöngyi*: Oszmán erődítmények a Dél-Dunántúlon. Gondolatok Szigetvár-Turbék régészeti kutatásához. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 49–66. o.
67. *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese*: „A legnagyobb magánhadikórház az egész Monarchiában. A Budai Pénzintézetek Hadikórháza a Fehérvári úton”. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 101–140. o.
68. *Langó Péter*: „Az ország határainak megállapítása”. A 10. századi magyar nagyfedelemiség határaitól a régészeti leletek tükrében. In: Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig. Szerk. Pósnán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 181–213. o.
69. *Lukács Fanni*: Edward J. Czerniuk dandártábornok fordítós film hagyatéka. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 349–354. o.
70. *Magó Károly*: Az összetartozás jelképe. Aranyas. 2017. 2. 78–82. o., 3. 78–82. o., 4. 78–82. o., 5. 78–82. o., 6. 78–82. o., 7. 78–82. o., 9. 78–82. o., 10. 78–82. o., 11. 78–82. o., 12. 78–82. o. (1. rész: 107 éve kezdődött történet, 2. rész: A repülőszázadok felvarrói, 3. rész: A Ricsi és a többiek, 4. rész: Bombázók, vadászok, csatarepülők, 5. rész: A koronát csillagra cserélték, 6. rész: Iskola, pajzs, szárnyas csillag, 7. rész: Közkívánatra, 8. rész: Jubileumok, 9. rész: Újragondolt jelvények, 10. rész: A hangársas és a menyecske)

71. *Marmioli, Lorenzo*: A háborús sajtókampány két olasz kulturális folyóiratban. 1914. július - 1915. május. In: E nagy tivornya. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről. Szerk. Kappanyos András. A szerkesztő munkatársai Sarankó Márta – Szénási Zoltán. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 129–134. o.
72. *McEvans, Paul*: Vakmerő nő a frontvonalban. Múlt-kor. 2017. tél. 38–43. o.
73. *Mizser Attila*: Elhagyott emlékezet. Történelmi tapasztalat, trauma és nyelvhasználat Kornis Jenő naplójában és levelezésében (1914-1918). In: E nagy tivornya. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről. Szerk. Kappanyos András. A szerkesztő munkatársai Sarankó Márta – Szénási Zoltán. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 11–15. o.
74. *Négyesi Lajos*: A csatáterkutatás újabb eredményei. In: A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 93–105. o.
75. *Nyári Gábor*: A Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének tevékenysége 1945 és 1956 között. In: Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán. Szerk. Illik Péter. Budapest, Unicus Műhely, 2017. 278–308. o.
76. *Nyáry Krisztián*: Fölbredett a föld. Levelek, hősök, történetek 1848/49-ből. A képeket válogatta Hermann Róbert. Budapest, Corvina Kiadó, 2017. 430 o.
77. *Őszy-Tóth Gábor*: Így főznek a katonák. Budapest, Zrínyi Kiadó–V&P Média, 2017. 107 o.
78. *Padányi József*: A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 357–367. o.
79. *Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Hancz Erika – Bognár Zita – Tóth Tamás – Hámori Zoltán*: Nagy Szulejmán szigetvári türbéje: történeti, geofizikai és régészeti vizsgálatok. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 67–88. o.
80. *Papp Júlia*: Szulejmán szultán halálának emlékezete a hazai képzőművészetben. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 275–299. o.
81. *Petercsák Tivadar*: Kicsi Jézus légy velünk...! Vallásos üdvözlőlapok az első világháború éveiből. Élet és Tudomány. 2017. 51-52. 1642–1644. o.
82. *Pollmann Ferenc*: Megszállók és megszállottak. Balkáni osztrák-magyar szöveges plakátok az első világháború idejéből. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 335–347. o.

83. *Prohászka László*: Medgyesi Ferenc első világháborúval kapcsolatos plasztikai alkotásai. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 235–256. o.
84. *Sallay Gergely Pál*: 1917 az osztrák-magyar kitüntetés-történetben. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 529–546. o.
85. *Sashalmi-Fekete Tamás*: Keleti típusú viseletek a 14–16. században. Lustra. 2017. 1. 42–48. o.
86. *Scheer, Tamara*: Figyelmen kívül hagyott kiegyezés? Az Osztrák–Magyar Monarchia dilemmája a közös hadsereg ezrednyelveinek tükrében. In: Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban, 1848–1938. Szerk. Szarka László. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2017. 193–205. o.
87. *Sipos Péter*: Horthytól Rákosiig. Írások Magyarország 20. századi történetéből. Sajtó alá rendezte Gellériné Lázár Márta. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. IX, 374 o.
88. *Somogyi Győző*: The Age of Hungarian Cavalry 1301–1456 / Magyar lovagkor 1301–1456. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 76 o.
89. *Somogyi Győző*: The Army of the Árpád Dynasty 896–1301. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 70 o.
90. *Suba János*: A Kárpát-medence történeti földrajzi vázlata. In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 17–26. o.
91. *Suba János*: Limes – meta – confinia – határ. Az államhatár fogalmának kialakulása, változása és értelmezése. In: Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig. Szerk. Pósan László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 858–862. o.
92. *Süttő Mihály – Závodi Szilvia*: A Hadtörténeti Múzeum játék-katonái. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 355–370. o.
93. *Szabó János, B.*: Hol húzódott a mohácsi csatamező? BBC History. 2017. 3. 39. o.
94. *Sztancs Gábor*: Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzeteinek államépítő törekvései az első világháború éveiben. Valóság. 2017. 8. 50–63. o.
95. *Tomka Béla*: Társadalmi és politikai változások Európában, 1880–1914. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 27–46. o.
96. *Udovecz György*: 100 éves a Honvéd Üdülő 1917–2017. A balatonakarattyai MH Rekreációs, Kiképző és Konferencia Központ története. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 139 o.

97. *Umbrai Laura*: Mit evett Budapest? A főváros élelmézőspolitikájának kialakulása és működése az első világháború éveiben. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 267–301. o.
98. *Ungváry Krisztián*: Furcsa pár. Karl Pfeffer-Wildenbruch és Carl Lutz kapcsolata. In: Fordítás, tolmácsolás, értelmezés. Szerk. Mikusi Balázs – Rózsafalvi Zsuzsanna – Sirató Ildikó. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2017. 253–258. o.
99. *Vallasek Júlia*: „Höst ne csak legendaszerű vértetben...” Hadirokkantak megjelenítése az első világháborús magyar sajtóban. In: E nagy tivornján. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről. Szerk. Kappanyos András. A szerkesztő munkatársai Sarankó Márta – Szénási Zoltán. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 349–375. o.
100. *Vándor László*: Zrínyi-Újvár régészeti kutatásának fontosabb eredményei (2006, 2010-2014). Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 377–388. o.
101. *Varga Csaba Béla*: Katonák karácsonya. Ünnepe a fegyverek árnyékában. Regiment. 2017. 5. 46–52. o.
102. *Varga Imre Tibor*: A Micky Maus Aktion, avagy ifjabb Horthy Miklós elrablása. In: Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán. Szerk. Illik Péter. Budapest, Unicus Műhely, 2017. 265–277. o.
103. *Vargháné Szántó Ágnes*: A pécsi sajtó a Nagy Háború első két évében. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 282–311. o.
104. *Vincze Dániel*: A török elleni visszafoglaló háborúk hírei és Új-Anglia. Világtörténet. 2017. 3. 347–372. o.
105. *Zalai Katalin*: A nők „baljós” térfoglalása. A nők gazdasági mobilizációja az első világháború idején. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 229–264. o.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

106. *Bácsatyai Dániel*: A kalandozó hadjáratok nyugati kútfoi. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 296 o.
107. *Bagi Dániel – Veszprémy László*: Udvari és populáris regiszter a XI-XII. századi magyar és német krónikákban. Korai magyar és német elbeszélő források érintkezési pontjai. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 3. 699–718. o.
108. *Bojtos Anita*: Méltó ellenfelek: Zrínyi Miklós és Szulejmán szultán a népi emlékezetben. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 243–273. o.
109. *Fodor Pál – Pap Norbert*: Szulejmán szultán szigetvári sírkápolnája nyomában – a kutatástól a közpolitikáig. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 9–23. o.
110. *Hahner Péter*: Mi a forradalom? Rubicon. 2017. 10. 78–82. o.
111. *Harai Dénes*: Zrínyi mint magyar katonaeszmény a 19-20. században. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 401–415. o.
112. *Hausner Gábor*: „Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 95–122. o.
113. *Hausner Gábor*: Kései igazságtétel. 100 éve született Perjés Géza hadtörténész. Élet és Tudomány. 2017. 49. 1550–1551. o.
114. *Hermann Róbert*: Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc a Századok hasábjain. Századok. 2017. 1. 25–38. o.
115. *Hermann Róbert*: Hadipacsirták. Kortárs kísérlet a szabadságharc hadtörténetéről. Élet és Tudomány. 2017. 10. 294–296. o.
116. *Hermann Róbert*: Zrínyi Miklós emléke. A polgári átalakulás és az 1848-49-es forradalom és szabadságharc nemzedéke. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 139–151. o.

117. *Hóvári János*: Moháctól Szigetvárig 1526–1566. Gyász és megdicsőülés a magyar történetírásban és a nemzeti emlékezetben. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 197–204. o.
118. Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig. Szerk. *Gőcze István*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 2017. 171 o.
119. *Kocsis Annamária*: Megosztó kompromisszum – az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából. Kiegyezés konferencia. Országház, Budapest, 2017. szeptember 26. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 4. 1129–1133. o.
120. *Pap Norbert*: Iszlám versus kereszténység – szimbolikus térfoglalás Szigetváron. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 205–242. o.
121. *Pap Norbert – Kitanics Máté*: Nagy Szulejmán szultán szigetvári türbéjének kutatása (1903–2016). In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 25–47. o.
122. Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. *Pap Norbert – Fodor Pál*. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 299 o.
123. Válogatás a „Hadtörténeti esték” előadássorozat 2017-ben elhangzott előadásaiból. Szerk. *Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István*. Pécs–Budapest, 2017. 200 o. (Fejezetek a hadtörténelemből 5.)
124. *Veszprémy László*: A kalandozások Regino krónikájában és magyar elbeszélő forrásokban. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 3. 781–799. o.

A hadművészet és a fegyveres erők története

125. *Balla Tibor*: Az Osztrák-Magyar Monarchia fegyveres ereje a Nagy Háború kitörésekor. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 15–29. o.
126. *Bartlett, Randolph*: „A támadást végrehajtó pilóta nem számíthat a túlélésre.” A kamikaze tárcája. Múlt-kor. 2017. tél. 80–87. o.
127. *Békés Márton*: Gerillaháború. A fegyveres felkelés elmélete és gyakorlata. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2017. 333, [2] o.
128. *Bene Krisztián*: A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 30–52. o.

129. *Bene Krisztián*: Egy elfelejtett haderőnem nyomában. A Szabad Francia Hadi-tengerészet második világháborús tevékenységének mérlege. Actas. 2017. 1. 27–44. o.
130. *Bene Krisztián*: Susan Travers és Pierre Koenig. A Szabad Francia erők különleges idegenlégiósainak hozzájárulása a Bir Hakeim-i győzelemhez. Mediterrán Világ. 2017. 41–42. 44–69. o.
131. *Bene Krisztián*: A Szabad Francia Erők. 1940–1943. Pécs, Kronosz Kiadó, 2017. 486 o.
132. *Boda József*: A határőrség felderítőtevékenysége. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 704–728. o.
133. *Bors István*: A védelmi igazgatás szervezet- és feladatrendszerének megújítása terén jelentkező ágazati feladatok stratégiai alapjai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 66 o. (Védelmi igazgatás, hagyomány és megújulás)
134. *Bradács Gábor*: Határőrgrófságok a Német-római Birodalomban (10-12. század). In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 79–105. o.
135. *Cianci, Bruno*: A sokarcú Wehrmacht. Múlt-kor. 2017. tél. 48–55. o.
136. *Czigány István*: A 17. és 18. századi törökellenes védelmi rendszer. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 373–401. o.
137. Császári és Királyi Haditengerészet. Matróznaplók. Szerk. *Bálint Ferenc – Hideg István – Isztin Gyula*. Csehi, „Idehaza” – A Magyar Vidékért Egyesület, 2017. 88 o.
138. *Csikány Tamás*: A székely határőrezredek, 1764-1851. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 433–457. o.
139. *Domokos György*: A törökellenes védelmi rendszer kiépítése a 16. század második felében. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 319–336. o.
140. Epizódok a titkok házából. A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után. Szerk. *Okváth Imre – Palasik Mária*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2017. 305 o.
141. *Ernyes Mihály*: Pécs-Baranya rendvédelme az első világháború kezdetekor. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 122–139. o.

142. *Forisek Péter*: A Római Birodalom és a Keletrómai Birodalom határvédelmi stratégiája. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 21–36. o.
143. *Fórizs Sándor*: A határőrség megszervezése és működése, 1945–1956. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 555–607. o.
144. *Frivaldszky János*: A Petőfi Sándor Első Egyetemi Nemzetőr Ezred megalakulása. Budapest, Logod BT, 2017. 103 o.
145. *Gondos László*: Dátumok erdejében. A magyar katonai repülés jelentős évfordulóí. Magyar Honvéd. 2017. 4. 40–43. o.
146. *Gorka Sebestyén*: A dzsihá d legyőzése. A megnyerhető há ború. Fordította Morvay Péter. Budapest, Patmos Records, 2017. 216 o.
147. *Gulyás Bence*: Bizánc és a barbárok a 6. században – a Délnyugat-Krím példája. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 37–60. o.
148. *Györkös Attila*: A határvárak szerepe a francia monarchia megerősödésében (12–13. század). In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 107–117. o.
149. *Harai Dénes*: Szellem, hatalom, erőszak. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 384 o.
150. *Hegedűs László*: Elhárító munka a határőrségnél, 1945–1998. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 729–767. o.
151. *Helgert Imre – Mészáros Gyula*: A Magyar Honvédség a rendszerváltás sodrában. Néphadseregből – Magyar Honvédség. 1. kötet. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2017. 415 o.
152. *Helgert Imre – Mészáros Gyula*: A Magyar Honvédség a rendszerváltás sodrában. Néphadseregből – Magyar Honvédség. 2. kötet. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2017. 389 o.
153. *Hermann Róbert*: Jászkun alakulatok a magyar szabadságharcban. Rubicon. 2017. 6. 68–75. o.
154. *Hermann Róbert*: A katonai határőrvidék 1848–1849-ben. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 459–480. o.

155. *Hunyadi Zsolt*: A johanniták szigeteinek védelme (1291–1523). In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 141–161. o.
156. *Illéshalvi Péter*: A Magyar Királyi Honvédség határvadász-alakulatai, 1938–1945. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 511–535. o.
157. *Janek István*: Az orosz cári seregek a Magyar Királyság területén a napóleoni háborúk idején (1805-1806). Turul. 2017. 1. 41–45. o.
158. *Juharos Tamás*: Sosem volt háború. 1935. Amerika lerohanja Kanadát. Regiment. 2017. 5. 26–31. o.
159. *Kaló József*: A helység harc változásai és a háborúk városok életére gyakorolt hatásai a hadtörténelemben. In: *Vészterhes idők a Mecsek alján. Háborúk, járványok, és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig*. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, 2017. 9–27. o.
160. *Kapronczay Károly*: A magyar egészségügy a nagy háború után. Valóság. 2017. 8. 95–102. o.
161. *Katona Cséte*: Határvédő falak a korai középkorban. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 61–77. o.
162. *Katona-Kiss Attila*: Besenyő és oguz gyepűvédők az Árpád-kori Magyarországon. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 239–252. o.
163. *Kemény Krisztián*: Hannoverek, Ferdinándok és a „vörös sapkás” lovastüzérek. Szolnok, 1849. március 5. – Komárom–Ószony, 1849. július 2. Aetas. 2017. 1. 102–120. o.
164. *Kertész István*: A görög-római hadművészet fejlődése a trójai háborútól Julius Caesar koráig. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 242 o.
165. *Kiss Dávid*: A Munkásőrség története és előzményei. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 633 o.
166. *Kovács Gábor*: A határvadász századok alkalmazása a határőrség kötelékében a schengeni csatlakozást megelőzően és azt követően. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 675–703. o.

167. Közös küldetésben. Katona és lelkész az ember és a nemzet szolgálatában. Szerk. *Berta Tibor – Hautzinger Gyula – Holló József Ferenc*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 459 o.
168. *Krámlí Mihály*: A cs. és kir. Duna-flottilla hadműveletei a Románia elleni háborúban (1916. augusztus–december). Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 335–354. o.
169. *Krámlí Mihály*: Az osztrák–magyar hadi- és kereskedelmi hajózás a Dunán, 1914. július–december. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 317–334. o.
170. *Krámlí Mihály*: A Románia elleni háború Duna-menti hadműveletei, különös tekintettel a cs. és kir. Duna-flottilla tevékenységére 1916. augusztus - 1916. december. Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 33–61. o.
171. *Lázár Balázs*: Az erdélyi határőrvidék megszervezése, a határőrizet működése a 18. században. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határavadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 403–429. o.
172. A Magyar Honvédség Évkönyve 2016. Budapest, Honvéd Vezérkar–Zrínyi Kiadó, 2017. 217 o.
173. *Mujzer Péter*: Magyar páncélos csapatok a keleti fronton, 1942–43. Haditechnika. 2017. 4. 2–5. o.
174. *Nagy Levente*: Montecuccoli, a magyarok és Szentgotthárd. In: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 107–122. o.
175. *Nagy Szabolcs*: A Székely Hadosztály. Kratochvil Károly, a Székely Hadosztály parancsnoka. Rubicon. 2017. 7-8. 40–51. o.
176. *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határavadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. *Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 910 o.
177. *Parádi József*: A magyar határőrizet a kiegyezéstől a második világháború kitöréséig, 1867–1939. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határavadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 481–509. o.
178. *Petes Róbert*: Bencések a Magyar Néphadseregben. In: *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I. A Pannonhalmi Főapátságban 2016. február 18–19-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változata*. Szerk. Dénesi Tamás – Boros Zoltán. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, 2017. 235–245. o.
179. *Pintér-Nagy Katalin*: A hunok és az avarok fegyverzete, harcmódora az írott források alapján. Budapest, Balassi Kiadó, 2017. 224 o.

180. *Polčák, Zdeněk – Rezníček, Roman*: „Ohne Mampf kein Kampf”. Historie a vojenství. 2017. 1. 94–103. o.
181. *Pósán László*: A Német Lovagrend szerepe Magyarország déli határainak védelmében (1429–1435). In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 263–291. o.
182. *Pósán László*: A Wildnis, a természet alkotta fal – a középkori Poroszország déli és keleti határainak védelme. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 119–139. o.
183. *Punka György – Sárhidai Gyula – Zsák Ferenc*: Légi győzelmek és veszteségek, 1914-1945. Budapest, Kornétás Kiadó, 2017. 391 o.
184. *Regdon László*: A III/III. csoportfőnökség a rendszerváltás idején. Belügyi szemle. 2017. 1. 110–119. o.
185. Rendvédelmi testületek és szabályozások a polgári magyar állam rendvédelmi modelljében. Főszerk. *Parádi József*. Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2017. 281 o. (Rendvédelem-történeti Füzetek 53.)
186. *Ritecz György*: Határőrizet a rendszerváltástól napjainkig, 1990–2017. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 643–673. o.
187. *Ságvári György*: Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének műszaki csapatai a Nagy Háború előestéjén. Szervezet, külsőségek – kultúrtörténeti kitekintéssel. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17*. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 39–78. o.
188. *Sallai János*: Aknazárból elektromos jelzőrendszer – A határőrizeti rendszer 1957–1989 között. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 608–642. o.
189. *Sallai János*: Határkitűzés és határvédelem (katonai határőrvidékek) a karlócai békeszerződés után. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 359–371. o.
190. *Schrek Katalin*: Az orosz birodalom déli határvédelme a 18. század végén. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 163–177. o.

191. *Sófalvi András*: Határvédelem a Székelyföldön Bethlen Gábor koráig. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határadások a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 337–357. o.
192. *Suba János*: Határvédelem a második világháború időszakában, 1938–1944. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határadások a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 537–553. o.
193. *Szabó János, B.*: Aszimmetrikus hadviselés a XVI. században. A magyarországi és németalföldi hadszíntér példája. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 3. 827–854. o.
194. *Szabó János, B.*: A déli végek védelme a késő középkorban: a modellező kutatói gondolkodás a földrajzi viszonyok tükrében. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határadások a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 253–261. o.
195. *Szabó János, B.*: A középkor magyarországi könnyűlovassága. X–XVI. század. Máriabesnyő, Attraktor, 2017. 347 o. (*Studia Militaria Hungarica*)
196. *Tőrös István*: Tűzhalál. Regiment. 2017. 1. 8–11. o.
197. *Ungváry Krisztián*: A szembenézés hiánya. Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon, 1990–2017. Budapest, Ungváry O+F Kft., 2017. 234 o.
198. *Varga E. László*: Források és iratok a Lengyel Légiókban harcolt magyarok történetéhez 1914–1918. IV. rész. *Aetas*. 2017. 1. 170–191. o.
199. *Veszprémy László*: Német–magyar határ a 10–11. században. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határadások a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 215–237. o.
200. *Zakar Péter*: A Magyar Honvédség tábori lelkészi szolgálata, 1848–1918. In: *Közös küldetésben. Katona és lelkész az ember és a nemzet szolgálatában*. Szerk. Berta Tibor – Hautzinger Gyula – Holló József Ferenc. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 273–288. o.
201. *Zobory István*: Honvéd folyami erők a Száván – 1942. Komárom, Komáromi Nyomda és Kiadó Kft., 2017. 149 o.

Csapattörténetek

202. 31-es morzsák. Dokumentumok, adalékok, apróságok a m. kir. 31. (veszprémi) honvéd és népfőlkelő gyalogezredek történetéhez és utóéletéhez. 1914–1941. Összeállította *Rainer Pál*. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2017. 196 o.

203. I. Ferdinánd bolgár király nevét viselő 11-es huszárezred háborús emlékkönyve. Reprint. A kései utódok emlékezete a Nagy Háború centenáriumi évforduló harmadik évében 2017 című kiegészítést szerk. *Jagadics Péter*. Gencsapáti, Szülőföld Könyvkiadó, 2017. 399 o.
204. *Aradi Gábor – Szabó Péter*: A tolnai hadosztály a Don-kanyarban. Hadiokmányok, harctéri naplók, tábori levelezőlapok és visszaemlékezések a szekszárdi magyar királyi 12. honvéd könnyű hadosztály történetéhez 1942–1943. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 554 o.
205. *Bene János*: A nyíregyházi huszárok. Második javított, fotókkal bővített kiadás. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 2017. 174 o.
206. *Csécs István*: Székesfehérvártól – Paksig. A Magyar Honvédség 164. Általános Műszaki Zászlóalj története. Dunaújváros, Rolling Kiadó, 2017. 155 o.
207. *Feith László*: Vaslovasok. Kerékpárral a csatamezőn. Magyar Honvéd. 2017. 2. 52–55. o.
208. *Gottfried Barna*: Háborús békesség. A m. kir. 10. (miskolci) honvéd gyalogezred Erdélyben (1917. március – 1917. augusztus). Székelyföld. 2017. 6. 98–123. o.
209. *György Sándor*: Szombathelytől a Don-kanyarig. A 35. gyalogezred pokoljárása. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2017. 599 o.
210. *György Sándor*: Szombathelytől a Don-kanyarig. A 35. gyalogezred pokoljárása. Veszteséglista. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2017. 192 o.
211. Haza, hűség, becsület. Az MH 2. vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Dandár / Country, Loyalty, Honor. HDF 2nd Special Operations Forces Group. Szerk. *Berka Andrásné Danesch Marianne*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 92 o. (Csapathagyományok)
212. *Horváth Béla*: A 6. (Württemberg) huszárezred az 1848–49-es magyar szabadságharcban. Budapest, Line Design, 2017. 359 o.
213. *Kratochvíl Károly (Szent Kereszthegyi)*: A székely hadosztály 1918-19 évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta *Turbucz Péter*. Máriabesnyő, Attraktor, 2017. 144 o. (Fiat Iustitia 9.)
214. *Osváth Ádám*: Ojtoz 100. A soproni honvédek hősie helytállása. Sopron, Soproni Múzeum, 2017. 51 o.
215. *Pap Krisztián*: Oroszlánok a Kárpátokban. A magyar határok védelme és a Szurmay-csoport 1915-ben. Valóság. 2017. 6. 81–90. o.
216. *Rittling László*: Esterházy Antal a király szolgálatában. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 1. 36–55. o.
217. *Stenge Csaba, B.*: Kivonat a 102. vadászrepülő-század hadinaplójából, 1944. szeptember 14-16. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 1. 164–171. o.

218. *Varga Csaba Béla*: Német ászok temetője. Afrika csillaga örökre ottmaradt. Arany-
sas. 2017. 10. 62–67. o.
219. *Varga László*: A falak ereje. A 12. Arrabona Légvédelmi Rakétadandár és jogelőd
szervezetének 1997 és 2007 közötti tisztikara. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 193 o.
(Katonák békében és missziókban)

A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői

220. Áttekintés a nemzeti tisztképzés 200 évéről. Közreadja a Kossuth Lajos Hadtudo-
mányi Alapítvány. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 83 o.
221. *Dsupin Ottó – Kónya József*: A jelenlegi határvédelmi toborzása és képzése. In:
Őrzők, vigyázzatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvédelmi a közép-
kortól napjainkig. Szerk. Pócsán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi
János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 769–792. o.
222. *Fehér Zoltán*: A magyar rendőrség bünygyi szolgálata szakmai továbbképzésének
jellemzői 1945-1956. A hadtudomány és a 21. század. 2017. 21-30. o.
223. *Fekete István – M. Szabó Miklós*: A katonai repülőszakember-képzés Szolnokon
1967-1996. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 195 o.
224. *Fekete László – M. Szabó Miklós*: A Katonai Műszaki Főiskola története (1967-
1999). Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 372 o.
225. *Horváth János*: Tiszti alapképzés külföldön. Egy csaknem elfeledett képzési forma.
Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 13 o.
226. *M. Szabó Miklós*: A Kossuth Lajos Katonai Főiskola története 1967-1996. Budapest,
Zrínyi Kiadó, 2017. 320 o.
227. *Nagy-L. István*: A 34. gyalogezred törzstisztjei az első koalíciós háborúban. Turul.
2017. 1. 34–40. o.
228. *Punka György*: Székesfehérvár – repülőképzés. Aero Magazin. 2019. 1. 74–77. o.,
2. 50–53. o. (1. rész: A léghajós teleptől a felderítőképzésig, 2. rész: Börgönd német
kézen)
229. *Tangl Balázs*: Katonás nevelés és militarizmus kérdése a dualizmus-kori Magyar-
országon. Aetas. 2017. 1. 45–67. o.
230. *Závodi Szilvia*: A katonatiszti családok megélhetésének alapjai a 20. század első
felében. Fizetés, illetmények, pénzübeli juttatások. In: A Hadtörténeti Múzeum
Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum,
2017. 179–213. o.
231. *Zsák Ferenc*: Pilóta-utánpótlást biztosító szervezetek. Aero Magazin. 2017. 8. 60–63. o.

Hagyományápolás, emlékezetkultúra

232. *Bálint Ferenc*: Elfeledett komáromi háborús emlékművek. / Zabudnuté vojenské pomníky Komárna. In: Mérföldkövek – Mílniky 2015-2017. Szerk. Csuthy András – Vanya Péter. Komárom, Pro Museum, 2017. 148–157. o.
233. *Bartha Lászlóné Borsó Katalin*: „48 emlékezete Lovászpatonán. Honismeret. 2017. 5. 31–34. o.
234. *Francione, Giancarlo – Juhász Dezső*: Magyar Kápolna Szicíliában / Hungarian Chapel in Sicily. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 127 o.
235. *Fülöpszállási Székely Gábor*: A három Virágh fiú sírja. Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc kunszentmiklósi emlékhelye. Honismeret. 2017. 5. 30–31. o.
236. *Hausner Gábor*: Változó Zrínyi-képeink. In: A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 123–154. o.
237. *Hermann Róbert*: A forradalom első évfordulója. BBC History. 2017. 3. 58–63. o.
238. *Ilyés Gábor*: 1956-os emlékjelek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Nyíregyháza, Aranymetszés Kulturális Egyesület, 2017. 144 o.
239. *Ilyés Gábor*: A málenkij robot emlékezete a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken felállított emlékjelek tükrében. In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába, 1944-1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17-20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 150–176. o.
240. *Ilyés Gábor*: A málenkij robot emlékezete a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken felállított emlékjelek tükrében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle. 2017.1. 35–49. o.
241. *Kenyeres Dénes*: 1848/49-es magyar szabadságharc tábornokainak, törzstisztjeinek sorsa, hőstettei és kitüntetései. Kecskemét, magánkiadás, 2017. 304 o.
242. *Kiss Róbert*: Hőstett az isonzói sziklák között. Honvéd Altiszti Folyóirat. 2017. 4. 16–18. o.
243. *Magyar Sándor István*: Emlékezés politikai foglyokra és áldozatokra. Emléktáblák és emlékművek Magyarországon. Budapest, Nemzeti Örökség Intézet, 2017. 148 o.
244. Nemzeti sírkert – Sopron. Szerk. *Vörös Ákos*. Sopron, Lions Club, 2017. 223 o.
245. *Prohászka László*: A magyar tábori vadászászlóalj első világháborús hősi emlékjelei. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 573–600. o.
246. *Takács Vivien*: Emlékfutás a hősökért. Két hét alatt 1023 kilométer. Magyar Honvéd. 2017. 11. 40–43. o.

Haditechnika

247. 100 éves a Mátyásföldi Repülőtér. Szerk. *Czigler Klára*. Budapest, Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ, 2017. 163 o.
248. *Bäumler Ede*: Az eltitkolt gáztámadás az olasz fronton az I. világháborúban. Haditechnika. 2017. 3. 73–75. o.
249. *Bösz Attila*: A közúti mobilitás eszközei, erőforrásai és ezek mozgósítása a hadsereg számára az első világháborúban. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 79–101. o.
250. *Brandt Gyula*: Magyar felségjelű Mi-24 harci helikopterek / Mi-24 attack helicopters with hungarian insignia. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 310 o.
251. *Brook, Henry*: Vadászgépek. Fordította Havasi Máté. Kisújszállás, Pannon Literatura Kft., 2017. 80 o.
252. *Cockle, Tom*: Panzer III on the battlefield. Keszthely, PeKo, 2017. 110 o. (Worldwar Two Photobook Series)
253. *Czirók Zoltán*: Égi cirkálók. Amikor a rút kiskacsa repülni próbált. Aranyas. 2017. 11. 68–71. o.
254. *Cseh Sándor*: Az Európai Unió földközi-tengeri haditengerészeti missziója és annak logisztikai vonatkozásai. Haditechnika. 2017. 5. 19–23. o.
255. *Dohnanec Tibor*: Egy középkori várból a monarchia utolsó védőbástyája. A komáromi erőd funkcióváltozásai Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia védelmi rendszerében. In: Mérföldkövek – Mílniky 2015-2017. Szerk. Csuthy András – Vanya Péter. Komárom, Pro Museum, 2017. 108–123. o.
256. *Domokos György*: Building of fortress of Leopoldov. História budovania pevnosti Leopoldova. Vojenská história. 2017. 1. 38–60. o.
257. *Ellis, Craig*: Panzer IV on the battlefield 2. Keszthely, PeKo, 2017. 110 o. (World War Photobook Series)
258. *Feenstra, Jon*: Panzerjäger on the battlefield. Keszthely, PeKo, 2017. 110 o. (World War Photobook Series)
259. *Feld István*: Várak és erődítmények a középkori Magyarországon. In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 367–400. o.
260. *Gondos László*: Felderítőballonok az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében, 1890–1918. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 11–37. o.

-
261. A Hofherr katonai vontatók gyártásának története (1939-1944). A kéziratot összeállította és a képeket válogatta *Stieber József*. Budapest, Hofherr-Dutra Emléktársaság–Budapest XVIII. kerületi Kondor Béla Közösségi Ház és Intézményei, 2017. 16 o.
262. Honfoglalók fegyverben. Szerk. *Petkes Zsolt – Sudár Balázs*. Második, javított kiadás. Budapest, Helikon, 2017. 198 o.
263. *Horváth Balázs Zsigmond*: Német páncélvonatok a II. világháborúban. Haditechnika. 2017. 3. 70–72. o., 4. 69–72. o.
264. *Horváth Zoltán*: Csatahajók lokátorral megvívott éjszakai tengeri ütközete Guadalcanalnál 1942-ben. Haditechnika. 2017. 5. 69–75., 6. 66–71. o.
265. *Juharos Tamás*: Amerikai acél. Kölcsönbérelt repülőgépek a keleti fronton. Aranyas. 2017. 11. 50–55. o.
266. *Kniazov, M.*: M1 Abrams alapharckocsi. Fordította Tömösváry Zsigmond. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 15, [4] o.
267. *Kniazov, M.*: Chieftain Mk 5. Fordította Tömösváry Zsigmond. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 15 o.
268. *Kovács Béla*: Ezüst szárnyak. A Magyar Királyi Honvéd Légierő ezüst festésű FIAT CR-32-es vadászrepülőgépei. Haditechnika. 2017. 1. 48–53. o.
269. *Kovács Béla*: A MÁVAG Héja vadászrepülőgép konstrukciós előzményei és korszerűsítésének lehetőségei az olasz Reggiane vadászprogram tükrében. Haditechnika. 2017. 6. 53–57. o.
270. *Kovács László*: Legendás vadászfegyver. Kittenberger peches puskája. Kaliber. 2017. 1. 36–42. o.
271. *Kovács S. Tibor*: A középkori magyar fegyvertörténet vázlata. In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 401–426. o.
272. *Kozák-Kígyóssy Szabolcs László*: Páncéledzés. Középkori lemezvérték védőképesége. Élet és Tudomány. 2017. 46. 1456–1458. o.
273. *Marx Tibor István*: A IX-XI. századi magyar nyilakról. Budapest, Civil Régészeti Alap, 2017. 27 o. (Magyar Történelmi Íjász Társaság – Íjászfüzetek 1.)
274. *Meruk József*: A „Dühös” légi hadművelet és egy német ellencsapás. Aero Magazin. 2017. 10. 54–57. o.
275. *Meruk József*: Légicsapásterv a Corvin köz ellen. 1956. november 3-án 90 perc maradt a szovjet bombavetésig. Aero Magazin. 2017. 11. 52–55. o.
276. *Meruk József*: Tu-4-es, a koppintott szovjet nukleáris csapásmérő. Aero Magazin. 2017. 12. 74–77. o.
277. *Miklauzič István*: Gamma-Juhász löelemképző. Hármass együtállás a Földön. Magánkiadás, 2017. 327 o. (Mécse 2.)

278. *Mujzer Péter*: A 2. páncélosadosztály hadműveletei Galiciában, 1944-ben. Hadi-technika. 2017. 6. 2–6. o.
279. *Mujzer Péter*: A Magyar Királyi Honvédség páncélos szervezeteinek részvétele a Szovjetunió elleni hadműveletben, 1941-ben. Haditechnika. 2017. 3. 2–8. o.
280. *Obuch László*: A Heinkel Greif-sorozata. Az utolsó óriás. Aranyas. 2017. 10. 72–76. o.
281. *Páncél Máttyás*: Sturmgeschütz III on the battlefield 4. Keszthely, PeKo, 2017. 110 o. (World War Two Photobook Series)
282. *Pap Péter*: A Magyar Királyi Honvédség nehéz géppuska fejlesztése. Haditechnika. 2017. 2. 72–75. o., 3. 66–69. o., 4. 60–68. o., 5. 57–63. o., 6. 58–61. o.
283. *Reszegi Zsolt*: Ejtőernyős ugróruházat. Haditechnika. 2017. 1. 62–66. o., 2. 60–65. o.
284. *Rigó Máté*: A „hosszú” első világháború magyarországi nyertesei: erdélyi iparmág-nások 1914 és 1920 között. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 75–106. o.
285. *Sárhidai Gyula*: A szovjet flotta új háborúra történő felkészülésének tervei (1936-1956). Haditechnika. 2017. 2. 66–71. o., 3. 61–65. o.
286. *Sáry Zoltán*: Hungaricumok. Regiment. 2017. 1. 18–23. o.
287. *Sáry Zoltán*: Letov S-328-as felderítő repülőgép. Háborús veterán. Aranyas. 2017. 10. 68–70. o.
288. *Sáry Zoltán*: Száguldó erődök. A páncélvonatok története. Regiment. 2017. 5. 8–14. o.
289. *Schmidt László*: A német Pz. IV-es Jagdpanzer vadászpáncélosok. Haditechnika. 2017. 6. 45–52. o.
290. *Schmidt László*: Sinjárom Volkswagen – a Kübelwagen Typ 82 sínautó. Haditechnika. 2017. 5. 47–49. o.
291. *Schmidt László*: A Tempo G 1200-as terepjárom gépkocsi. Haditechnika. 2017. 2. 57–59. o.
292. *Somkutas Róbert*: A Magyar Királyi Honvédség páncélozott eszközökkel felsze-relt felderítő csapatai. Haditechnika. 2017. 2. 51–56. o., 3. 43–48. o., 4. 37–41. o., 5. 43–46., 6. 41–44.
293. *Süli Attila*: Csíkszék szerepe a székelyföldi hadiiparban. A csíkmadarasi löpor-gyár története. In: Ágyúcső és puska. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 195–202. o.
294. *Tobak Tibor*: A legnehezebb bevetés. Aranyas. 2017. 4. 44–48. o., 5. 50–53. o., 6. 44–48. o. (1. rész: A Puma-vadászpilóták koncepció-s pere, 2. rész: A Puma-vadászpilóták koncepció-s pere II., 3. rész: 2000 nap börtönben)
295. *Tóth Ferenc*: A Magyar Királyi Honvéd Légierő Bf 109-es vadászipülőgépének nyomában. Haditechnika. 2017. 1. 67–70. o., 2. 37–40. o.

296. *Törös István*: Nordhausen. A föld alatti halálgyár. Regiment. 2017. 5. 15–19. o.
297. *Varga Csaba Béla*: Sasok háborúja. Aranyas. 2017. 11. 68–71. o.
298. *Zsák Ferenc*: Elfelejtett repülőgépeink. Aero Magazin. 2017. 1. 78–79. o., 2. 54–55. o., 3. 60–61. o., 4. 58–59. o., 5. 58–59. o., 6. 58–59. o., 7. 58–59. o., 8. 58–59. o. 9. 58–59. o., 10. 58–59. o., 11. 60–61. o. (92. rész: A WM-16-os Budapest, 93. rész: Arado Ar 96A iskolagép, 94. rész: EMESE EM-29-es futárrepülőgép, 95. rész: PZL-101-es Gawron (Varjú), 96. rész: Ansaldo AC-3-as. 97. rész: Fiat CR.20-as, CR.20B, CR.20bis, 98. rész: A Fiat CR.30-as vadászgép, 99. rész: A Potez 63.11-es, 100. rész: A Fiat CR.32-es vadászipülőgép, 101. rész: Fiat CR.42-es Falco, 102. rész: Fokker D.VII-es vadászipülőgép)
299. *Zsák Ferenc*: Még ma is virágozhatna. Nyolcvan éve nyitották meg a budaörsi repülőtérét. Aero Magazin. 2017. 6. 60–63. o.
300. *Zsák Ferenc*: Repülésmeteorológia Magyarországon. Aero Magazin. 2017. 12. 84–87. o.
301. *Zsille Péter*: Még egy hazai évforduló. Százéves múlt a Mátyásfüldi Repülőtér. Aero Magazin. 2017. 8. 75–77. o.

Katonai jog, holokauszt, veszteség, hadifogság

302. *Adorjáni Csokány Gertrúd – Adorjáni Imre István*: Barátság és emberi tartás az orosz hadifogság poklában. Csokány Gyula hadifogoly emlékkönyve nyomán. Budapest, Magánkiadás, 2017. 375 o.
303. Akiket Isten kihívott csatára. Negyvenöt Magyar hadifogoly. Szerk. *Kondorosy Szabolcs*. Budapest, Országút Társulat, 2017. 788 o. (Országút Könyvek 2.)
304. „...akkor aszt mondták kicsi robot. A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta *Stark Tamás*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017. 495 o.
305. *Aradi Gábor*: „Hazáért hősi halált halt”. Háborús veszteségek a Gyönki Járásbíróság hagyatéki leltárai alapján. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 241–250. o.
306. Auschwitz parancsnoka voltam. Rudolf Höss emlékiratai. Közreadja *Martin Broszat*. Fordította Kajtár Mária. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017. 318 o.
307. *Bálint Ferenc*: Komárom veszteségei a Nagy Háborúban. In: Mérföldkövek – Mílniky 2015-2017. Szerk. Csuthy András – Vanya Péter. Komárom, Pro Museum, 2017. 46–53. o.
308. *Balogh Béni, L.*: Kukoricaszedés Bácskában? A magyarországi németek Szovjetunióba hurcolása 1944-1945-ben. Kommentár. 2017. 2. 66–79. o.

309. *Bank Barbara*: Recsk. A magyar internálótáborok története, 1945–1953. Budapest, Szépműves Könyvek Kiadó, 2017. 455, 24 o.
310. *Benkő Levente*: Magyarok és németek internálása 1944 őszén Romániába. In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 13–40. o.
311. *Berghoffer Róbert*: Tabu. Élet a pokolban./Tabu. Leben in der weißen Hölle. Bővített második kiadás. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2017. 377 o., 40 t.
312. *Bocskor Andrea*: Kisebbségvédelem az Európai Unióban, avagy az EU reakciói a kisebbségi jogsértésekre és a kommunizmus büntetteire. In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17-20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 9–31. o.
313. *Bognár Zalán*: The Fate of Hungarian, German, Austrian, Slovak, Polish, French, Italian and other POWs in Hungary Occupied by the Red Army 1944–1945. Translated by Imre Pátrovics. Budapest, International Society of Gulag Researchers–Kairosz Publishing, 2017. 516, 8 o.
314. *Bognár Zalán*: Hadifogolyként vagy internáltként? Különbözőségek és hasonlóságok a magyarországi civilek tömeges szovjet fogságba hurcolásánál. In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 209–227. o.
315. *Bognár Zalán*: (Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon, 1944-1946. Harmadik átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága–Kairosz, 2017. 590, 12 o.
316. *Bognár Zalán – Jójárt Zalán – Reznák Erzsébet*: Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai. Második, javított és bővített kiadás. Cegléd, Kossuth Múzeum, 2017. 351 o.
317. *Czank Szilvia*: Elrabolt évek nyomában. Magánkiadás, 2017. 105 o.
318. *Csapody Tamás*: Német nyomozás a cservenkai tömeggyilkosság ügyében. Fons. 2017. 2. 143–222. o.

319. *Csiszár Imre*: A kényszermunkatáborok és a hadifogolytáborok világa a hajdú-nánási túlélők elbeszéléseinek tükrében. In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17-20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 79–96. o.
320. *Csorba Béla*: Délvidéki magyarok szovjet lágerekben. In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 87–105. o.
321. *Drucza Attila*: A Dudás-ügy. Létezett-e nemzeti bal? A megtorlás első pere. Dudás János és Szabó János elítélése, 1956. *Tőfalvi Zoltán* tanulmányával. Köröstárkány–Kápolnásnyék, Porta Historica Kiadó, 2017. 448 o.
322. *Dupka György*: A GUPVI-GULÁG táborokba elhurcolt magyar foglyok nyomában az oroszországi Baskíriában, Tatár földön és a Kaukázus országaiban a levéltári iratok visszaemlékezések és helyszíni vizsgálatok tükrében. In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17–20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 208–225. o.
323. *Dupka György*: Kárpátalja erőszakos szovjetizálása, a helyi magyarok, németek internálása és megtorlása az NKVD jelentések tükrében. In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 139–159. o.
324. Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. *Géczi Róbert*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 281 o.
325. Elhurcolva – távol a hazától. Szovjet fogságban raboskodott és ott meghalt magyarok adatbázisa és tárgyi emlékeik, 1941–1955. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 207 o.
326. Emlékezetül. A málenkij robotra elhurcolt beregiek, szabolcsiak és szatmáriak névsora. Szerk. *Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva*. Nyíregyháza, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 2017. 447 o.

327. *Farkas Ádám*: Az állam fegyveres védelmének szabályozása a magyar jogrendszerben. Seregszemle. 2017. 2. 146–161. o.
328. *Farkas Hoffmann Márta*: Szülőföldről elszakítva. Riportok, előadások, megemlékezések. Budapest, Magánkiadás, 2017. 258 o.
329. *Feiszt György*: Az 1956-os forradalom vasi halottai. Vasi Szemle. 2017. 3. 277–290. o.
330. *Fejes Erik*: A katonák politikai véleménynyilvánításához való jogának korlátozhatósága. In: *Medias Res*. 2017. 1. 105–145. o.
331. *Fodor Gusztáv*: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiába, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17–20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 97–117. o.
332. *Gazda József*: A kálvária útján... Répások. In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 41–57. o.
333. *Goldhagen, Daniel Jonah*: Hitler buzgó hóhérai. Az egyszerű németek és a Holokauszt. Fordította Bokor Pál. Budapest, Atlantic Press, 2017. 446 o.
334. Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában. Szerk. *Kiss Réka – Simon István*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 283 o.
335. Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiába, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17–20. Szerk. *Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István*. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 279 o.
336. A holokauszt magyarországi áldozatainak névsora. 2. kötet – Somogy Vármegye. A kötetet összeállította, a szövegeket írta *Biró Hajnalka – Hörcher Eszter – Jakab Attila – Nagy Adél*. Szerk. *Szita Szabolcs*. Budapest, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 2017. 240 o., 1 térkép.
337. *Kelemen Roland*: A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867–1949. Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017. 269 o.
338. *Kosztó Gyula*: Megszállás, terror, elhurcolás. Szovjet berendezkedés Kárpátalján (1944–1950). In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 161–171. o.

339. *Köteles László*: Málénkij robot a jelenlegi Szlovákia területén. In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 193–208. o.
340. *Köteles László*: Málénkij robot a jelenlegi Szlovákia területén. A szlovákiai magyarság sorsa 1944-53. In: Hadifogság, málénkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai, 1944-1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17-20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 177–192. o.
341. *Ligeti Dávid Ádám*: „Ausztriának nemcsak magtára, hanem kaszárnája is vagyunk!” A Bruszilov-offenzíva magyarországi következményei 1916-ban. In: Veritas évkönyv 2016. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 129–146. o.
342. *Lukáč Gábor*: Felső-Bodrogrköz civil férfilakosságának legnagyobb áldozati vesztesége a 20. században. In: Hadifogság, málénkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai, 1944-1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17-20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 193–207. o.
343. *Majorszki András*: Málénkij robot. Ondiak kényszermunkán a szovjetunióban (1945-1947). In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 229–242. o.
344. Málénkij robot – GUPVI. Északkelet-Magyarországról elhurcolt áldozatok névsora (1944-1945). Szerk. *Dobos Sándor – Molnár Ferenc*. Beregszász–Ungvár, RIK-U Kiadó, 2017. 169 o.
345. *Márkus Beáta*: A „Sváb Törökország” szovjet megszállása (1944-1945). In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 243–266. o.
346. *Matuska Márton*: A Sajkás-vidék magyartalanítása. In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 107–138. o.

347. *Máthé Áron*: Magyar református lelkész Goli Otokon. Rubicon. 2017. 9. 78–81. o.
348. *Molnár D. Erzsébet*: Kárpátaljai magyarok és németek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborában (1944–1949). In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszymunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 173–191. o.
349. *Molnár D. Erzsébet*: A kárpátaljai németek szovjet hadifogolytáborokba hurcolása és internálása (1944–1946). In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszymunkatáborába, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17–20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 245–262. o.
350. *Molnár Tibor*: A Bács-Bodrog vármegyében kialakult állapotok 1914 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 641–648. o.
351. *Murádin János Kristóf*: Valóság és propaganda. Erdélyi Magyar civilek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborában (1944–1949). In: Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszymunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 59–86. o.
352. *Nagy Péter*: Távol a szülőföldtől. Ózd vidékiek szovjet fogságban. Ózd, Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2017. 153 o.
353. *Ötvös István*: Vagontörténelem – gondolat kísérlet. In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszymunkatáborába, 1944–1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17–20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 118–125. o.
354. *Paksy Zoltán*: Hadifogolytáborból internálótábor. A traumák nyomán alakuló Magyarország új intézményei. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 157–193. o.
355. *Pelle János*: Királytigri sek a Józsefvárosban. BBC History. 2017. 10. 82–86. o.
356. People in the World of Inhumanity. The Gulag and the Gupvi. Yearbook of the International Society of Gulag Researchers 2015–2017. Ed. *Zalán Bognár – Andrea Anna Muskovics*. Translation by Erzsébet Molnár. Budapest, International Society of Gulag Researchers–Kairosz, 2017. 216 o.

357. *Stark Tamás*: Az emigráció küzdelme a magyar foglyok kiszabadításáért. A Fehér Könyv története. In: *Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszymunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások* (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 267–274. o.
358. *Szabó Tibor*: Magyarország 2. világháborús katonai veszteségeiről másképpen. Csesztreg–Zalaegerszeg, Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, 2017. 105 o.
359. *Szamborovszkyné Nagy Ibolya*: Konceptiós perek, politikai elítéltek, egyszerű emberek. Szovjet belbiztonsági tisztogatások Nagyberegen (1945-51). In: *Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszymunkatáborába, 1944-1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17-20.* Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 226–244. o.
360. *Szilágyi István*: Portugália és az 1956-os forradalom magyar menekültjei. Magyar Tudomány. 2017. 8. 971–980. o.
361. Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet. Szerk. *Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor*. Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017. 224 o.
362. „A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszym munkások emlékére Kiskunhalason”. Szerk. *Végső István*. Kiskunhalas, Pásztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület, 2017. 62 o.
363. *Tegzes Ferenc*: A fegyveres szolgálat alóli felmentések ügye a Nagy Háború időszakában, és ezek 1917–1918. évi névjegyzékei, mint források. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború.* Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 251–281. o.
364. *Tóth Eszter Zsófia*: Magyar nők a GULÁG-on. In: *Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszym munkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások* (2016. február 25-26.). Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 275–279. o.
365. *Turai János – Vásárhelyi József*: A vészidőszak pusztítása Vácon és a Duna-Ipoly-Galga-menti településeken. A deportáltak névsorával. Vác, Váci Zsidó Hitközség, 2017. 94 o.
366. *Ungváry Krisztián*: Milgram-kísérlet honvédekkel. A Nyugati Megszálló Csoport közreműködése a holokausztban. Belügyi Szemle. 2017. 4. 5–33. o.
367. „Az Úr irgalma, hogy nem veszünk el.” A Szombathelyi egyházmegye második világháborús kárjelentései 1944-1948. Sajtó alá rendezte, a kötetet szerk., a jegyzeteket és a mellékletet készítette *Rétfalvi Balázs – Tangl Balázs*. Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár–Martinus Kiadó, 2017. 560 o.

368. *Vági Zoltán – Kádár Gábor*: Táborok könyve. Magyarok a náci koncentrációs táborokban. Budapest, KUK Könyv és Kávésző Kiadó, 2017. 690 o.

Helytörténet

369. *Aranyossy-Péter Máté*: A II. világháborúban Csömörön hősi halált halt magyar katonák. A világháború hadi eseményei a községben. Csömör, Csömör Nagyközség Önkormányzata, 2017. 84 o.
370. *Bálint László*: Forradalmi történetek. Szegedi és sándorfalvi események, 1956. Magánkiadás, 2017. 198 o.
371. *Bank Barbara*: Sopron, 1956. Sopron város eseményei a forradalom és szabadságharc alatt. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2017. 363 o.
372. *Bank Barbara – Mészáros Gyula*: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Sümegen és a Sümegi járásban. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2017. 168 o.
373. *Bánkuti Gábor – Vértési Lázár*: Az 1944–1945. évi frontátvonulás Pécssett. In: Vészterhes idők a Mecsekalján. Háborúk, járványok, és természeti katasztrófák Pécssett az ókortól a második világháborúig. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, 2017. 215–226. o.
374. *Bojtos Gábor*: Szolnok és az első világháború. Hátszág, hősök, emlékezet. Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 2017. 312 o.
375. *Csákvári Sándor*: A Nagy Háború emlékezete Káloz községben. Kísérlet egy dunántúli település I. világháborús veszteségének feltárására. Seregszemle. 2017. 1. 112–123. o.
376. *Domokos György*: Az olasz várépítészeti rendszer kialakulása. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 163–188. o.
377. *Ducza Lajos*: Kisújszállás 1848/49-ben. Kisújszállás, Kisújszállás Város Önkormányzata–Kisújszállási Művelődési Központ és Könyvtár, 2017. 183 o. (Helytörténeti Füzetek 38.)
378. *Erdős Zoltán*: Pécs a török hódítás előestéjén (1526-1543). In: Vészterhes idők a Mecsekalján. Háborúk, járványok, és természeti katasztrófák Pécssett az ókortól a második világháborúig. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, 2017. 105–122. o.
379. *Galambos István*: Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai eseményeihez. 2. kötet. Várpalota, Krúdy Gyula Városi Könyvtár, 2017. 423 o.
380. *Gidó Csaba*: Székelypálfalva mindennapjai a Nagy Háború ideje alatt. Lustra. 2017. 1. 32–35. o.

-
381. *Hollósi Gábor*: Az előretolt helyőrség. A pozsonyi hídfő keletkezése. Élet és Tudomány. 2017. 1. 6–8. o.
382. *Kádár József*: Transzjordánia a második világháború idején. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. 2017. 140. 171–177. o.
383. *Kádár Tamás*: „Kis Mohács” a Gerecse szívében. A maróti csata (1526). Honismeret. 2017. 1. 47–52. o.
384. *Kaposi Zoltán*: Egy kereskedő város viszontagságai az első világháború idején. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 55–78. o.
385. *Komjáti Zoltán Igor*: A Füleken állomásozó császári katonaság Koháry II. István főkapitányságának idején (1667-1682). In: Neograd 2017. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XL. Tanulmányok a 70 éves Praznovszky Mihály tiszteletére. Salgótarján, Dornay Béla Múzeum, 2017. 63-76. o.
386. *Kovács Andor*: Forradalom Somogyban. Az 1956-os forradalom és előzményei a csurgói járásban. Csurgó, Csurgói Baksay Sándor Alapítvány, 2017. 200 o.
387. *Kovács István*: Visegrád a török korban (1526–1685). In: A Szent György Lovagrend XXV éve, I. Károly által történt megalapítása. A 2013. évben Visegrádon rendezett XX. Jubileumi Nyári Egyetem összegyűjtött előadásai. Szerk. Bárdos István. Visegrád, Szent György Lovagrend, 2017. 231–242. o.
388. *Nagy Imre Gábor*: Pécsi tisztviselők az első világháborúban. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 140–158. o.
389. *Pintér Zoltán Árpád*: A háború kódében. A hátszág erőfeszítései az első és második világháborús Karcagon. Karcag, Karcag Városi Önkormányzat, 2017. 419 o.
390. *Popa, Jacob*: Román szemmel – Fogaras, 1916. augusztus-október. Fordította és közreadja Benkő Levente. Székelyföld. 2017. 6. 5–21. o.
391. *Rittling László*: Atrocitások Pécsen és más városokban a Rákóczi-szabadságharc idején. In: Vészterhes idők a Mecsekalkján. Háborúk, járványok, és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, 2017. 153–166. o.
392. *Sarlós István*: „Málenkij robot” helyett. Baja Város Közmunkahivatala 1944–45. In: Válogatás a „Hadtörténeti esték” előadássorozat 2017-ben elhangzott előadásaiából. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs–Budapest, 2017. 95–114. o.
393. *Sófalvi András*: Bodza vára és a havasalföldi Székely megye. Adalékok a székelyek határvédelméhez és a havasokon túli tevékenységéhez. Lustra. 2017. 1. 55–62. o.
394. *Sófalvi András*: Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017. 616 o.

395. *Sudár Balázs*: A téli hadjárat és Pécs pusztulása 1664-ben. In: Vészterhes idők a Mecsekalján. Háborúk, járványok, és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, 2017. 123–136. o.
396. *Szomszéd András*: „Ferenc József adta ezt a mundért rám...” Szurdokpüspöki, Szurdokpüspöki Község Önkormányzata, 2017. 97. o. (Szurdokpüspöki helytörténeti füzetek 4.)

Életrajz, visszaemlékezés, napló

397. Aszalai Kálmán emlékei a Nagy Háborúból. Sajtó alá rendezte, a bevezetést írta és jegyzetekkel ellátta *Nagy Gyöngyi*. In: Harctér és fogolytábor. BAKANAPLÓK A NAGY HÁBORÚBÓL. Szerk. Miklós Péter. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 2017. 99–159. o.
398. *Bagi Zoltán Péter*: Csak zsoldosvezér? Giorgio Basta, a hadtudós és politikus. *Mediterrán Világ*. 2017. 41–42. 158–171.
399. *Bagi Zoltán Péter*: Jean T'Serclaus de Tilly részvétele az 1605. évi nyugat-dunántúli harcokban. *Soproni Szemle*. 2017. 3. 307–318. o.
400. *Bálint László*: A „bolsevik banzáj” Állambiztonsági történetek. Érd, magánkiadás, 2017. 192 o.
401. *Balla Tibor*: Arthur Arz vezérezredes katonai pályafutása és szerepe a Nagy Háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 1. 3–22. o.
402. *Balla Tibor*: A caporettoi áttörés magyar hőse, Bertalan Árpád hadnagy. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 2. 505–528. o.
403. *Balogh Máté*: Katonai életem naplója. Szilárd János fővadász visszaemlékezése a nyári hadjáratra. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 1. 121–163. o.
404. *Berentés Tamás*: A megtört kenyér. Nyolc év a szögesdrótok ölelésében. Vörs, Vörsei Római Katolikus Plébánia, 2017. 111 o.
405. *Boda József*: A „tudomány és a fegyverek embere”, Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730). Megemlékezések a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen és Bolognában halálának 200. évfordulója alkalmából. *Jelenkor*. 2017. 9. 996–1005. o.
406. „Bombázás. Másnap tovább.” Dr. Góth Endre munkaszolgálatos naplója, 1944. április 15.–1944. november 21. A bevezetést írta és a naplót jegyzetekkel ellátta *Viszket Zoltán*. Budapest, Óbudai Múzeum, 2017. 56 o.
407. *Billnitzer Ernő*: Két világháború emlékei. Az emlékiratot sajtó alá rendezte és az előszót, illetve a kommentárt írta *Bonhardt Attila*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2017. 283, 8 o. (Hadiakadémia)
408. *Broz, Ivan*: Közel a halálhoz. Hitler elleni merényletek. Múlt-kor. 2017. tél. 64–71. o.
409. *Csarkó Imre*: Harcterek naplói. In: A Bihari Múzeum évkönyve. 2017. 20/22. 51–116. o.

-
410. *Demeter Viktor*: Aki megtámadta Pearl Harbort. Iszoroku Jamamoto élete és katonai pályafutása. Haditechnika. 2017. 4. 53–59. o., 5. 50–56. o.
411. *Dobos Erzsébet*: 70 év után a Gulágról. Volt hadifoglyok visszaemlékezései. Budapest, magánkiadás, 2017. 208 o.
412. Egy jó magyar katona. Vitéz Balogh Sándor feljegyzései a Nagy Háborúból. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta *Kovács Imre Attila*. In: Harctér és fogolytábor. Bakánaplók a Nagy Háborúból. Szerk. Miklós Péter. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 2017. 9–36. o.
413. Egy vásárhelyi árkász emlékei az első világháborúból. Marton Péter hódmezővásárhelyi kőművesmester feljegyzései, 1916-1917. Sajtó alá rendezte, a bevezetést írta és jegyzetekkel ellátta *Nagy Gyöngyi*. In: Harctér és fogolytábor. Bakánaplók a Nagy Háborúból. Szerk. Miklós Péter. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 2017. 37–97. o.
414. Egyedüli reményem. Édesapám hadifogságának története. Szűcs Béla visszaemlékezései alapján írta *Szűcs Ilona*. Miskolc, Magánkiadás, 2017. 119 o.
415. *Fiziker Róbert*: „Ennek így kellett történnie”. Merényletek Tisza István ellen. BBC History. 2017. 9. 42–46. o.
416. *Forgács Márton*: A Piavétől Kabulig. Adalékok Tóth István Andor (1893-1928) fordultatos életútjához. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 141–178. o.
417. *Garapon, Jean*: Coligny-Saligny mémorialiste. Son portrait, son témoignage sur la bataille de Saint-Gotthard. In: A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 155–167. o.
418. *Gyenes Sándor*: Ha vége lesz a szenvedésnek... Katonai, frontharcosi és orosz fogságbeli visszaemlékezések, 1943-1948. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 316 o.
419. Gyorsan haza! Szkoro damoj! Szoboszlay György főhadnagy szovjet hadifogságban írt naplója, 1946-1947. Szerk. *Kornyané Szoboszlay Ágnes – Kornya István*. Debrecen, Szokosz Bt., 2017. 271, 2 o.
420. *György József*: Találka a „Hétköség” fennsíkon. Első világháborút túlélő pápai katona visszaemlékezéséből – részlet. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2017. 89 o. (Jókai füzetek 84.)
421. *Hajagos József*: Török Ignác, a hadmérnök tábornok. „...minden kitelhető erővel a végpillanatig...” Budapest, Line Design, 2017. 269 o. (Aradi Vértanúk)
422. Harctér és fogolytábor. Bakánaplók a Nagy Háborúból. Szerk. *Miklós Péter*. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 2017. 244 o. (Emlékpont könyvek 6.)

423. Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 563 o.
424. *Heltai Jenő*: Négy fal között. Naplójegyzetek, 1944-1945. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta *Tamás Zsuzsanna*. Budapest, Magvető, 2017. 623 o.
425. *Hermann Róbert*: Lisznyai Kálmán mint a szabadságharc hadtörténésze. *Korunk*. 2017. 7. 89–102. o.
426. *Hermann Róbert – Süli Attila*: Kiss Antal honvéd őrnagy visszaemlékezése az 1848-1849. évi erdélyi harcokra. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 291–298. o.
427. *Holländer Margit*: Lägerutazás. Holländer Margit feljegyzései a vészkorszakról és az újrakezdésről, 1945–1946. A bevezetőt és az utószót írta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította *Huhák Heléna – Szécsényi András*. Budapest, Jaffa, 2017. 203, 16 o. (Modern Magyar Történelem)
428. *Huszár Mihály*: „Remélem egyszer vissza fog térni zászlós úr is”. Szelek Ferenc pécsi 19-es önkéntes zászlós első világháborús dokumentumai. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 193–207. o.
429. *Janek István*: Esterházy János felvidéki magyar politikus munkássága, elítélése és a szovjetunióbeli Gulágon eltöltött évei. In: Hadifogság, málenkij robot, gulag. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba, 1944-1953. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17-20. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, 2017. 126–149. o.
430. *Katona Csaba*: A forradalom krónikása Amerikában. Adatok Prágay János ezredes könyvének háttéréhez. *Tempevölgy*. 2017. 3. 50–57. o.
431. *Kincses Katalin Mária*: A 82. gyalogezred kötelékében: erdélyi hadszíntér, 1916. október – 1917. január. Részlet Házi Jenő első világháborús naplóiból. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 2. 601–640. o.
432. *Komán János*: Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 173–194. o.
433. *Kormos Valéria*: A végtelen foglyai. Magyar nők szovjet rabságban, 1945–1947. Bővített, átdolgozott kiadás. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2017. 205 o.

-
434. *Kosztai István*: Ez most a mi háborúnk. Egy huszár tiszthelyettes naplója. In: Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 182–200. o.
435. *Kovács László*: Emlékeim az I. világháborúból. Közzéteszi *Nagy Lajos*. Székelyföld. 2017. 2. 135–153. o.
436. *Kövári László*: Mindörökké első. 70 éve a hangsebesség felett. Aranyasas. 2017. 11. 56–61. o.
437. *Kulcsár Ádám*: „Érzem, hogy igenis a helyemen vagyok”. Andrassy Ilona első világháborús fronttevékenysége. Múlt-kor. 2017. 1. 46–51. o.
438. *Kulcsár György*: Egy katona emlékiratai. Sajtó alá rendezte és a szöveget gondozta *Kulcsár Gabriella*, *Kulcsár Gyula* és *Kulcsárné Szemler Magdolna*. A szerző életrajzát összeállította *Kulcsár Gyula*. Utószó *Illésfalvi Péter*. Nagykanizsa, Együtt Kiskanizsáért Egyesület, 2017. 107 o.
439. *Lenkefi Ferenc*: Az „obsitos” hazatér – Szalay Elek visszaemlékezésének vége. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 3. 816–826. o.
440. *Ligeti Dávid*: Straussenburgi Arz Artur k. u. k. gyalogsági tábornok az erdélyi harcokban. In: Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 62–96. o.
441. *Lipták Béla*: 1956 akkor és ma. „Aki magyar, velünk tart!” Budapest, Kairosz, 2017. 352 o.
442. *Lukács Antal*: Katonaságom és fogságom története. Székelyföld. 2017. 7. 105–134. o.
443. *Máday Norbert*: Borsody László a géniusz. Kecskemét, Kungfu-TeX Kft., 2017. 300 o.
444. *Máday Norbert*: Borsody László a géniusz árvái. Kecskemét, Kungfu-TeX Kft., 2017. 304 o.
445. A Măgura Cașinului védelmében. Részlet Ajtay János (1896–1985) hadnagy első világháborús naplójából. Közreadja *Mihály János*. Székelyföld. 2017. 6. 124–148. o.
446. *Magó Károly*: Akit nem felejtene el. Vitéz Horthy István főhadnagy. Aranyasas. 2017. 8. 77–82. o.
447. *Mann Jolán*: Az 1956-os forradalom Miroslav Krleža naplóiban. Múltunk. 2017. 1. 90–115. o.
448. *Meyer, Kurt*: Gránátosok. Egy német páncélos tábornok visszaemlékezései. Fordította Iványi Gyöngyvér. Budapest, Brickone Kft., 2017. 372 o.
449. *Mitrovits Miklós*: József Piłsudski, a független lengyel állam megteremtője. BBC History. 2017. 12. 56–62. o.
450. *Móroczka Károly*: 1249 nap fogságban. 1945 júliusától 1948 novemberéig. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 97 o. (Gulág könyvek)

451. *Müller Rolf*: Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete. Budapest, Jaffa, 2017. 292 o.
452. Nem hiába haltatok meg! Németh Terézia naplója 1956-ból. Szerk. *Boór Bernadett – Pataki Barbara – Kelemen Gábor – Kónyi-Kiss Botond*. Székesfehérvár, Magyar Szív - Magyar Szó Alapítvány, 2017. 107 o.
453. *Niamessyné Manaszy Margit*: Villámlik messziről. Budapest, Kossuth, 2017. 239 o.
454. *Njari, Ivan / Nyári János*: Dvanaesti jedan / Tizenkettő és egy. Sopron, Čakavska katedra Šopron / Soproni Čakav katedra Egyesület, 2017. 236 o.
455. *Nyáry Krisztián*: „Elég rosszul tette, hogy hazajött”. BBC History. 2017. 7. 58–61. o.
456. *Nyáry Krisztián*: Az elfeledett aradi vértanú. BBC History. 2017. 5. 66–69. o.
457. *Nyáry Krisztián*: A hit vértanúja. BBC History. 2017. 8. 74–77. o.
458. *Ocsenás Péter*: Kerek erdő közepében. Egy tápos Lentiben. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2017. 412 o.
459. Olasz fogságban. Zádori Sándor első világháborús hadifogoly naplója. Sajtó alá rendezte, a bevezetést írta és jegyzetekkel ellátta *Bernátsky Ferenc*. In: Harctér és fogolytábor. Bakanaplók a Nagy Háborúból. Szerk. Miklós Péter. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 2017. 161–244. o.
460. *Olbitz Ferenc*: A fogság éve. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 79 o. (Gulág könyvek)
461. *Pethő Sándor*: Görgey Artur. A hadműveleteket leírta *Julier Ferenc*. Máriabesnyő, Attraktor, 2017. (Studia Militaria Hungarica)
462. *Petneki Áron*: Méltán lett legendák hőse. Tadeusz Kościuszko életútja. BBC History. 2017. 10. 62–67. o.
463. *Papo, Gizella Németh – Papo, Adriano*: Ozorai Pipo. A győzelmes törökverő és a reneszánsz előfutára. Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2017. 199 o.
464. *Polgár Balázs*: James Fitz-James, Berwick hercege és a törökellenes magyarországi hadszíntér (1686-1687). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 215–234. o.
465. *Polgár Balázs*: A kardvívó olimpiai bajnok katonatiszt. Jekelfalussy (Piller) György (1899-1960). Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 1. 56–70. o.
466. *Rác János*: Magyarországról jöttünk, mesterségünk címere: Életrevalóak. Ötvenhatos menekültek. Interjúkötet. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet, 2017. 305 o.

467. *Radó Bálint*: „Ajtóm mindenki előtt nyitva áll”. Nagyatádi dr. Visy László, Pécs szabad királyi város főispánja és a hátország. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 159–189. o.
468. *Réfi Attila*: „A szörnyű drágaság napról napra nevededik”. Tarvisio viharvert hőségnek keservei. Fedák Mihály ezredes kérvénye, 1808. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 3. 801–815. o.
469. *Ruzsinszky Kálmán*: Naplóm a nagy háborúban, 1914-1918. A szöveget gondozta *Ruzsinszky Klementina*. Nagykanizsa, Magánkiadás, 2017. 120 o.
470. *Stenge Csaba, B.*: A győri vagongyár egy különleges berepülőpilótájának életútja. Győri Tanulmányok. 2017. 38. 113–120, 198–208 o.
471. *Süli Attila*: Források Bodor Ferenc életútjához és munkásságához (1848-49). In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löpörgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 235–290. o.
472. *Süli Attila*: Móricz Sándor ezredes 1848–49-es tevékenységéről. Művelődés. 2017. 7. 16–18. o.
473. *Süli Attila*: Nagy Sándor Mátyás-husár visszaemlékezése a szabadságharc alatti tevékenységéről. Korunk. 2017. 9. 113–120. o.
474. Szádeczky Károly első világháborús naplója. Egy miskolci honvéd visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte *Bodnár Tamás*. Miskolc, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2017. 64 o.
475. *Szebeni Ilona*: Merre van a magyar hazám? Kényszerszolgálat a Szovjetunióban, 1944-1949. Második kiadás. Budapest, Orpheusz Kiadó, 2017. 431, 29 o.
476. *Széchenyi Ágnes*: Illyés Gyula 1956-os naplója. Múltunk. 2017. 1. 187–204. o.
477. *Székely András*: Veszélyes viszonyok. Visszaemlékezések Karády Katalinra, Ujszászy Istvánra, a második világháborúra és a szovjet hadifogság éveire. Közzéteszi *Haraszi György – Eötvös György*. A szöveget gondozta, az előszót, az utószót és a jegyzeteket írta Haraszi György. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 190 o. (Gulág könyvek)
478. *Szerecz Miklós*: Egy „öreg honvéd, a világháború harcosa”. Kovács György harctéri naplójának bemutatása és elemzése. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 208–224. o.
479. *Tar Ferenc*: Az amerikai polgárháború magyar tábornoka. Tempevölgy. 2017. 3. 58-66. o.
480. *Tóth Ferenc*: Bercsényi László, a franciaországi huszárság megteremtője. In: Programok és tanulmányok. Szerk. Bartha-Kovács Katalin – Penke Olga – Szász Géza. Szeged, JATEPress, 2017. 197–206. o.

481. *Tóth Ferenc*: „Ex turcia nulla redemptio”. 1717 – II. Rákóczi Ferenc fejedelem török földre lép. Magyar Tudomány. 2017. 9. 1144–1154. o.
482. *Tóth György, M.*: A katonabáró. Szurmay Sándor, a Monarchia magyar hadvezére. Budapest, Magyar Honvédség vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár–Budapest Főváros XVI. kerületi Önkormányzata, 2017. 122 o.
483. *Tömösváry Zsigmond*: A hagymakupolák árnyékában. Egy katonadiplomata visszaemlékezései. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 392 o.
484. Történelem a rádió előtt. Dr. Sípó István feljegyzései az 1956-os forradalom eseményeiről. A szöveget gondozta *Sípó Kund Kötöny*. Nyíregyháza, Magánkiadás, 2017. 360 o.
485. *Trapp, Georg von*: Az utolsó tisztelgésig. Fordította Palágyi Zsolt. Budapest, Garamond Hungaria Kft., 2017. 219 o.
486. *Varga Csaba Béla*: A nagy visszatérő. MacArthur tábornok élete. Regiment. 2017. 5. 20–25. o.
487. *Varga István*: Palotai huszár a gorodoki lovasroham túlélője. Helyem, házam, palotám. 2017. 3. 32–37. o.
488. *Vonház József*: Modernkori rabszolgaság. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 159 o. (Gulág Könyvek)
489. Zathurecky Berta emlékfüzete az első világháborúról. Közreadja *Nagy Lajos*. Székelyföld. 2017. 6. 149–180. o.
490. *Zóka Péter*: „Hegyessy Kapitány Úr!” Igmándy-Hegyessy Géza katonai pályája 1914 és 1918 között. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 225–238. o.
491. „Zrínyi, Zriny, Zrinski”. Szigetvár német-magyar emlékezete 1790–1826. Sajtó alá rendezte *Kovács Kálmán*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 607 o. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink 18.)
492. *Zsig Zoltán*: Körülzárva. Német hegyivadászok Magyarországon. Regiment. 2017. 5. 54–57. o.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig

493. *Bárány Attila*: Az Anjou-kor hadtörténete (1301–1387). In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 175–222. o.

-
494. *Bárány Attila – B. Szabó János – Veszprémy László*: A késő középkor hadtörténete (1387–1490). In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 223–314. o.
495. *Csirkés Ferenc – Sudár Balázs*: Ulu Madzsar, Kicsi Madzsar és a Derbend-náme. A kaukázusi Madzsar nevű települések kérdéséhez. In: Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemből. Szerk. Sudár Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatócsoport, 2017. 183–222. o. (MTA BTK Őstörténeti Témacsoport Források és tanulmányok 2.)
496. Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. *Hermann Róbert*. Szerk. *Veszprémy László*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 472 o.
497. *Miskei Antal*: A nándorfehérvári diadal, 1456. In: A Szent György Lovagrend XXV éve, I. Károly által történt megalapítása. A 2013. évben Visegrádon rendezett XX. Jubileumi Nyári Egyetem összegyűjtött előadásai. Szerk. Bárdos István. Visegrád, Szent György Lovagrend, 2017. 187–202. o.
498. *Négyesi Lajos*: Nándorfehérvár védelme, 1456. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 39–52. o.
499. *Obrusánszky Borbála*: A tatárok kivonulásának okai. Székelyföld. 2017. 9. 113–129. o.
500. *Pálosfalvi Tamás*: Mennyi ideig tartott Nándorfehérvár első ostroma? Gondolatok egy „páratlanul rosszul ismert” esemény kapcsán. Történelmi Szemle. 2017. 3. 417–438. o.
501. *Pálosfalvi Tamás*: Nándorfehérvár három ostroma. Kérdések és tanulságok. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 21–38. o.
502. *Pósán László*: Lovagi kultúra a késő középkori Litvániában. Világtörténet. 2017. 3. 337–346. o.
503. *Szabó János, B. – Veszprémy László*: Az Árpád-kor hadtörténete (1000–1301). In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 87–174. o.
504. *Tőssér Márton*: Háború Horászáért. A Szeldzsuk Birodalom születése. In: Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemből. Szerk. Sudár Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatócsoport, 2017. 125–181. o. (MTA BTK Őstörténeti Témacsoport Források és tanulmányok 2.)
505. *Tringli István*: Erőszak, hatalmaskodás, háború. In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 14–16. o.
506. *Veszprémy László*: A honfoglalás és kalandozások kora. In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 65–86. o.

507. *Veszprémy László*: Szabács viadala 1475-1476 fordulóján. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013-2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 11–20. o.
508. *Zsidai Zsuzsanna*: Ismāʿīl ibn Ahmad 893. évi hadjárata és a magyar honfoglalás. In: Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemből. Szerk. Sudár Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatócsoport, 2017. 109–123. o. (MTA BTK Östörténeti Témacsoport Források és tanulmányok 2.)

XVI–XVII. század

509. *Ardelean, Florin-Nicolae*: On the Foreign Mercenaries and Early Modern Military Innovations in East Central Europe. Castaldo's Army in Transsylvania and the Banat. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552-1568.* Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 117–129. o.
510. *Bagi Zoltán Péter*: Az 1566. év elfeledett dunántúli háborúja Palota sikeres védelme, valamint Veszprém és Tata visszafoglalása. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552-1568.* Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 67–88. o.
511. *Bagi Zoltán Péter*: Várad 1598. évi ostroma – más nézőpontokból. In: „Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány, 2017. 13–32. o. (Tanulmányok Biharország történetéből 4.)
512. *Balogh Judit*: A székely társadalom és a várháborúk. Egy katonai társadalom új szerepeiben. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552-1568.* Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 157–167. o.
513. *Bárány Attila*: A kereszténység védőbástyája 1526 őszén. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig.* Szerk. Pósnán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 293–317. o.
514. *Barta M. János*: Csáky István szatmári főkapitánysága (1661–1670). *Hadtörténelmi Közlemények.* 2017. 3. 719–744. o.
515. *Bitskey István*: Pázmány Péter a várháborúkról. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552-1568.* Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 195–205. o.
516. *Borbély Zoltán*: A végvárrendszer kiépítésének társadalmi hatásai Felső-Magyarországon. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552-1568.* Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 169–194. o.

517. *Czigány István*: Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658-1661. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 313–341. o.
518. *Czigány István*: Az elátkozott hadjárat, 1661. In: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 43–71. o.
519. *Domokos György*: Az egri vár ostroma 1552-ben. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 53–64. o.
520. *Dusnoki József*: Szigetvár ellentéte? Gyula védelme 1566-ban. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 65–85. o.
521. *Hahner Péter*: Az angol forradalom. Rubicon. 2017. 10. 4–9. o.
522. *Harai Dénes*: La bataille de Saint-Gotthard dans le récit de voyage de Charles Le Maistre. In: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 181–203. o.
523. *Illik Péter*: A spanyol armada pusztulása. 1588. Historiográfia, identitás, recepció. Budapest, Unicus, 2017. 164 o.
524. *Kincses Katalin Mária*: Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646-1648. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 207–223. o.
525. *Kolçak, Özgür*: The Composition, Tactics and Strategy of the Ottoman Field Army at Zrínyi-Újvár and St. Gotthard (1663–1664). In: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 73–92. o.
526. *Komjáti Zoltán Igor*: „...Akár egy, akármásfelől csak veszendő félben lenni...” Koháry István és a füleki helyőrség harcai a kuruc felkelők ellen (1672–1682). In: *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán*. Szerk. Illik Péter. Budapest, Unicus Műhely, 2017. 51–72. o.
527. *Korpás Zoltán – B. Szabó János*: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1551-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552-1568*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 67–88. o.

528. *Kovács Zsolt*: A spanyol-francia háború (1635-1659) és az azt lezáró pireneusi béke (1659) a Theatrum Europaeum tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 1. 173–215. o.
529. *Lignereux, Yann*: Pour Dieu et pour le Roi. Le régiment Carignan, les Turcs et les Iroquois. In: A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorkhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 225–242. o.
530. Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568. Szerk. *Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 287 o. (*Studia Agriensia* 35.)
531. *Négyesi Lajos*: Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységének megítélése katonai szemmel. In: Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 243–254. o.
532. *Négyesi Lajos*: Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 343–356. o.
533. *Nényei Pál*: Ne bánts a Zrinyit! Második bővített kiadás. Budapest, Kortárs Kiadó, 2017. 384 o. (Kortárs esszé)
534. *Pfeiffer Attila*: Keresztény-török harcok a Bácska délnyugati részén 1526-1606 között. *Belvedere meridionale*. 2017. 2. 85–100. o.
535. *Polgár Balázs*: A francia Mercure galant tudósítása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 1. 23–35. o.
536. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. II/2. 1649–1711. Ed. Segeš, Vladimír – Šed'ová, Božena*. Bratislava, Vojenský Historický ústav, 2017. 255 o.
537. *Sudár Balázs*: Egy kisiklott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadjárata. A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorkhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 275–286. o.
538. *Sudár Balázs*: Pécs és Szigetvár párbaja. A dél-dunántúli front török szemmel (1543-1566). In: Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 41–66. o.
539. *Sudár Balázs*: Pécestől Szigetvárig (1543–1566). In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 103–112. o.

540. Szabó János, B.: „...neveteket pedig megőrzi majd az örökkévalóságig”. Az 1555-1556. évi hadjárat és szigetvár védelme. In: „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Line Design, 2017. 121–129. o.
541. Szabó János, B.: Több is veszett Mohácsnál? BBC History. 2017. 8. 26–31. o.
542. Szabó János, B.: Az újkor hajnalán. Magyarország hadügye a Jagelló-királyok alatt (1490–1526). In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Szerk. Veszprémy László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 315–366. o.
543. Szabó János, B.: Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 301–313. o.
544. A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 387 o.
545. Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója. A törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrása. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 3. 745–779. o.
546. Tóth Ferenc: V. Károly lotaringiai herceg a szentgotthárdi csatában. In: A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 205–223. o.
547. Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620-1664) korában. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Fordította Johnson Andrea. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 274 o.

XVIII. század

548. Barsi Béla: El origen de la familia Rodriguez del Banato a través de la historia militar del siglo XVIII el ascendiente español. Traducio por Orsolya Bíró. In: Acta Hispanica. 2017. 121–136. o.
549. Demjén Balázs Ádám: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc és a román felekezeti-ség kapcsolatához, különös tekintettel a nagyberivói Boér családra. Egyháztörténeti Szemle. 2017. 1. 3–20. o.

550. *Hahner Péter*: A francia forradalom. Rubicon. 2017. 10. 10–23. o.
551. *Mészáros Kálmán*: A Váradi járás katonaállítása a Rákóczi-szabadságharcban. I. A járás települései. In: „Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány. 2017. 69–116. o. (Tanulmányok Biharország történetéről 4.)
552. *Romsics Ignác*: A Rákóczi-szabadságharc okai és társadalmi bázisa. BBC History. 2017. 12. 22–29. o.
553. *Tóth Ferenc*: A száműzött fejedelem. BBC History. 2017. 12. 38–42. o.
554. *Tömösváry Zsigmond*: A hadvezér és az állam, Rumjancev Pjotr Alekszandrovics tábornagy (1725. 01. 04. – 1796. 12. 08.). In: Felderítők Társasága Egyesület Évkönyv 2017. Szerk. és sajtó alá rendezte Ledács Kiss Jenő. Budapest, Felderítők Társasága Egyesület, 2017. 65–80. o.
555. *Várkonyi Ágnes, R.*: Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly. BBC History. 2017. 12. 30–37. o.

1848–1849

556. Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte *Pál-Antal Sándor*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 332, 8 o.
557. Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. *Kiss Gábor – Molnár András*. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017. 229 o.
558. *Dósa Elek*: Marosszék 1848–1849. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Somogyi Gréta. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 166 o.
559. *Hermann Róbert*: 1848. Forradalom és/vagy szabadságharc? Rubicon. 2017. 10. 24–33. o.
560. *Hermann Róbert*: József Bem levelei Csány Lászlóhoz. In: Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. *Kiss Gábor – Molnár András*. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017. 175–182. o.
561. *Hermann Róbert*: A magyar Cato és az „áruló” – Csány László és Görgei Artúr. In: Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. *Kiss Gábor – Molnár András*. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017. 103–166. o.
562. *Hermann Róbert*: Szemere Bertalan levelei és utasításai Csány Lászlóhoz, 1848 április-november. In: Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. *Kiss Gábor – Molnár András*. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017. 205–221. o.

563. *Kemény Krisztián*: Csány László és Mészáros Lázár kapcsolata a reformkorban, illetve 1848-1849-ben. In: Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017. 47–101. o.
564. *Kovács István*: Csány László és József Bem. Erdély főkormánybiztosának és a hadsereg főparancsnokának kapcsolata. In: Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017. 167–173. o.
565. *Pál-Antal Sándor*: Csíkmadaras a forradalom éveiben. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 121–140. o.
566. *Pál-Antal Sándor*: Forradalmi események Csíkszékben 1848 tavaszán és nyarán. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 9–86. o.
567. *Solymosi József*: Csány László és Kossuth Lajos 1848-1849-ben. In: Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017. 31–46. o.
568. *Süli Attila*: Bodor Ferenc bányaművezető és löporgyár igazgató jegyzőkönyve az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéről. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 203–233. o.
569. *Süli Attila*: Csíkszék pacifikációjának kérdéséhez. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 99–120. o.
570. *Süli Attila*: Az erdélyi hadsereg tüzéségének megszervezése 1848–49-ben. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 141–171. o.
571. *Süli Attila*: Háromszék önvédelmi harcának előzményei 1848 október-novemberben. In: Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 87–98. o.
572. *Süli Attila*: Két háromszéki kormánybiztos a forradalomban és szabadságharcban. Gál Dániel és Németh László tevékenysége 1848-49-ben. Budapest, Line Design, 2017. 198 o.

1850–1913

573. *Balogh Ádám Tibor*: Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik hadihajójának braziliai kiküldetése. Őfelsége ZRÍNYI korvettje Rio de Janeiro partjainál 1893-1894-ben. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 79–100. o.
574. *Diószegi István*: Bismarck és Magyarország. BBC History. 2017. 6. 38–42. o.
575. *Farkas Katalin*: „Régi honvédek” a kiegyezés rendszerében. Az 1848-49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 4. 1017–1055. o.
576. *Hermann Róbert*: A tábornok hazatér. Görgei Artúr és a kiegyezés. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 4. 989–1015. o.
577. *Joó András*: Válságok után, Armageddon előtt. Détente illúziók és az Osztrák–Magyar Monarchia gyengülő pozíciója az első világháború előestéjén. In: Válogatás a “Hadtörténeti esték” előadássorozat 2017-ben elhangzott előadásából. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs–Budapest, 2017. 73–94. o.
578. *Krámlí Mihály*: Egy sorsdöntő időszak. A császári–királyi haditengerészet 1864–1868-ban. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 4. 971–988. o.
579. *Pete László*: A montefalcionei „csata”, 1861. július 10. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 4. 951–970. o.
580. *Solymosi József*: A szabadságharc újrakezdésének katonai esélyeiről. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 4. 923–950. o.

1914–1918

581. Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. *Garda Dezső*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 408 o.
582. 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy háborúról. Szerk. *Egry Gábor – Kaba Eszter*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 303 o.
583. *Balla Tibor*: A caporettoi áttörés és előzményei. Korunk. 2017. 2. 34–41. o.
584. *Balla Tibor*: A caporettoi áttörés magyar hőse, Bertalan Árpád. Honvéd Altiszti Folyóirat. 2017. 6. 18–19. o.
585. *Balla Tibor*: A központi hatalmak legnagyobb győzelme az olasz hadszíntéren. A caporettoi áttörés. Honvédségi Szemle. 2017. 5. 111–121. o.
586. *Bíró Zoltán, Sz.*: 1917 orosz forradalmi. BBC History. 2017. 11. 26–34. o.
587. *Czirják Károly*: Az első román betörés Maroshévízen. In: Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 157–181. o.

588. *Csorba György*: A dzsihad kihirdetése a Monarchiában az első világháború idején. *Aetas*. 2017. 1. 68–80. o.
589. *Feith László*: Sáracsata. Egy mér föld ára. *Magyar Honvéd*. 2017. 11. 52–57. o.
590. *Feith László*: Az utolsó offenzíva. Testvérháború a keleti hadszíntéren. *Magyar Honvéd*. 2017. 8. 52–55. o.
591. *Garda Dezső*: Gyergyói menekültek. In: Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 201–347. o.
592. *Glant Tibor*: Az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése 1917-ben. *Korunk*. 2017. 2. 11–21. o.
593. *Hahner Péter*: 1917. Forradalom vagy puccs? A bolsevik hatalomátvétel. *Rubicon*. 2017. 10. 34–36. o.
594. *Hajdu Tibor*: Oroszország szerepe a szerb hadba lépésben. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 2. 376–383. o.
595. *Illéssfalvi Péter – Maruzs Roland – Szentváry-Lukács János*: Hősök naptára 1917–1918. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 233 o.
596. *Kapronczay Károly*: A keleti front. Oroszország az első világháborúban. *Valóság*. 2017. 12. 50–56. o.
597. *Kolontári Attila*: Bolsevik dilemmák. *Rubicon*. 2017. 10. 37–41. o.
598. *Kosztai István*: Erdély a Nagy Háborúban. 1914–1916 augusztus. Csíkszereda, magánkiadás, 2017. 447 o.
599. *Kosztai István*: Romania's day. Románia belép a háborúba. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 2. 468–484. o.
600. *Kovács Vilmos*: Az osztrák-magyar tüzérség szerepe a Przemysl I. erőrendszert védelmében és a gorlicei áttörésben. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2017. 2. 485–504. o.
601. *Krámlai Mihály*: Az otrantói ütközet. *Honvédségi Szemle*. 2017. 6. 128–135. o.
602. Léta do pole okovaná 1914–1918. Svazek II. 1915 noví nepřátelé, nové vyzvy. Kol. *Jaroslav Láník – Tomáš Kykal*. Praha, Vojenský Historický Ústav Praha–Ministerstvo Obrany České Republiky, 2017. 718 o.
603. *Ligeti Dávid Ádám*: Az anyagháború vége a Karsztton. A 11. isonzói csata. *Honvédségi Szemle*. 2017. 4. 142–147. o.
604. A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. *Bősz Attila*. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 352 o. (Baranyai Történelmi Közlemények 7.)
605. *Pál-Antal Sándor*: Az első világháború Erdélyben. Menekülés 1916 őszén. In: Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 117–156. o.

606. *Pintér Tamás – Rózsafi János – Stencinger Norbert*: Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében. Második átdolgozott kiadás. Budapest, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, 2017. 366 o.
607. *Pollmann Ferenc*: Az eleve elveszített háború? Ausztria-Magyarország 1914 nyári döntéséről. In: Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2017. 11–22. o.
608. *Pollmann Ferenc*: Ferenc József és az első világháború. Rubicon. 2017. 1. 120–125. o.
609. *Pollmann Ferenc*: Románia az osztrák–magyar vezérkar stratégiai tervezésében. Korunk. 2017. 2. 56–63. o.
610. *Rauchensteiner, Manfred*: Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása. Fordította Kocsis András – Fülöp Szabó Júlia. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 950 o.
611. *Rauchensteiner, Manfred*: Juni 1916. Giftgas an der Italienfront. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 299–316. o.
612. *Stencinger Norbert*: „Otthagytuk a hullákkal borított, hős vérrrel áztatott sziklasivatagot”. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 449–467. o.
613. *Suslik Ádám*: Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914–1916). Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 405–432. o.
614. *Szabó József János*: Erdély védelme 1916-ban. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 2. 649–655. o.
615. *Takaró Károly*: Százéves csoda. A caporettói áttörés. Élet és Tudomány. 2017. 48. 1513–1515. o.

1919–1938

616. A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest, 1920. A forrásszövegeket válogatta, az idegen nyelvű szövegeket fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Zeidler Miklós*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017. 311 o.
617. *Bödök Gergely*: A nagy vörös május. A proletárdiktatúra erődemonstrációja. Rubicon. 2017. 10. 50–65. o.
618. *Hahner Péter*: Hitler mint forradalmár? Rubicon. 2017. 10. 76–77. o.
619. *Hamerli Petra*: Az abesszíniai háború a magyar–olasz kapcsolatokban. In: Válogatás a „Hadtörténeti esték” előadássorozat 2017-ben elhangzott előadásából. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs–Budapest, 2017. 59–72. o.
620. *Hamerli Petra*: Magyar–olasz együttműködés a horvát szeparatisták támogatásában 1927–1934. Századok. 2017. 4. 879–904. o.
621. *Németh István*: Barna forradalom. Nemzetiszocializmus német földön. Rubicon. 2017. 10. 66–75. o.

622. Perczel Olivér: „Behatolnak védtelen aggakhoz és nőkhöz. Román megszállás Szentesen (1919-1920). Kommentár. 2017. 5–6. 34–51. o.
623. Révész Tamás: 1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság kérdőjelei. Rubicon. 2017. 10. 42–49. o.
624. *Stenge Csaba, B.*: Súlyos határincidensek Csehszlovákia és Magyarország között 1938. október-decemberében. Seregszemle. 2017. 2. p. 128-145., 3-4. p. 106-119.
625. *Szomszéd András*: A „kisterenyei csata” emlékezete. In: Neograd 2017. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XL. Tanulmányok a 70 éves Praznovszky Mihály tiszteletére. Salgótarján, Dornyai Béla Múzeum, 2017. 117–123. o.
626. *Turbucz Dávid*: Pilsudski megítélése Magyarországon a két világháború között. Történelmi Szemle. 2017. 1. 145–162. o.

1939–1945

627. *Bene János*: „Nem akarunk harcolni a lengyelekkel” Magyar huszárok lengyel földön 1944 nyarán / „Nie chcemy walczyć przeciwko Polakom” Węgierscy huzarzy na ziemiach polskich w lecie 1944 roku. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2017. 16 o. (Huszáremlékek 6.)
628. *Bene Krisztián*: Bevezetés a második világháború alatti francia-magyar kapcsolatok történetébe. In: Válogatás a „Hadtörténeti esték” előadássorozat 2017-ben elhangzott előadásaiából. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs–Budapest, 2017. 15–41. o.
629. *Czókos Gergő*: „Inkább Hitler, mint a háború”. Múlt-kor. 2017. tél. 56–63. o.
630. *Fülöp Mihály*: Kilépni nehéz. Kiugrások, kapitulációk 1943-1944. Rubicon. 2017. 5. 58–61. o.
631. *Juharos Tamás*: Páncélozott rágógumi. Amerikai harckocsik kölcsönbérletben. Regiment. 2017. 5. 32–36. o.
632. *Klemensits Péter*: Páncélos háború Észak-Afrikában, 1940–1943. A brit hadvezetés tapasztalatai alapján. Pécs, Publikon, 2017. 199 o.
633. *Molnár András – Szabó Péter*: Utóvédként a Donnál. 3. kötet. Újabb dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd könnyű hadosztály történetéhez, 1942–1943. Zalaegerszeg, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2017. 474 o. (CD-melléklet: A 9. könnyű hadosztály személyi veszteségei a keleti hadszíntéren, 1942–1943, Adattár)
634. *Réti Balázs*: A Szezei-csatorna a második világháborúban. Hadtörténelmi Közlemények. 2017. 1. 71–96. o.
635. *Számvéber Norbert*: Páncélosok a Dunántúlon. Az utolsó páncélosütközetek Magyarországon 1945 tavaszán. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2017. 603, 44 o., 8 t.
636. *Varga Csaba Béla*: Ellenállók és rabszolgák. Britek német uralom alatt. Regiment. 2017. 5. 37–41. o.

1946–1989

637. Az 1955-ös csehszlovák – egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai. Fordította és sajtó alá rendezte *Krajcsír Lukács*. Szeged, JATE Press, 2017. 72 o. (Documenta historica 98.)
638. 1956. Erőszak és emlékezet. Tanulmányok. Szerk. *Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva*. Budapest, Jaffa, 2017. 205 o.
639. Biztonsági kihívások a 21. században. Szerk. *Finszter Géza – Sabjanics István*. Budapest, Belügyi Tudományos Tanács–Dialóg Campus, 2017. 838 o.
640. *Dávid Ferenc*: Az egypártrendszer és a Magyar Kommunista Párt térnyerése a magyar katonai államvédelem szervezetében, 1945–1947. In: Válogatás a „Had-történeti esték” előadássorozat 2017-ben elhangzott előadásából. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs–Budapest, 2017. 43–58. o.
641. *Deák János*: A hidegháború évtizedeinek katonai doktrínái. Különös tekintettel Magyarország rendszerváltozás előtti katonapolitikájára. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem–Dialóg Campus, 2017. 110 o.
642. Forradalom közelnézetből. Az 1956-os forradalom és szabadságharc vidéki eseményei. Szerk. *Miklós Péter*. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 2017. 256 o.
643. *Frivaldszky János*: A jövő mérnökei. A forradalmi nemzedék naplóiban, interjúiban, visszaemlékezésekben, dokumentumokban. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2017. 391 o.
644. *Janek István*: A magyar '56 Csehszlovákiában. BBC History. 2017. 2. 76–81. o.
645. *Marossy Endre*: Jutadombi történetek. Budapest, '56-os Szövetség, 2017. 274 o.
646. *Miklós Péter*: A szabadság reményében. Egyéni és közösségi cselekvésformák 1956-ban. Szeged, Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, 2017. 156 o.
647. *Nagy András*: Shattered Hopes amid Violent Repression. The Hungarian Revolution and the United Nations. Part 1. Journal of Cold War Studies. 2017. 4. 42–73. o.
648. *Szabó Péter*: Mély bizalmatlanság. Kállay Miklós miniszterelnök és a katonai vezetés. Rubicon. 2017. 5. 26–29. o.
649. *Végső István*: Az 1956-os forradalom Kiskunhalason. Kiskunhalas, Páztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület, 2017. 79 o.

1990–2017

650. 25 years. Celebrating the 25th Anniversary of the Hungarian Atlantic Council (HAC) / 25 év. 25 éves a Magyar Atlanti Tanács (MAT). Ed. *Kiss Dezső*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 100 o.
651. *Giovanni, Janine di*: A reggel, amikor eljöttek értünk. Egy újságíró feljegyzései Szíriából. Fordította Nagy Marcell. Budapest, HVG Kiadó, 2017. 215 o.
652. *Hevő Péter*: „A halál exportőrei” Egy német fegyverbotrány a második Öböl-háború idején. In: *Öt Kontinens*. 2014/2. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2017. 111–131. o.
653. *Isaszegi János*: A 21. század konfliktusai, háborúi és az évszázados rendezetlen határkérdések – Másnak is van Trianonja.! In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 803–832. o.
654. *Katz, Samuel M.*: Szellemharcosok. A kulisszák mögött: Izrael titkos háborúja az öngyilkos terrorizmus ellen. Fordította Kőrös László. Budapest, Twister Media, 2017. 559 o.
655. *Padányi József*: A civil-katonai együttműködés felértékelődése a békefenntartás során Bosznia-Hercegovinában, 1995–2000 között. In: *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Szerk. Göcze István. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 2017. 145–158. o.
656. *Szabolcsi Róbert*: Ellisz tizedes és bandája, avagy miért veszítettük el az iraki háborút (is). Képes háborús napló. Al Rustamiyah, Bagdad, Irak, 2005-2006. Napló kiegészítések. Budapest, Magyarország, 2016. Budapest, Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar, 2017. 474 o.
657. *Szép László*: A Magyar Honvédség részvétele Magyarország határőrizetének megerősítésében 2015-től napjainkig. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 793–802. o.

IV. NÉVMUTATÓ

- Adorjáni Csokány Gertrúd 302
 Adorjáni Imre István 302
 Aggteleky Béla 244
 Ajtay János 445
 Ali Uzay, Peker 37
 Amaczi Viktor 1
 Andaházi-Szeghy Viktor 2
 Andrassy Ilona 437
 Antalfy István 411
 Aradi Gábor 204, 305
 Aranyossy-Péter Máté 369
 Ardelean, Florin-Nicolae 509
 Arz, Arthur 401, 440
 Asbóth Sándor 479
 Aszalai Kálmán 397

Babucs Zoltán 29, 30
 Bacsoni Tamás 31
 Bácsatayai Dániel 106
 Bagi Dániel 107
 Bagi Zoltán Péter 398, 399, 510, 511
 Balázs Eszter 32, 33
 Bálint Ferenc 34, 137, 232, 307
 Bálint László 370, 400
 Balla Tibor 125, 401, 402, 583, 584, 585
 Balogh Ádám Tibor 573
 Balogh Béni, L. 308
 Balogh Judit 512
 Balogh Máté 5, 403
 Balogh Sándor 412
 Bánhegyesi Imre 434
 Bank Barbara 309, 371, 372
 Bánkuti Gábor 373
 Bárány Attila 493, 494, 513
 Baranyai Edina 57
 Barsi Béla 548
 Barta M. János 514
 Bartha Ákos 35
 Bartha Tibor 36
 Bartlett, Randolph 126

 Basak, Meral Özdengiz 37
 Basta, Giorgio 398
 Bäumlér Ede 248
 Békés Márton 127
 Belényessi Gyula 411
 Bem József 564
 Bene János 205, 627
 Bene Krisztián 123, 128, 129, 130, 131, 628
 Bene Sándor 423
 Benkő Levente 310
 Bercsényi László 480
 Bereczki Ibolya 38
 Beregnyei József 39
 Berekméri Árpád-Róbert 6
 Berentés Tamás 404
 Berghoffer Róbert 311
 Bernátsky Ferenc 459
 Berta Tibor 167
 Bertalan Árpád 402, 584
 Bertók Gábor 57
 Billnitzer Ernő 407
 Biro Hajnalka 336
 Bíró Zoltán, Sz. 586
 Bismarck, Otto Eduard Leopold von 574
 Bitskey István 515
 Bobay István Zoltán 40
 Bocskor Andrea 312
 Boda József 132, 176, 405
 Bodnár Tamás 474
 Bodor Ferenc 432, 471, 556, 568
 Bognár Zalan 313–316, 356
 Bognár Zita 57, 79
 Bognár Zsuzsanna 13
 Bojtos Anita 108
 Bojtos Gábor 374
 Bonhardt Attila 407
 Boór Bernadett 452
 Borbély Tamás 41
 Borbély Zoltán 516
 Bors István 133
 Borsó Katalin, Bartha Lászlóné 233

- Borsody László 443, 444
Borsy Judit 42
Bödök Gergely 43, 617
Bósz Attila 249, 604
Bradács Gábor 134
Brandt Gyula 250
Brook, Henry 251
Broszat, Martin 306
Broz, Ivan 408
Buda Attila 44
- Cianci, Bruno 135
Cockle, Tom 252
Coligny-Saligny, Jean de 417
Czank Szilvia 317
Czigány István 136, 517, 518
Czigler Klára 247
Czink Péter 45
Czirják Károly 587
Czirók Zoltán 253
Czókos Gergő 629
- Csákvári Sándor 375
Csáky István 514
Csány László 557, 564, 567
Csapody Tamás 318
Csarkó Imre 409
Csécs István 206
Cseh Sándor 254
Csepregi Oszkár 46
Csikány Tamás 138
Csiki József Attila 47
Csiky Gergely 47
Csirkés Ferenc 495
Csiszár Imre 319
Csonkaréti Károly 48
Csorba Béla 320
Csorba György 588
Csunderlik Péter 59
- Danesch Marianne, Berka Andrásné 211
Darabos Anna, Tabiné 28
Dávid Ferenc 123, 640
Deák János 641
Demeter Viktor 410
- Demjén Balázs Ádám 549
Dezső József 57
Diószegi István 574
Dobos Erzsébet 411
Dobos Gyula 411
Dobos Sándor 344
Dohnanec Tibor 255
Domokos György 139, 256, 376, 519
Dósa Elek 558
Drucza Attila 321
Dsupin Ottó 221
Ducza Lajos 377
Dudás János 321
Dupka György 322, 323
Dusnoki József 520
- Egry Gábor 50, 59, 582
Ellis, Craig 257
Eötvös György 477
Erdei Lilla 51
Erdős Kristóf 361
Erdős Zoltán 378
Ernyes Mihály 141
Esterházy János 429
Etényi Nóra, G. 52, 53
- Farkas Ádám 327
Farkas Hoffmann Márta 328
Farkas Katalin 575
Fedák Mihály 468
Feenstra, Jon 258
Fehér Zoltán 222
Feiszt György 329
Feith László 10, 11, 207, 589, 590
Fejér Ingrid 530, 547
Fejes Erik 330
Fekete István 223
Fekete József 411
Fekete László 224
Feld István 259
Finszter Géza 639
Fitz-James, James 464
Fiziker Róbert 415
Fodor Gusztáv 331
Fodor Pál 109, 122, 423

- Forgács Márton 416
 Forisek Péter 142
 Főríz Sándor 143
 Francione, Giancarlo 234
 Frauhammer, Krisztina 53
 Frivaldszky János 144, 643
 Fuchs Jenő 455
 Fülöp Mihály 630
 Fülöpszállási Székely Gábor 235
- Galambos István** 379
 Galambos Sándor 12
 Galambos Sándor 326
 Garapon, Jean 417
 Garda Dezső 581, 591
 Gazda József 332
 Gécz Róbert 324
 Géra Eleonóra 55
 Gidó Csaba 380
 Giovanni, Janine di 651
 Glant Tibor 592
 Goldhagen, Daniel Jonah 333
 Gondos László 145, 260
 Gorka Sebestyén 146
 Góth Endre 406
 Gottfried Barna 208
 Gőcze István 118
 Görgey Arthur 461
 Gulyás Bence 147 Gyáni Gábor 56
- Gyánti István** 7
 Gyenes Sándor 418
 Gyenizse Péter 57, 79
 Gyöngyössy, Orsolya 58
 György József 420
 György Sándor 209, 210
 Györkös Attila 148
- Hahner Péter** 110, 521, 550, 593, 618
 Hajagos József 421
 Hajdu Tibor 594
 Halmai Ákos 57
 Hamerli Petra 619, 620
 Hámori Zoltán 57, 79
- Hancz Erika 60, 64, 79
 Harai Dénes 111, 149, 522
 Haraszti György 477
 Hauer Lipót 244
 Hausner Gábor 112, 113, 236, 423
 Hautzinger Gyula 167
 Házi Jenő 244, 431
 Hegedüs László 150
 Helgert Imre 151, 152
 Heltai Jenő 424
 Hermann Attila 61
 Hermann Róbert 114, 115, 116, 153, 154, 237, 425, 426, 496, 559, 560, 561, 562, 576
 Hevő Péter 652
 Hideg István 137
 Hitler, Adolf 408, 618
 Holländer Margit 427
 Holló József Ferenc 167
 Hollósi Gábor 381
 Horthy István 446
 Horváth Balázs Zsigmond 263
 Horváth Béla 212
 Horváth János 225
 Horváth Lajos 409
 Horváth Sándor 411
 Horváth Zoltán 264
 Hovári Éva 62
 Hovári János 117
 Hörcher Eszter 336
 Höss, Rudolf 306
 Hraskó István 16
 Huhák Heléna 427
 Hummel Kornél 457
 Hunyadi Zsolt 155
 Huszár Mihály 428
- Igmándy-Hegyessy Géza** 490
 Ignác Károly
 Ilyés Gábor 238, 239, 240
 Illyés Gyula 476
 Illésfalvi Péter 156, 438, 595
 Illik Péter 523
 Isaszegi János 176, 653

- Iszoroku, Jamamoto 410
Isztin Gyula 137
Iványi Gyöngyvér 448
- Jagadics Péter 203
Jakab Attila 336
Jakusch Gabriella 18
Janek István 157, 429, 644
Jekelfalussy (Piller) György 465
Jóárt Zalán 316
Joó András 577
Juharos Tamás 158, 265, 631
Juhász Dezső 234
Julier Ferenc 461
- Kaáli Nagy Kálmán 411
Kaba Eszter 59, 582
Kádár Gábor 368
Kádár József 382
Kádár Tamás 383
Kállai Attila 63
Kállai Miklós 648
Kaló József 159
Kaposi Zoltán 384
Kappanyos András 49
Kapronczay Károly 160, 596
Karády Katalin 477
Károly Lipót lotaringiai herceg (V.) 545, 546
Katona Csaba 430
Katona Csete 161
Katona-Kiss Attila 162
Katona M. István 19
Katz, Samuel M. 654
Kelemen Gábor 452
Kelemen Roland 337
Kemény Krisztián 163, 563
Kenyeres Dénes 241
Kertész István 164
Kincses Katalin Mária 325, 431, 524
Király Levente 411
Kiss Antal 426
Kiss Dávid 165
Kiss Dezső 62, 650
Kiss Gábor 557
Kiss Réka 334, 361
Kiss Róbert 242
Kiss Zoltán 7
Kitanics Máté 64, 65, 79, 121
Klemensits Péter 632
Kniazov, M. 267
Kocsis Annamária 119
Koenig, Pierre 130
Kolçak, Özgür 525
Kolontári Attila 597
Komán János 432
Komjáti Zoltán Igor 385, 526
Kondorosy Szabolcs 303
Kónya József 221
Kónyi-Kiss Botond 452
Kormos Valéria 433
Kornya István 419
Korpás Zoltán 527
Kościuszko, Tadeusz 462
Kossuth Lajos 567
Kosza István 434, 598, 599
Kosztó Gyula 338
Kovács Andor 386
Kovács Béla 268, 269
Kovács Gábor 166
Kovács Gyöngyi 66
Kovács György 478
Kovács Imre Attila 412
Kovács István 564
Kovács Kálmán 491
Kovács László 270
Kovács László 435
Kovács Vilmos 25, 600
Kovács Zsolt 528
Kovács S. Tibor 271
Kovács István 387
Kozák-Kigyóssy Szabolcs László 272
Köteles László 339, 340
Kővári László 436
Krajcsír Lukács 637
Krámlí Mihály 168, 169, 170, 578, 601
Kratochvíl Károly 213
Kreutzer Andrea 67
Krléza, Miroslav 447
Kulcsár Ádám 437

- Kulcsár Gabriella 438
 Kulcsár György 438
 Kulcsár Gyula 438
 Kun Gyula Zoltán 411
 Kykal, Tomáš 602

 Langó Péter 68
 Lánik, Jaroslav 602
 Lázár Balázs 171
 Lengyel Lajos 411
 Lenkefi Ferenc 439
 Lenkey János 456
 Ligeti Dávid Ádám 341, 440, 603
 Lignereux, Yann 529
 Lipták Béla 441
 Lisznyai Kálmán 425
 Lövei András 411
 Lukáč Gábor 342
 Lukács Antal 442
 Lukács Fanni 69
 Lukács Ottó 470

 MacArthur, Douglas 486
 Máday Norbert 443, 444
 Magó Károly 70, 446
 Magyar Sándor István 243
 Majorszki András 343
 Manaszy Margit, Niamessyné 453
 Mann Jolán 447
 Márkus Beáta 345
 Marmioli, Lorenzo 71
 Marossy Endre 646
 Marsigli, Luigi Ferdinando 405
 Marton Péter 413
 Maruzs Roland 595
 Marx Tibor István 273
 Máthé Áron 347
 Matuska Márton 346
 McEvans, Paul 72
 Mecsei Éva, Kujbusné 326
 Meruk József 274, 275, 276
 Mészáros Gyula 151, 152
 Mészáros Gyula 372
 Mészáros Kálmán 551

 Meyer, Kurt 448
 Mihály János 445
 Miklauzič István 277
 Miklós Péter 422, 642
 Miskei Antal 497
 Miskolczy Zsuzsanna 61
 Mitrovits Miklós 449
 Mizser Attila 73
 Mohos Andor 411
 Molnár András 557, 633
 Molnár D. Erzsébet 335, 348, 349
 Molnár D. István 335
 Molnár Ferenc 344
 Molnár László 244
 Molnár Tibor 350
 Móricz Sándor 472
 Mórocz Károly 450
 Mujzer Péter 173, 278, 279
 Murádin János Kristóf 351
 Muskovics Andrea Anna 356
 Müller Rolf 451, 638

 Nagy Adél 336
 Nagy András 647
 Nagy Gyöngyi 397, 413
 Nagy Ibolya, Szamborovszkyné 359
 Nagy Imre Gábor 388
 Nagy Lajos 435
 Nagy Lajos 489
 Nagy László 411
 Nagy Levente 174
 Nagy Péter 352
 Nagy Sándor 473
 Nagy Szabolcs 175
 Nagy-L. István 227
 Négyesi Lajos 74, 498, 531, 532
 Németh István 621
 Németh Terézia 452
 Nényei Pál 533
 Njari, Ivan 454

 Nyári Gábor 75
 Nyári János 454
 Nyáry Krisztián 76, 455, 456, 457

Obrusánszky Borbála 499

Obuch László 280

Ocsenás Péter 458

Okváth Imre 140

Olbitz Ferenc 460

Osváth Ádám 214

Őszy-Tóth Gábor

Ötvös István 353

Padányi József 78, 423, 655

Paksy Zoltán 354

Pál-Antal Sándor 556, 565, 566, 605

Palágyi Zsolt 485

Palasik Mária 140

Pálosfalvi Tamás 500, 501

Palotás Mihály 411

Páncél Mátyás 281

Pap Györgyi, Bujdosóné 530, 547

Pap Krisztián 215

Pap Norbert 64, 65, 79, 109, 120, 121, 122

Pap Péter 282

Papo, Adriano 463

Papo, Gizella Németh 463

Papp Júlia 80

Parádi József 177, 185

Pásztai László 20

Pataki Barbara 452

Paúr Iván 244

Pázmány Péter 515

Pelle János 355

Perczel Olivér 622

Perjés Géza 113

Pete László 579

Péter Gábor 451

Petercsák Tivadar 81

Petes Róbert 178

Pethő Sándor 461

Petkes Zsolt 262

Petneki Áron 462

Pfeiffer Attila 534

Pilsudski, József 449

Pintér Tamás 606

Pintér Zoltán Árpád 389

Pintér-Nagy Katalin 179

Pipo, Ozorai 463

Polčák, Zdeněk 180

Polgár Balázs 22, 464, 465, 535

Pollmann Ferenc 82, 607, 608, 609

Popa, Iacob 390

Pósán László 176, 181, 182, 502

Prágay János 430

Prohászka László 83, 245

Punka György 183, 228

Rác János 466

Rác László 411

Radó Bálint 467

Rainer Pál 202

Rákóczi Ferenc (II.) 481

Rauchensteiner, Manfred 610, 611

Réfi Attila 468

Regdon László 184

Reiman István 411

Reszegi Zsolt 283

Rétfalvi Balázs 367

Réti Balázs 634

Révész Tamás 623

Reznák Erzsébet 316

Reznicek, Roman 180

Rigó Máté 284

Ritecz György 186

Rittling László 216, 391

Romsics Ignác 552

Rózsa Gabriella, Pogányné 21

Rózsafi János 606

Röder Vilmos 244

Ruzsinszky Kálmán 469

Ruzsinszky Klementina

Sabjanics István 639

Ságvári György 187

Sallai János 188, 189

Sallay Gergely Pál 84

Sandó Norbert 57

Sarankó Márta 49

Sárhidai Gyula 183, 285

Sarlós István 123, 392

Sáry Zoltán 286, 287, 288

Sashalmi-Fekete Tamás 85

- Scheer, Tamara 86
 Schmidt László 291
 Schrek Katalin 190
 Sebe Krisztina 57
 Šedová, Božena 536
 Segeš, Vladimír 536
 Seres Attila 23
 Simon István 334
 Sípós István 484
 Sípós Kund Kötöny 484
 Sípós Péter 87
 Sófalvi András 191, 394
 Solymosi József 567, 580
 Somkutas Róbert 292
 Somogyi Gréta 558
 Somogyi Győző 88, 89
 Soós Péter 3, 8, 9, 24
 Stark Tamás 304, 357
 Stencinger Norbert 606, 612
 Stenge Csaba, B. 217, 470, 624
 Stieber József 261
 Suba János 90, 91, 192
 Sudár Balázs 262, 395, 495, 537, 538, 539
 Suslik Ádám 613
 Süli Attila 293, 426, 471, 472, 473, 568, 569, 570, 571, 572
 Sümegi Pál 57
 Süttő Mihály 92

Szabó János 321
 Szabó János, B. 93, 193, 194, 195, 494, 503, 527, 540, 541, 542, 543
 Szabó József János 614
 Szabó Miklós, M. 223, 224, 226
 Szabó Péter 204, 633, 648
 Szabó Szilárd 57
 Szabó Tibor 358
 Szabolcsi Róbert 656
 Szádeczky Károly 474
 Szalay Elek 439
 Szállási Ernő 411
 Számvéber Norbert 635
 Szántó Ágnes, Vargháné 103
 Szántó Róbert 244
 Szebeni Ilona 475

 Szechányi Elemér 244
 Széchenyi Ágnes 476
 Szécsényi András 427
 Székely András 477
 Szemler Magdolna, Kulcsárné 438
 Szénási Zoltán 49
 Szentváry-Lukács János 595
 Szép László 657
 Szerecz Miklós 478
 Szeri József 411
 Szilágyi István 360
 Szilárd János 403
 Szilasi Ágota, H. 530, 547
 Szita Szabolcs 336
 Szoboszlai Ágnes, Kornyané 419
 Szoboszlai György 419
 Szoleczky Emese 67
 Szomszéd András 396, 625
 Sztancs Gábor 94
 Sztelek Ferenc 428
 Szulejmán (I.) 108, 109, 121, 122
 Szurmay Sándor 482
 Szűcs Béla 414
 Szűcs Ilona 414
 Szűcs László 25

Takács Róbert 59
 Takács Tibor 638
 Takács Vivien 246
 Takaró Károly 615
 Tamás Zsuzsanna 424
 Tangl Balázs 229, 367
 Tar Ferenc 479
 Tegzes Ferenc 363
 Tilly, Jean T'Sercalus de 399
 Tisza István 415
 Tobak Tibor 294
 Tófalvi Zoltán 321
 Tokodi Mihály 411
 Tomka Béla 95
 Tomor Pál 57
 Tóth Ágoston 244
 Tóth Eszter Zsófia 364
 Tóth Ferenc 295
 Tóth Ferenc 480, 481, 545, 546, 553

- Tóth György, M. 482
Tóth István Andor 416
Tóth Tamás 57, 64, 79
Tömösváry Zsigmond 483, 554
Török Ignác 421
Törös István 196
Törös István (ifj.) 296
Tösér Márton 504
Trapp, Georg von 485
Travers, Susan 130
Tringli István 505
Tulipán Éva 638
Turai János 365
Turbucz Dávid 626
Turbucz Péter 213
- Udovecz György 96
Ujszászy István 477
Umbrai Laura 97
Ungváry Krisztián 98, 197, 366
Urbán László 27
- Vági Zoltán 368
Vallasek Júlia 99
Vándor László 100
Varga Csaba Béla 101, 218, 297, 486, 636
Varga E. László 198
Varga Imre Tibor 102
Varga István 487
Varga József, T. 487
Varga László 492
Várkonyi Ágnes, R. 555
- Vásárhelyi József 365
Végső István 362, 649
Vékony Gyula 409
Wendorf, Hans 492
Vértesi Lázár 373
Veszprémy László 107, 124, 176, 199, 494, 496, 503, 506, 507
Vincze Dániel 104
Visy László, nagyatádi 467
Viszket Zoltán 406
Vonház József 488
Vörös Ákos 244
- Willerding Rezső 244
- Yeager, Charles Elwood 436
- Zádori Sándor 459
Zakar Péter 200
Zalai Katalin 59, 105
Zathureczky Berta 489
Závodi Szlvia 14, 15, 18, 92, 230
Zeidler Miklós 616
Zila Gábor 361
Zobory István 201
Zóka Péter 490
Zrínyi Miklós 108, 111, 112, 491, 531, 533
- Zsák Ferenc 183, 231, 298, 299, 300
Zsidai Zsuzsanna 508
Zsig Zoltán 492
Zsille Péter 301

V. TÁRGYMUTATÓ

1848/49-es forradalom és szabadságharc
76, 116, 153, 154, 163, 233, 235, 237,
244, 377, 426, 432, 472, 556–572

1956-os forradalom és szabadságharc 13,
140, 329, 360, 370–372, 379, 386, 441,
447, 452, 466, 476, 484, 638, 642–647,
649

A

aszimmetrikus hadviselés 193

Auschwitz 306

B

Bácska 534

béke, békeszerződés 616

békefenntartás 655

bibliográfia 7, 13, 20

Bodza (vár) 393

Bosznia-Hercegovina 655

C, Cs

Cegléd 316

Csehszlovákia 637, 644

Cservenka 318

Csömör 369

Csurgó 386

D

Don-kanyar 633

Duna-flottilla 168, 169, 170

dzsihad 146

E, É

Eger 519

egészségügy 160

egyenruhák, felszerelés 31, 34, 45, 85, 88,
89, 283,

Egyesült Államok 1, 158, 430, 592

egyház 23, 42, 54, 81, 167, 200, 331, 347

Egyiptom 637

ejtőernyőzés 283

élelmezés 77, 97, 180

életrajz 401, 402, 410, 416, 421, 425, 432,
436, 438, 443, 444, 446, 449, 451, 462,
463, 465, 470–472, 482, 486, 490

első világháború 6, 7, 11, 27, 33, 35, 38,
41–44, 49, 50, 51, 54, 56, 58, 71, 73, 81,
82, 94, 95, 97, 99, 105, 125, 128, 141,
168–170, 180, 198, 232, 234, 242, 245,
248, 249, 260, 341, 350, 363, 374, 375,
380, 384, 388–390, 397, 401, 409, 428,
431, 434, 437, 440, 445, 459, 469, 489,
581–615

emlékirat *lásd* visszaemlékezés

Erdély 38, 171, 293, 380, 394, 431, 440,
558, 565, 566, 569, 570–572, 581, 587,
591, 598, 605, 614

F

fegyverek 3, 10, 179, 262, 270, 271, 273,
282, 637, 652

felderítés 132, 260, 292,

fényképek 30, 48, 69, 76

Fogaras 390

folyami erők 168, 169, 170, 201

források 107, 124, 198

földrajz 90

Fülek 385, 526

G, Gy

gerilla-hadviselés 127

Gorlice 600

Gyula 520

H

hadifogság 44, 302, 303, 314, 315, 316, 319,
322–325, 335, 349, 351, 352, 354, 459,
477

hadigondozás 51, 99

hadiipar 284, 293, 296

hadirégészet, hadszíntérkutatás 36, 37, 57,
60, 64–66, 68, 78, 93, 100, 121, 122

hadisírgondozás 25

haditengerészet 46, 48, 129, 137, 254, 264, 285, 573, 578

Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2–5, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 22, 25, 34, 40, 69, 92

Harsány-hegy 535

határok, határvédelem 39, 68, 91, 132, 134, 136, 138, 139, 142, 143, 149, 150, 154–156, 161, 162, 166, 171, 176, 177, 181, 182, 186, 188–192, 199, 393, 624, 653, 657

határvadász-alakulatok 156, 166

holokauszt 306, 311, 333, 336, 365, 366, 368, 427

Honvéd Kulturális Egyesület 19

Honvéd Üdülő 96

honvédegyletek 575

hősök, hőstettek 595

huszárok *lásd* lovasság

I

internálás 16, 304, 308–310, 313, 314, 319, 320, 322–326, 328, 332, 334, 335, 338–340, 343–346, 348, 349, 351–354, 356, 357, 361, 362, 364, 429, 433, 450, 460, 475

Isonzó 242, 583–585, 603, 615

Izrael 654

J

jelvények 61, 70, 84

Jordánia 382

Jutadomb 645

K

kalandozások 106, 124, 262, 506

Káloz 375

kamikaze 126

Kanada 158

karácsony 101

Karcag 389

Kárpát-medence 47, 90

Kárpátalja 23

katonaföldrajz 27

katonapolitika 641

katonai jog 312, 321, 327, 330, 337, 359, 363

katonai nyelv 73, 86

katonai pálya *lásd* életrajz

katonai vontatók 261

képeslap 44, 81

Kiskunhalas 649

Kisterenye 625

Kisújszállás 377

kitüntetés *lásd* jelvény

Komárom 163, 232, 307

kórház 67

könyvtár 2, 11, 21

Kunszentmiklós 235

L

Lengyel Légió 198

levelezés 38, 73, 76, 560, 562

levéltár, levéltári forrás 6, 23, 322

lovasság 29, 34, 195, 480, 627

lovastüzérek 163

Lovászpataka 233

löelemképző 277

M

Magyar Atlanti Tanács 650

Magyar Frontharcos Szövetség 45

Magyar Haditengerészeti Egyesület 46

Magyar Harcosok Bajtársi Közössége 75

Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság 28

Marosvásárhely 6

második világháború 30, 129, 173, 192, 239, 240, 261, 263, 278, 279, 358, 367, 369, 373, 382, 389, 406, 409, 438, 477, 627–636

Mátyásföldi Repülőtér 247, 301

média 32, 52, 53, 59, 71, 99, 103

menekültek 360, 466

merényletek 408, 415

Mexikó 40

mindennapi élet 43, 59

Mohács 93, 117, 541

Montefalcione 579

Munkásőrség 165

múzeum, kiállítás 1, 3–5, 8–10, 12, 18, 22, 24, 26

művészet 55, 80, 83

műszaki csapatok 187

N

Nándorfehérvár 497, 498, 500

napló 73, 137, 403, 406, 409, 412, 413, 419, 422, 424, 431, 434, 445, 447, 452, 459, 469, 474, 476, 478, 484, 545, 656

Német-római Birodalom 134

nemzetbiztonság 639

Nemzetőrség 144

O

Otranto 601

P

Palota (vár) *lásd* Várpalota

páncél 5, 272

páncélos hadviselés 173, 252, 257, 258, 266, 267, 278, 279, 281, 286, 289, 631, 632, 635

páncélvonat 263, 288

pártállam 197

Pécs 7, 103, 141, 373, 378, 388, 391, 395, 467, 538, 539

plakát 51, 82

politikai rendőrség 140, 141, 184

Portugália 360

Pozsony 381

Przemysł 600

Pusztamarót 383

R

rendszerváltás 151, 152, 184

rendvédelem 141, 185

RepTár Szolnoki Repülőmúzeum 12, 24, 26

repülés 1, 12, 24, 26, 70, 145, 183, 247, 250, 251, 253, 260, 265, 268, 269, 274–276, 280, 287, 294, 295, 297–300, 301, 470

Rio de Janeiro 573

Római Birodalom 142

Románia 599, 609

S, Sz

sajtó *lásd* média

Sándorfalva 370

Sopron 244, 371

Sümeg 372

Szabács 507

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 238–240

Szeged 370

Székely Hadosztály 175

Székesfehérvár 13

Szentes 622

Szentgotthárd 174, 525, 544, 546

Szicília 234

Szigetvár 37, 57, 60, 64–66, 79, 109, 117, 120–122, 538–540

Szíria 651

Szolnok 163, 374

Szuezi-csatorna 634

Szurdokpüspöki 396

T

tábori lelkészet *lásd* egyház

Tarvisio 468

Tata 510

terrorizmus 654

Turbék *lásd* Szigetvár

tüzérség 570, 600

V, W

vallás *lásd* egyház

Várad 511

várak, erődítmények 255, 256, 259, 376

Várpalota 379, 510

Vasvár 544

Veszprém 510

Visegrád 387

visszaemlékezés 322, 397, 403, 404, 407, 411, 414, 418, 420, 426, 435, 438, 439, 442, 448, 473, 474, 477, 483, 488, 489, 643

veszteség 305, 307, 329, 336, 342, 344, 358, 365, 367, 369, 375

Wehrmacht 135

Z

Zrínyi-Újvár 36, 63, 78, 100, 525, 532

TARTALOM

	TANULMÁNYOK	
MARÓTYZ KATALIN	A laktanyaépítések néhány kérdése a dualizmus korában – építészeti pályázatok	593
RÉTI BALÁZS	Gibraltár és a Felix-hadművelet	623
ILLÉSFALVI PÉTER	A Székely Határőrség története, 1941–1944	641
	KÖZLEMÉNYEK	
KRÁMLI MIHÁLY	Az osztrák–magyar haditengerészet két támadása a cortellazzói ütegek ellen, 1917. november–december	669
	MŰHELY	
SALLAY GERGELY PÁL	„A székely hadosztály tagjai érdemeinek elismerése tárgyában”	685
	BIBLIOGRÁFIA	
MOHÁCSI ZOLTÁN	A 2017. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája	691

CONTENTS

	STUDIES	
KATALIN MARÓTYZ	Some Issues of Building Garrisons in the Age of Dualism – Architctural Design Applications	593
BALÁZS RÉTI	Gibraltar and Operation Felix	623
PÉTER ILLÉSFALVI	The History of the Székely Border Guard, 1941–1944	641
	PUBLICATIONS	
MIHÁLY KRÁMLI	Two Attacks of the Austro-Hungarian Navy against Batteries at Cortellazzo, November-December 1917	669
	WORKS3HOP	
GERGELY PÁL SALLAY	“As for the Appreciation of the Merits of the Members of the Székely Division”	685
	BIBLIOGRAPHY	
ZOLTÁN MOHÁCSI	The Selected Bibliography of the Literature of Military History of 2017	691

INHALT

STUDIEN

KATALIN MARÓTTY	Einige Fragen des Kasernenbaus in der Zeit der Doppelmonarchie – Architekturausschreibungen 593
BALÁZS RÉTI	Gibraltar und die Operation Felix 623
PÉTER ILLÉSFALVI	Die Geschichte des Sekler Grenzschutzes, 1941–1944 641

MITTEILUNGEN

MIHÁLY KRÁMLI	Die beiden Angriffe der österreichisch-ungarischen Kriegsmarine gegen die Batterien von Cortellazzo, November-Dezember 1917 669
---------------	---

WERKSTATT

GERGELY PÁL SALLAY	„Betreffend die Anerkennung der Verdienste der Mitglieder der Sekler Division” 685
--------------------	---

BIBLIOGRAFIE

ZOLTÁN MOHÁCSI	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2017 691
----------------	--

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
KATALIN MARÓTZY	Quelques questions de la construction de casernes à l'époque du dualisme – les concours d'architecture	593
BALÁZS RÉTI	Gibraltar et l'opération Felix	623
PÉTER ILLÉSFALVI	L'histoire de la Garde-frontière sicule, 1941–1944	641
	PUBLICATIONS	
MIHÁLY KRÁMLI	Deux attaques de la marine austro-hongroise contre les batteries de Cortellazzo, novembre-décembre 1917	669
	ATELIER	
GERGELY PÁL SALLAY	« Au sujet de la reconnaissance des mérites de la division icule »	685
	BIBLIOGRAPHIE	
ZOLTÁN MOHÁCSI	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2017	691

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЯ	
КАТАЛИН МАРОЦИ	Некоторые вопросы построек казарм в эпохе дуализма – архитектурные конкурсы	593
БАЛАЖ РЕТИ	Гибралтар и военная операция Феликс	623
ПЕТЕР ИЛЛЕШФАЛВИ	История секейской пограничной охраны 1941–1944 гг.	641
	ПУБЛИКАЦИИ	
МИХАЙ КРАМЛИ	Два нападения австро-венгерского военно-морского флота против батареи Кортеллаццо, ноябрь-декабрь 1917-ого года .	669
	МАСТЕРСКАЯ	
ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ	«По предмету признания заслуг членов секейского дивизиона»	685
	БИБЛИОГРАФИЯ	
ЗОЛТАН МОХАЧИ	Избранная библиография военно-исторической литературы Венгрии 2017-ого года	691

FIUME

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

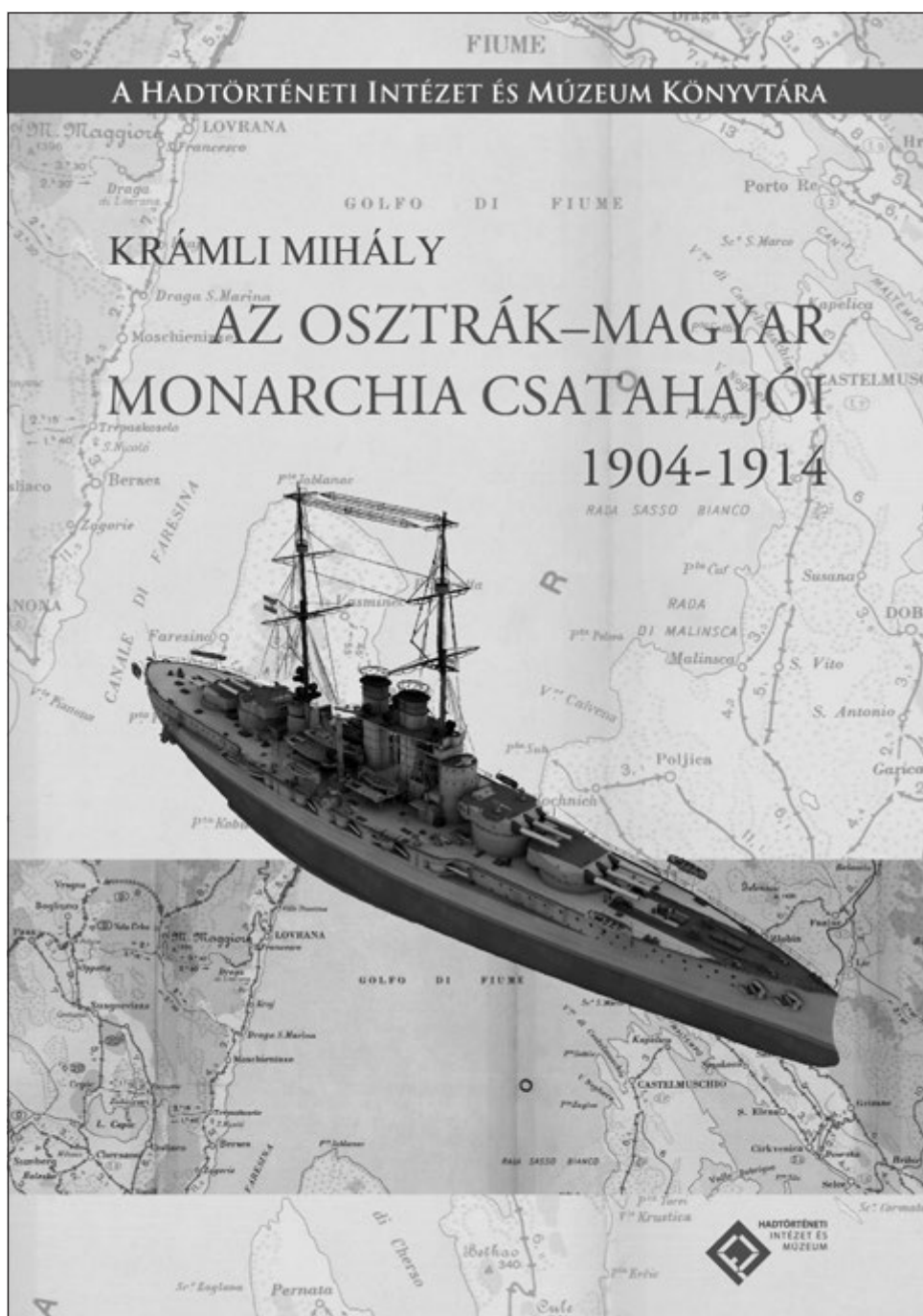
GOLFO DI FIUME

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA CSATAHAJÓI

1904-1914

RAIA SASSO BIANCO

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljük (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emeljük ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurziválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztnév- és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társ szerzők nevei között nagykötojelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmí Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagykötojelet van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közülük nagyködtőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő: ('ugyanő' ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. ('például'); stb. (és így tovább); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A személynevek között a nagyködtőjelet betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2019. január 1.

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége

Hibaigazítás

A folyóiratunk 2019. évi 2. számában megjelent B. Szabó János – C. Tóth Norbert: *Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvánnak* című írásban a mellékleteként hiba-javítási célból újraközölt *Megyéispánok 1526-ban* című táblázat nyomdatechnikai okok miatt sajnálatos módon ismét hibásan jelent meg. A 485. oldalon a táblázat 54. sorában Szalaházi Tamás veszprémi püspököt tévesen a mohácsi csatában jelenlévő megyéispánok között tüntette fel. A szerzőktől és az olvasóktól elnézést kérünk!

(A szerkesztők)